ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 2, 2020

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БАНДУРКА О.М., ГРЕЧЕНКО В.А.
МІЛІЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ССР У 1936 РОЦІ:
ЩО ПОТРІБНО ЗНАТИ, ВРАХУВАТИ, УНИКНУТИ 5
ЖАРОВСЬКА І.М.
ПРАВОСУДДЯ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА:
СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ.....11
ПИЛИПЕНКО В.П.
ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ
МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ
В ЗАКОНОДАВСТВО ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ.....16

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЧЕРНОВСЬКИЙ О.К., ФЕДІНА А.В.
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ
В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ.....26
РУСЕЦЬКИЙ А.А.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ
В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....34
ЯРМОЛЕНКО О.С.
ОБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВИДІ НЕВИКОНАННЯ ЗАКОННИХ ВИМОГ
ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....38

ЗЕЛЕНСЬКИЙ Є.С.
ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДИКИ
«ЗЕЛЕНА КІМНАТА» 45
ПОТОПАЛЬСЬКИЙ С.В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ
ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ....51
СЛОБОЖАНСЬКА Д.В.
РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЗИВАЧЕМ ПРАВ
ТА ОБОВ'ЯЗКІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ 57
ГРОМ С.
ОСОБЛИВОСТІ НАКЛАДЕННЯ СТРОКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ 61

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЄВДОКІМЕНКО С.В., ЄВДОКІМЕНКО С.А.
ІНТЕГРОВАНИЙ ПІДХІД ДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ 66
ОРТИНСЬКИЙ В.Л.
МОНІТОРИНГ БАНКІВСЬКИХ РАХУНКІВ, ЯК НЕГЛАСНА СЛІДЧА ДІЯ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 71
ДАНЬШИН М.В., КОВАЛЬОВ Ю.Ю.
МОЖЛИВОСТІ АВТОМАТИЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИХ СИСТЕМ
І ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НЕПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ФОРМІ ВИКОРИСТАННЯ
СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ....77
КРЕТ Г.Р.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 83
МАСЛОВА Н.Г.
ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ....92
СЕМЕНИШИН М.О.
ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ
ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ 97
КОНДРАТОВ В.Г.
ПРО СУТНІСНІ ОЗНАКИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ 105
ПАНЬКО М.Є.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН,
ЯКІ Є ПІДСТАВОЮ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ 111
ЯГОЛЬНИК О.М.
СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ
НА ІНКАСАТОРІВ 117
ФУРСА В.В.
ВІК СЕКСУАЛЬНОЇ ЗГОДИ ТА ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ
ДОБРОВІЛЬНИХ СТАТЕВИХ ВІДНОСИН МІЖ НЕПОВНОЛІТНІМИ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 125

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

БРИНЧАК М.П.
ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА СВОБОДИ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 131

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БОЛОННИЙ В.Т.
ПРАВОВА ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТРУБОПРОВІДНОГО ТРАНСПОРТУ
НАФТИ ПРИ РОЗГЕРМЕТИЗАЦІЇ ЛІНІЙНОЇ ЧАСТИНИ 138

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

МОСЕЙЧУК А.І.
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ УСИНОВЛЕННЯ ІНОЗЕМЦЕМ ДИТИНИ 144
БАКАЇМ М.В.
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ 150
ГАЧАК-ВЕЛИЧКО Л.А.
ПРОФІЛАКТИЧНА ФУНКЦІЯ СУДУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ 156
ДОВГАНЬ Ю.А.
ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ 162
КУРІНСЬКИЙ О.Г.
ТЕРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА
УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА 167
СКОЧИЛЯС-ПАВЛІВ О.В.
ВИБОРЧІ СПОРИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ:
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ 173
ПОПОВ В.Ю.
СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ 181
СЕМЧЕНКО О.В.
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯВИЩА НАЙМАНСТВА 187

МІЛІЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ССР У 1936 РОЦІ: ЩО ПОТРІБНО ЗНАТИ, ВРАХУВАТИ, УНИКНУТИ

БАНДУРКА О.М. - доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України

ORCID:http://orcid.org/0000-0002-0240-5517

ГРЕЧЕНКО В.А. - доктор історичних наук, професор Харківського національного університету внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України

ORCID:http://orcid.org/0000-0002-6046-0178

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1936"

У статті досліджено основні напрями організації та діяльності міліції в Україні у 1936 р. Показано, як визначалася роль правоохоронних органів у Конституції СРСР1936 р., як відбувалося створення такого нового підрозділу міліції, як Державна автомобільна інспекція і якими були її перші кроки. Розкривається питання про зміни у підготовці кадрів для міліції, зокрема відкриття дворічних шкіл міліції, висвітлюються їх завдання та рівень підготовки. Певна увага приділяється дослідженню впливу нового «Положення про проходження служби начальницьким складом міліції», введення спеціальних звань на регламентацію службових правовідносин в міліції. Розкрито деякі аспекти діяльності міліції щодо протидії злочинності, проаналізовано певні досягнення та недоліки даного напряму її роботи.

Ключові слова: Україна, 1936 рік, НКВС, міліція, підготовка кадрів, протидія злочинності.

Постановка проблеми

1936 рік є до певної міри відмітним в історії України. Це був рік прийняття Конституції СРСР, де проголошувалася влада народу, декларувалися різноманітні права громадян держави, але в реальності багато які з них не діяли, маючи, фактично, плакатний характер. Це був переддень «Великого терору», коли Молох репресій уже почав свій рух. Ці чинники істотно впливали на спрямованість діяльності міліції. Накопичений історичний досвід вирішення органами міліції організаційних питань і реалізації основних напрямів діяльності має певну актуальність і сприяє пошуку ефективніших форм і методів їх роботи в сучасних умовах, надає допомогу в розкритті загальних закономірностей удосконалення різних ланок державного механізму, як в центрі, так і на місцях. Одночасно вивчення досвіду діяльності міліції УРСР дає можливість уникнути помилок і недоліків у функціонуванні сучасної поліції України.

Стан дослідження проблеми

Певне висвітлення деяких аспектів діяльності міліції у вказаний період є у роботах А. Є. Шевченка [1], І.В. Павловської [2], І.О. Лесь[3]. Але кожна з таких робіт присвячена лише одному з напрямів діяльності міліції упродовж досить значних історичних періодів і 1936 р. там приділяється увага лише з огляду на характер репресій та участі органів НКВС в їх здійсненні. Фактично, наразі ніхто з істориків права комплексно і спеціально не досліджував особливості функціонування міліції Української СРР в 1936 р., перш за все, питання боротьби міліції УРСР з злочинністю.

Мета і завдання дослідження

Враховуючи фактичну відсутність наукової розробки цієї проблеми, автори поставили собі за мету розкрити основні аспекти організації та діяльності міліції України у 1936 р., показати, як змінювалася структура цих органів протягом року, якими були основні напрями протидії злочинності.

Наукова новизна дослідження

Уперше в історико-правовій літературі у статті проаналізовано суть та напрями змін в організаційній структурі міліції протягом 1936 року, досліджено основні аспекти протидії органів міліції злочинності у вказаний період. Набули подальшого розвитку питання про підготовку кадрів для міліції у вказаний період.

Виклад основного матеріалу

Конституція СРСР 1936 року та Конституція УРСР 1937 року відносили діяльність з охорони громадського порядку до компетенції Рада народних комісарів СРСР та РНК УРСР відповідно. Згідно з Конституцією СРСР 1936 року Рада народних комісарів СРСР зобов'язана була вжити заходів для забезпечення громадського порядку, захисту інтересів держави та охорони прав громадян (стаття 68) . Стаття 77 Конституції СРСР відносила НКВС, до складу якого входила тоді міліція, до союзно-республіканських наркоматів. Щоб зрозуміти схему роботи союзно-республіканських наркоматів, слід процитувати статтю 76 Конституції СРСР 1936 року: «Союзно-республіканські Народні комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, як правило, через однойменні Народні комісаріати союзних республік і управляють безпосередньо лише певним числом підприємств за списком, що стверджується Президією Верховної Ради СРСР» [4]. Фактично ж (стосовно НКВС СРСР та НКВС УРСР) союзно-республіканські наркомати керували республіканськими наркоматами практично за всіма напрямами діяльності. Слід додати, що прямого визначення місця чи правового статусу міліції в межах державного механізму в Конституції СРСР 1936 року не було. Щодо Конституції УРСР 1937 року, то вона повністю відповідала Конституції СРСР 1936 року.

Однією з найсуттєвіших змін в організації міліції, яка мала далекосяжне значення протягом усієї її подальшої історії, стало створення органів, що контролювали безпеку автомобільного руху. Мова йде про державну автомобільну інспекцію (ДАІ). Датою створення ДАІ вважається 3 липня 1936 року, коли РНК СРСР затвердив «Положення про Державну автомобільну інспекцію Головного управління робітничо-селянської міліції НКВС СРСР» [5]. Основними завданнями ДАІ стала боротьба з аварійністю, розробка технічних норм експлуатації транспорту і його облік, контроль підготовки і виховання шоферів.

Постановою Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 3 березня 1936 р. Державна автомобільна інспекція в центрі і на місцях була передана у ведення Головного управління РС міліції НКВС СРСР. Цією постановою на Державну автомобільну інспекцію було покладено: а) боротьбу з аваріями і хижацьким використанням автотранспорту; б) спостереження за підготовкою і вихованням шоферських кадрів; в) розробку технічних норм і вимірників експлуатації автотранспорту; г) кількісний і якісний облік автотранспорту.

У наказі наркома внутрішніх справ СРСР «Про роботу Державної автомобільної інспекції» від 3 квітня 1936 р. відзначалося, що «автомобільний транспорт у ряді господарств знаходиться в потворному стані, кількість розбитих і очікуючих ремонту машин часто перевищує кількість ходових машин. Значною мірою це пояснювалося тим, що в автогосподарствах кермо автомашини довіряється горе-шоферам, що не мають належної підготовки, а кваліфікаційні комісії частенько видають водійські права без перевірки». Головним завданням є добитися негайного зниження аварій і поліпшення стану автомобільного транспорту, що має виключно важливе значення у справі обслуговування усіх галузей народного господарства і, особливо, у справі оборони країни [6,с.208-209]. Слід зазначити, що це лише витяг з досить розлогого наказу, який в цілому мав комлексний та детальний харак-

тер та охоплював різні напрями діяльності новоствореного органу.

У пресі того часу наводилися найбільш резонансні випадки аварій. Так, дніпропетровська відомча газета «На варті» повідомляла: 9 листопада 1936 р. о 10 годині вантажна машина, що належала сільгоспартілі ім. Калініна під водійством шофера Потоцького, який напився п'яним, розвинула велику швидкість і звалилася в обрив глибиною 22 метри. На машині знаходилося 15 осіб колгоспників, які отримали різні поранення і забиття. 5 грудня 1936 р. о 22 годині на залізничному переїзді перегону між західним і південним парком Запоріжжя вантажна машина коксохімічного заводу № 27 м. Запоріжжя під водійством шофера Пипенка зіткнулася з товарним поїздом. Загинув заступник начальника цеху заводу № 27 Лоєв, важко поранена одна особа. Аварія сталася внаслідок «молодецтва» шофера Пипенка, що намагався проскочити переїзд перед потягом, який вже наближався. «Аналогічних фактів дуже багато» - констатувала газета [7].

У 1936 р. продовжувалися спроби покращити підготовку кадрів для міліції 20 березня 1936 р. нарком внутрішніх справ СРСР видав наказ про переведення шкіл РСМ на дворічне навчання й затвердив Положення про школи старшого та середнього начскладу РСМ. Така школа була реорганізована, зокрема і в Харкові [8, с.262]. У наказі вказувалося, що завданням шкіл є підготовка та перепідготовка кваліфікованих і політично стійких працівників РСМ на посаді старшого начскладу з рівнем знань: а) загальноосвітня – в обсязі 7-ми класів середньої школи; б) політична – в обсязі обласних курсів марксизму-ленінізму; в) військова – в обсязі командира взводу РСМ; г) фізична – відповідно до комплексу ГПО 1-го і 2-го ступеня з опануванням самбо. Увесь комплекс дисциплін навчального плану був розрахований на те, щоб підготувати кваліфікованого працівника, що вмів би виконувати вимоги, які висувалися до начальника міськвідділення, оперуповноваженого КРРВ і старшого інспектора [9,с.419-428].

Усі основні питання служби в міліції отримали правову регламентацію в «Положенні про проходження служби начальницьким складом міліції», затвердженим ЦВК і Радою Народних Комісарів СРСР 3 липня 1936 р. [10, арк.3-4,4зв.]. Для працівників міліції встановлювалися спеціальні звання та знаки розрізнення (ст.3), що мало істотне значення для регулювання дисциплінарних правовідносин. Уперше Положенням встановлювалася сувора субординація і підпорядкованість відповідно до спеціального звання: всі особи начальницького складу міліції були старшими щодо молодшого за званням до всього рядового і молодшого начальницького складу (ст.2).

У Положенні наводився і перелік спеціальних звань: сержант міліції, молодший лейтенант міліції, лейтенант міліції, старший лейтенант міліції, капітан міліції, майор міліції, старший майор міліції, інспектор міліції, директор міліції, головний директор міліції.

Установлювалися наступні строки перебування в спеціальних званнях:

Строки перебування в спеціальних званнях [11,с.146].

Спеціальне звання	Строки
Сержант міліції	3 роки
Молодший лейтенант міліції	3 роки
Лейтенант міліції	3 роки
Старший лейтенант міліції	3 роки
Капітан міліції	4 роки
Майор міліції	5 років

У 1936 р. продовжувалися пошуки оптимізації міліцейського однострою. 4 квітня 1936 р. нарком внутрішніх справ СРСР Г. Г. Ягода направив доповідну записку на ім'я Й. В. Сталіна і В. М. Молотова, в якій пропонував додатково ввести персональні знаки розрізнення на петлицях. Ця пропозиція була прийнята. Нові петлиці були затверджені рішенням Політбюро ЦК ВКП (б) від 24 квітня 1936 р. і постановою РНК СРСР «Про додаткові знаки розрізнення для начальницького складу НКВС» від 28 квітня 1936 р. і введені наказом НКВС № 152 від 30 квітня 1936 р. Те, що таке питання розглядало навіть Політбюро свідчить, якого значення надавалося цьому питанню, як пов'язаному з силовими структурами і

про те, що фактично вищий орган влади у державі займався навіть такими, здавалося б, не першорядної ваги питаннями. На петлиці були додані знаки розрізнення, аналогічні нарукавним (позолочені і посріблені металеві або вишиті зірочки, червоні емалеві усічені трикутники) [12].

Наркомат внутрішніх справ УСРР періодично аналізував діяльність міліції з питань боротьби зі злочинністю в республіці. У відповідній довідці відзначалося, що 1-й квартал 1936 р. показує дальше різке зниження злочинності по Україні. Так, у І кварталі 1935 р. всього було засуджено 61 322 осіб - 100 %, а в 1936 р. – 40 275 - 65,68 %. Далі констатувалося, що поруч з загальним зниженням злочинності окремі види злочинів, «які відбивають зростаючий опір решток класово-ворожих елементів», знаходиться ще на високому рівні. До цих видів злочинів відносили хуліганство та бандитизм [13,с.144-146]. Отже, щодо причин злочинності в той час провідною була класова – «зростання опору решток класово-ворожих елементів».

Але ось один з конкретгих прикладів боротьби з бандитизмом у цей час. На території Харківської області, в Тростянецькому, Охтирському, Богодухівському і В.-Писарівському районах організувалася і діяла озброєна грабіжницька зграя Безсмертного-Мартиненка. За час свого існування вона вчинила велику кількість бандитських нападів зі вбивствами. Для ліквідації угрупування в район його дії відряджався уповноважений відділу кримінального розшуку ОУРСМ Мякушин і уповноважений розшуку Тростянецького райвідділення РС міліції Ігнатенко. Завдяки умілому поєднанню агентурно-оперативної роботи і ініціативи Мякушина та Ігнатенка, банда в короткий термін була ліквідована. Були затримані 14 бандитів, у яких відібрана велика кількість награбованих речей [14,с.259-260].

Але в документах того часу і у пресі повідомлялося і про недоліки в роботі міліції. Звичайно, що в пресі писали про окремі та незначні недоліки. Київська відомча газета НКВС «На революционном посту» повідомляла про випадок з поїздкою в трамваї академіка Супруненка. 21 грудня 1936 р. він при входженні у трамвай намагався скористався наявним у нього правом входу через передній майданчик. Але постовий міліціонер зупинив вагон і висадив з вагону академіка. Коли Супруненко заявив міліціонерові, що той вчинив неправильно, останній зажадав посвідчення особи, записав адресу і пригрозив «відправити до району». Супруненко написав великого листа начальникові Київської міліції. Того ж вечора йому зателефонував капітан міліції Доброжинский. За дорученням начальника Київського обласного управління міліції старшого майора Ряботенка він попросив вибачення у академіка і сповістив, що міліціонер був негайно викликаний до керівництва і за грубість буде покараний [15]. Таким чином, маленьке непорозуміння владналося і винуватий у незначному проступку міліціонер мав бути покараний. Так писали про недоліки у роботі міліції у 1936 р. У газеті не було вказано ініціали академіка. Але пошук показав, що мова йде про академіка Всеукраїнської академії наук у галузі транспортної механіки (з 1934 р.) Петра Михайловича Супруненка (1893-1938), який у цей час був директором Інституту транспортної механіки Всеукраїнської АН. У 1938 р. він був заарештований, виключений з складу Академії і розстріляний як «ворог народу» [16, 17,18, с.3-11]. Можливо, йому «агукнувся» цей лист?

У зв'язку з тим, що у справі розшуку і обліку злочинців були виявлені певні недоліки, нарком внутрішніх справ СРСР 10 вересня 1936 р. видав наказ «Про розшук злочинців», у якому відзначалося, що розшук, який є однією з найважливіших функцій оперативної роботи, досі залишається далеко не на належній висоті. Пояснювалося це, по-перше, тим що основа всякого розшуку - система паспортної реєстрації, діяла з великими перебоями. Зокрема, громадяни, що прибували в населені пункти, прописувалися несвоєчасно; особи, що вибували з міст і селищ теж виписувалися несвоєчасно, у листках вибуття, як правило, не відмічалося куди хто виїхав; листки прибуття і вибуття своєчасно не розкладалися; сторожові листки на розшукуваних заповнювалися далеко не на усіх оголошених в розшук осіб і розкладалися несвоєчасно; списки розшуку

в районах не використовувалися по адресних столах, не перевірялися і роботи з ними ніякої не велося. Вони просто складалися в купу і як мотлох валялися в шафах РВ НКВС або РВМ'ів. Другою причиною недоліків називалося те, що розшук був абсолютно безконтрольним. Місцевий оперативний розшук не контролювався ні оперативними відділами ГУДБ НКВС, ні начальниками УНКВС, ні начальниками крайових управлінь міліції. Більше того, оперативні відділи ГУДБ НКВС не знали навіть кого і як розшукує їх периферія. Табори не повідомляли своєчасно зацікавленим відділам НКВС про втікачів з таборів і місць ув'язнення засуджених.Третім недоліком визнавалася велика кількість розшукуваних, яка «давить на якість розшуку, а працівники розшуку не уміють виділяти із загальної маси розшукуваних тих утікачів, які мають бути розшукані в щоб те не стало» [19].

Слід відзначити, що у наказі були дані досить детальні вказівки з цього питання, але вони, в основному, стосувалися покращення обліку розшукуваних злочинців, в тому числі через паспортну систему. Вказувалося навіть на те, як треба розрізати листки розшуку, що, як нам здається, не повинно було входити в наказ всесоюзного наркома, а регулюватися спеціальною інструкцією для відповідних відділів. Таким чином, цей наказ мав бюрократично-діловодний характер і зосереджував увагу органів міліції на другорядних речах.

Висновки

Міліція УРСР приймала активну участь в протидії злочинності на українських територіях, вона використовувала в таких цілях різні форми своєї діяльності, зокрема, організаційне удосконалення. Так у 1936 р. у структурі міліції відбулася суттєва та важлива зміна - з'явилася Державтоінспекція. Тоді ж було введене в дію «Положення про проходження служби…», яке мало істотне значення для покращення організації служби органами міліції, встановлювало систему спеціальних звань та термінів вислуги. Продовжувалася протидія бандитизму та боротьба з хуліганством, які залишалися найпоширенішими видами злочинів.

Література

1. Шевченко А. Є. Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УРСР на транспорті у першій половині XX ст. (історико - правове дослідження) : дис. докт. юрид. наук : спец.12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Донецьк,2007. 475 с.

2. Павловська І.В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (УРСР) (1919-перша половина 1941 року:дис. канд.юр. наук: спец.12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2016.239 с.

3. Лесь І.О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.): дис. канд..юр. наук:спец.12.00.01. –теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2016.218 с.

4. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 года). *Известия ЦИК СССР и ВЦИК*.1936.6 декабря.

5. Об утверждении Положения о Государственной автомобильной инспекции Главного Управления Рабоче-Крестьянской милиции Народного Комиссариата Внутренних Дел Союза ССР: постановление СНК СССР от 03.07.1936.*СЗ СССР*. 1936. № 36. Ст. 318а.

6. О работе Государственной автомобильной инспекции: приказ народного комиссара внутренних дел Союза ССР 3 апреля 1936 г. Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. *Історія міліції України* у *документах і матеріалах* : у 3 т. К. : Ґенеза, 1997. Т. 2 : (1917 – 1945). С. 208-209.

7. Аварии на автотранспорте и борьба с ними. *На страже*. (Днепропетровск).1937.8 февраля.

8. Сокуренко В.В., Бандурка О.М., Греченко В.А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917-2017): До 100-річчя подій Української революції. Харків:Золота миля, 2017.496 с.

9. О переводе школ РКС на двухлетнее обучение и утверждение Положения о школах старшего и среднего начсостава РКС: приказ народных комиссаров внутренних дел Союза ССР 20 марта 1936 г.). *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.):* у 6 т.: наук. вид./авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко, В. О. Криволапчук, В. В. Ткаченко, В. М. Чисніков, Т. А. Плугатар, В. А. Довбня, О. В. Кожухар, О. В. Пристайко, В. А. Золотарьов; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2015. Т. 4. С. 419–428.

10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7006. Арк.3-4,4зв.

11. Положение «О прохождении службы начальствующим составом рабоче-крестьянской милиции»: утверждено ЦИК и СНК СССР 3 июля 1936 г. Михайленко ПЛ., Кондратьев Я. Ю. *Історія міліції України у документах і матеріалах.* Т. 2. С. 146.

12. Власенко В.Т. Форма одежды и знаки различия милиции СССР. Часть 6. 1931-1936 гг. URL.: http://army.armor.kiev.ua/forma-2/milicia-07.php.

13. Докладная записка о состоянии преступности на Украине. Михайленко ПЛ., Кондратьев Я.Ю. *Історія міліції України.* Т. 2. С. 144-146.

14. Приказ народного комиссара внутренних дел УССР о награждении работников уголовного розыска Харьковского областного управления т. Мякушина и т. Игнатенко Тростянецкого райотделения Р.С. милиции. 10 июля 1936 г. Михайленко ПЛ., Кондратьев Я.Ю. *Історія міліції України.* Т. 2. С. 259-260.

15. Милиционер. *На революционном посту.*1936. 31 декабря.

SUMMARY

In the article basic directions of organization and activity of militia are investigational in Ukraine in 1936. It shows how the role of law enforcement agencies was defined in the Constitution of the USSR in 1936, how such a new militia unit as the State Automobile Inspectorate was created and what its first steps were.A question opens up about changes in training of personnels for a militia, in particular opening of two year schools of militia, their task and level of preparation are described. Certain attention is spared to research of influence of new «Statute about passing of service management staff of militia», introduction of the special ranks on regulation of official legal relationships in a militia. Some aspects of activity of militia are exposed in relation to counteraction to criminality, certain achievements and lacks of this her work assignment are analysed.

16.Супруненко Петро Михайлович. URL.: http://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Pages/Biography.aspx?PersonID=0000013115.

17. Супруненко Петро Михайлович. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/.

18. Азарова Т.О. Інститут транспортної механіки АН УРСР та його внесок в розвиток вітчизняної науки. *Історія науки і техніки:* Збірник наукових праць / Гол. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Вид-во ДЕТУТ, 2015. Вип. 6.С.3-11.

18. О розыске преступников: приказ народного комиссара внутренних дел Союза ССР. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.):* у 6 т.: Т. 4.С.459-460.

19. О.М. Бандурка, В.А. Греченко. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931-1941 рр.): історико-правове дослідження: Монографія. Харків: Золота миля; Панов, 2020. 444 с.

ПРАВОСУДДЯ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії, історії філософії права, Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID : https://orcid.org/0000-0003-3821-8120

У статті проводиться аналіз позитивного правового досвіду реалізації правосуддя в державах – членах Ради Європи та Україні в умовах пандемії COVID-19.

Виклики сьогодення спричинені пандемією характеризується найбільшим поширенням інфекційного захворювання на території багатьох країн світу, тому вводяться обмежувальні заходи, котрі не дають повною мірою реалізувати систему правосуддя. У проаналізованих у статті національних системах (Австрія, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Вірменія, Польща) були введені спеціальні норми з метою задоволення потреби в соціальній дистанційності, одночасно надаючи мінімальний рівень правосуддя. Це стосується, зокрема, стосовно проваджень, пов'язаних із дітьми, опікою, домашнім насильством та триманням під вартою. Засобом можливості оптимального вирішення проблеми верховенства права та належного правосуддя під час пандемії є система електронного суду. Після відновлення, частково або повністю нормального судового процесу, судовій системі доведеться вжити заходів для забезпечення вирішення накопичених відставань, дотримуючись усіх процедурних гарантій.

Ключові слова: правосуддя, верховенство права, пандемія, загроза, суд.

Постановка проблеми

Пандемія COVID-19 зумовила зміну всієї політико-правової реальності, змінила умови суспільно-побутового життя людства. Наслідки такої трансформації повною мірою нині ще не можуть в повній мірі бути оцінені. Вказане зумовлено трьома факторами: не дивлячись пом'якшення заходів безпеки, що вживалися державами на піку епідемії, все ж загроза інфікування не зникла, а лишень тимчасово призупинилася; ВООЗ застерігає про небезпеку другої хвилі загострення епідеміологічної ситуації; постпандемічне суспільство більше ніколи не стане таким, як було до загрози.

Виклики відсуваються не тільки в індивідуальному обмеженні прав особи, а також впливають на економічний та державно-правовий сектор. Не оминули вони і таку сферу як правосуддя.

Протидія полягає у наступному – реальній можливості гарантування здійснення правосуддя та потребі убезпечення членів суспільства.

Питаннями функціонування правосуддя, верховенства права та належності побудови судової гілки влади займалися багато науковців, зокрема О.Б. Верба-Сидор, Д.О. Вовк, Н.М. Грень, І. А. Кравченко, Ю.О. Косткіна, О.М. Крукевич, С.Ю. Левицька, М. В. Оніщук, А. С. Славко та багато інших. Проте питання функціонування системи правосуддя під час пандемії COVID-19 ще не ставала предметом розгляду.

Метою цієї статті є аналіз позитивного правового досвіду реалізації правосуддя в державах – членах Ради Європи та Україні в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основних положень

Слід погодитися з науковцями, які поняття правосуддя зводять до широкого тлумачення. Зокрема І. Кравченко вказує, що «це правозастосовна діяльність суду з розгляду та вирішення у передбаченому законом процесуального порядку цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ, а також конституційного судочинства метою якої є досягнення справедливості, розв'язання конфлікту, захист прав та свобод людини, юридичних осіб, держави., та діяльність правоохоронних органів, які сприяють здійсненню судом правосуддя і забезпечують виконання його рішень, а саме: органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та органів, які відають виконанням судових рішень, вироків і призначених покарань» [1].

В основі правосуддя є діяльність суду з метою захисту прав та свобод громадян. Безперервність цього процесу та вчасність є запорукою демократичності держави. Виклики сьогодення спричинені пандемією COVID-19 характеризується найбільшим поширенням інфекційного захворювання на території багатьох країн світу, тому вводяться обмежувальні заходи, котрі не дають повною мірою реалізувати систему правосуддя.

У більшості національних системах були введені спеціальні домовленості з метою задоволення потреби в соціальній дистанційності, одночасно надаючи мінімальний рівень обслуговування у випадках, коли відкладення матиме особливо шкідливі наслідки. Це стосується, зокрема, стосовно проваджень, пов'язаних із дітьми, опікою, домашнім насильством та триманням під вартою.

Загалом міжнародний експертний та науковий аналіз дає можливість стверджувати, що держави правильно поставили пріоритет у всіх питаннях, пов'язаних зі своїми системами охорони здоров'я та їх економікою. Це повинно супроводжуватись визнанням важливості забезпечення доступу до правосуддя – спорів, які все ще вирішуються справедливо та в розумний термін, прав все ще зберігається, а зловживань все ще виявляється та санкціонується. Обмеження, необхідні в цей надзвичайний період, повинні бути скасовані як пріоритетні.

Після відновлення, частково або повністю нормального судового процесу, судовій системі доведеться вжити заходів для забезпечення вирішення накопичених відставань, дотримуючись усіх процедурних гарантій. Видається, що державам доведеться виділити додаткові ресурси для створення необхідного додаткового потенціалу.

Начальник управління юстиції та правового співробітництва Генерального директорату з прав людини та верховенства права при Раді Європи Г. Джунчер також зауважує, що «держави, в яких проводилися судові реформи до пандемії, зіткнуться з ще більшими проблемами у забезпеченні того, щоб вони змогли впоратися зі своїми звичайними навантаженнями, а також тими, що виникають внаслідок зниження продуктивності в періоди закриття або ув'язнення. У системах з великою кількістю вакантних посад для суддів та прокурорів існує ризик, що доступ до правосуддя буде негативно впливати» [2].

Європейська комісія Ради Європи з питань ефективності правосуддя створила цілий ряд інструментів та вказівок щодо оптимізації роботи судів, вирішення проблем із відставанням у судах, роботи з часовими рамками для різних видів справ, управління переходом до кібер несправедливості та залученням у поглядах користувачів правосуддя та судів. Цей інструментарій розроблений для того, щоб забезпечити, щоб заходи, вжиті державами-членами під час поточної кризи, залишалися пропорційними загрозі, спричиненою поширенням вірусу, та були обмеженими у часі.

Рада Європи застерігає з обережністю відновитися до обмежувальних заходів, у тому числі права на правосуддя, вказуючи, що «деякі обмежувальні Заходи, прийняті державами-членами, можуть бути виправдані на основі звичайних положень Європейська конвенція про права людини (Конвенція) щодо охорони здоров'я, заходи виключного характеру можуть вимагати відхилення від норм зобов'язання держав за Конвенцією. Кожна держава повинна оцінювати, чи приймає вона заходи вимагає такого

відхилення залежно від характеру та ступеня обмежень, що застосовуються до прав та свободи, захищені Конвенцією. Можливість держав зробити це важливою особливістю системи, що дозволяє продовжувати застосовувати Конвенцію та її механізми нагляду навіть у найкритичніші часи» [3]

Інформаційний документ: Повага до демократії, верховенства права та прав людини в рамках санітарної кризи COVID-19 містить вимоги до повага до верховенства права та демократичних принципів у надзвичайні періоди, зокрема дотримання принципу законності, обмежена тривалість режиму надзвичайного та надзвичайного стану та заходів, обмежений обсяг законодавства про надзвичайні ситуації; принцип розподілу повноважень та перевірки виконавчої дії під час режиму надзвичайного стану та принцип необхідності. Останній і вимагає, щоб надзвичайні заходи повинні бути спроможними досягти їх мета з мінімальною зміною нормальних правил та процедур прийняття демократичних рішень . Тому повноваження уряду видавати надзвичайні укази не повинні спричиняти карт бланш, наданий законодавцем органам державної служби.

Проаналізуємо національні заходи, що здійснені з метою протидії пандемії COVID-19 у сфері правосуддя.

Безпеку персоналу на учасників процесу Австрійська влада висуває на перший план. Тому 23 березня 2020 року були прийняті заходи подолання загрози COVID 19, де вказано, що у кримінальних справах слухання за винятком затримання та інших процедур, які не можуть бути відкладені, можуть бути відмінені , а у цивільних справах усні слухання слід проводити лише в тій мірі, в якій це абсолютно необхідно для забезпечення належного здійснення правосуддя. Офіційні акти, необхідні для надання процесуальних та сторонніх прав, можуть бути складені лише за попереднім повідомленням по телефону, і, якщо це можливо, повинні бути зроблені по телефону або електронною поштою [4].

Більш ширше пояснення надає Вища судова та прокурорська рада Боснії та Герцеговини 22 березня 2020 у від Рішенні з питань організації робочих процесів у судах та прокуратурах Боснії та Герцеговини. Там вказано, що основні слухання у кримінальних справах мають бути перенесені, крім випадків: в якому слід розглядати питання про затримання; коли існує ризик спливу строку давності та у інших невідкладних випадках, передбачених кримінальними кодексами в Боснії та Герцеговині [5]. Такий відсилочний варіант норми не сприяє реалізації права на справедливий суд та дії принципу верховенства права. Тому вважаємо, що найкращий нормотворчий підхід обрано Вищою радою судових органів Болгарії, які прийняла низку заходів, пов'язаних із COVID-19 де чітко визначили в додатку категорії справ, які повинні розглядатися навіть під час оголошеного в країні надзвичайного стану [6].

У свою чергу правова норма Данії передбачає суттєвий судовий угляд, тобто передбачено можливість суддів самостійно визначати рівень невідкладності справ, але тільки з наступних категорій: попередні іспити перед магістратом; подовження строків та розпоряджень термінових процедур; справи опіки, коли справа відповідачів за принципом пропорційності вже не може бути відкладена; офіційні дії судового виконавця, які не можна відкласти; інші кримінальні справи, коли заради обвинуваченого, свідків чи потерпілих сторін відкладення було б непропорційним; певні випадки адміністративного опіки; реєстрація майна або земельних справ; особливо невідкладні справи про банкрутство; і певні нагальні нотаріальні справи [7]. В Польщі голова суду уповноважений визначати рівень невідкладності справ [8].

Система електронного урядування передбачає впровадження проекту «електронний суд», який ще називають електронним доступом до правосуддя, який функціонує не тільки в особливих суспільних обставинах. Його мета – це забезпечення швидкого і зручного доступу громадян до інформації про рух судової справи, час і місце її розгляду, обміну процесуальними документами між судом та учасниками судового процесу із застосуванням електронного цифрового підпису.

Проте, реалізація права на справедливий суд під час пандемії отримала також нові можливості. Наприклад у Республіці Вірменія уряд оголосив надзвичайний стан, суди продовжують функціонувати під час надзвичайного стану, який передбачений законом. Більшість слухань відбувалося в заочній формі. Проте певна категорія позовів, наприклад справи по догляду за дитиною такої форми не передбачають, тому вперше в історії вірменської судової практики слухання проходили на великій відстані за допомогою технічних засобів. Щоправда, правова норма, що надавала право на це була передбачена Цивільним процесуальним кодексом [9].

В Україні ця система діє також як пілотний проект. Положення про автоматизовану систему документообігу суду (АСДС), затверджене рішенням Ради суддів України (РСУ) від 26.11.2010 р. №30 (в редакції рішення РСУ від 12.04.2018 р. №16), надало можливість до початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) використовувати в українських судах у тестовому режимі окремі інструменти електронного правосуддя, серед яких підсистема «Електронний суд». Сподіваємося, критична ситуація стане поштовхом для подолання проблем такої системи. Нова редакція Концепції побудови ЄСІТС, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 07.11.2019 р. №1096, визначила проблеми, які існують в судах у частині їх електронної роботи, зокрема: наявні системи автоматизації судів, органів та установ системи правосуддя не відповідають вимогам технічного захисту інформації для інформаційно-телекомунікаційних систем; сукупність розрізнених локальних баз даних судів, органів та установ системи правосуддя; не надає можливості спільної роботи з документами тощо [10].

Висновок

Виклики сьогодення спричинені пандемією COVID-19 характеризується найбільшим поширенням інфекційного захворювання на території багатьох країн світу, тому вводяться обмежувальні заходи, котрі не дають повною мірою реалізувати систему правосуддя. У проаналізованих у статті національних системах (Австрія, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Вірменія, Польща) були введені спеціальні норми з метою задоволення потреби в соціальній дистанційності, одночасно надаючи мінімальний рівень правосуддя. Це стосується, зокрема, стосовно проваджень, пов'язаних із дітьми, опікою, домашнім насильством та триманням під вартою. Засобом можливості оптимального вирішення проблеми верховенства права та належного правосуддя під час пандемії є система електронного суду. Після відновлення, частково або повністю нормального судового процесу, судовій системі доведеться вжити заходів для забезпечення вирішення накопичених відставань, дотримуючись усіх процедурних гарантій.

Література

1. Кравченко І. А., Колодочка О.Є. Поняття правосуддя та особливості його здійснення в Україні *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. – С. 52-58.

2. Juncher H. Justice during, and after, a Time of Pandemic URL: https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2020/05/justice-duringand-aftera-time-of-pandemic.html (дата звернення: 1.06.2020)

3. Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis A toolkit for member states. Information Documents SG/Inf(2020)11 URL: https://rm.coe.int/sg-inf-2020-11-respecting-democracy-rule-of-law-and-human-rights-in-th/16809e1f40 (дата звернення: 1.06.2020)

4. Introductory decree to deal with the current corona pandemic (SARS-CoV-2) URL: https://rm.coe.int/order-covid19-en-austria/16809d72fa

5. High Judicial and Prosecutorial Council Bosnia and Herzegovina held a telephone session on 22 March 2020 and adopted the following: Decision on the organisation of work processes in courts and prosecutor's offices in Bosnia and Herzegovina URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/compilation-comments#Bosnia%20and%20Herzegovina (дата звернення: 1.06.2020)

6. Management of the judiciary – compilation of comments and comments by country URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/compilation-comments#Bulgaria (дата звернення: 1.06.2020)

7. Plan for reopening the Courts of Denmark. 14 May 2020 URL: https://rm.coe.int/plan-for-reopening-of-the-courts-of-denmark/16809e5a14 (дата звернення: 1.06.2020)

8. Act of 31 March 2020 amending the Act on special solutions related to the prevention and combating of COVID-19 URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/compilation-comments#Poland (дата звернення: 1.06.2020)

9. Armenia Management of the judiciary – compilation of comments and comments by country URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/compilation-comments#Armenia (дата звернення: 1.06.2020)

10. Венгриняк Х. Все, що потрібно знати про електронний суд *Юридична газета*. 2019. №51-52. (705-706).

Iryna Myroslavivna Zharovska

JUSTICE AND THE RULE OF LAW: CURRENT THREATS

The article analyzes the positive legal experience in the administration of justice in the member states of the Council of Europe and Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic.

Today's challenges caused by the pandemic are characterized by the highest prevalence of infectious diseases in many countries around the world, so restrictive measures are introduced that do not allow the full implementation of the justice system. In the national systems analyzed in the article (Austria, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Armenia, Poland), special rules were introduced to meet the need for social distance, while providing a minimum level of justice. This applies in particular to proceedings involving children, guardianship, domestic violence and detention. An e-court system is a means of optimally addressing the rule of law and due process during a pandemic. Once a normal, partially or completely normal trial has resumed, the judiciary will have to take steps to ensure that the accumulated backlogs are resolved, in compliance with all procedural guarantees.

Key words: justice, rule of law, pandemic, threat, court.

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В ЗАКОНОДАВСТВО ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ

ПИЛИПЕНКО В. П. - кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, член Європейської комісії «За демократію через право» (2013-2017 рр.)

УДК 341.322.5

В статье исследуются актуальные вопросы имплементации положений Римского статута Международного уголовного суда относительно военных преступлений в законодательство некоторых государств-участников Римского статута. Обосновывается тезис о том, что подписание и ратификация Римского статута накладывает на присоединившиеся государства, обязательства привести свое национальное законодательство и правоприменительную практику в соответствии с положениями Статута. Так, в законодательстве государств-участниц должны получить закрепление принцип комплиментарности юрисдикции Суда в отношении юрисдикции национальных судов и принцип недопустимости ссылки на должностное положение лица для освобождения ее от ответственности. Констатируется, что параметры восприятия положений Римского статута в контексте наказания за военные преступления определяются самим государством в его внутреннем законодательстве, с учетом типа ее правовой системы, конституционных положений, а также международно-правовых обязательств государства.

Ключевые слова: Римский статут Международного уголовного суда, Международный уголовный суд, имплементация, трансформация, военные преступления, уголовное законодательство, принцип комплиментарности и др

Постановка проблеми

Міжнародне співтовариство давно прагнуло до створення постійно діючого міжнародного судового органу, покликаного притягати до відповідальності осіб, які винні в скоєнні найбільш тяжких злочинів, таких як геноцид, агресія, злочини проти людяності, воєнні злочини. Людству довелося пережити трагедії двох світових воєн, геноцид в Югославії і в Руанді, щоб прийти до усвідомленого і узгодженого рішення створити перший в історії постійно діючий Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС, Суд). На Дипломатичній конференції повноважних представників, що проходила під егідою ООН в Римі, 17 липня 1998 був прийнятий Статут Міжнародного кримінального суду [20] (далі – Статут МКС).

Основне завдання МКС полягає в здійсненні міжнародного правосуддя над особами, обвинувачуваними у скоєнні найтяжчих міжнародних злочинів. У преамбулі його Статуту підкреслюється, що Суд пов'язаний з системою ООН і має юрисдикцію щодо найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Приєднання держави до Статуту МКС тягне за собою істотні наслідки для її правової системи. З урахуванням того, що ратифікація Статуту МКС накладає на відповідні держави зобов'язання привести своє національне законодавство і правозастосовчу практику відповідно до положень Статуту, в законодавстві держав-учасниць мають отримати закріплення принцип компліментарності юрисдикції МКС по відношенню до юрисдикції національних судів і принцип не-

припустимості посилання на посадове становище особи для звільнення її від відповідальності. Крім того, держава зобов'язана вжити заходів, що забезпечують взаємодію з МКС і гарантують передачу Суду осіб, обвинувачених у вчиненні злочинів, і участь у фінансуванні діяльності МКС.

Станом на 5 березня 2019 року, 124 держави ратифікували або приєднались до Статуту МКС. Наразі законодавство щодо імплементації положень Статуту МКС прийняло близько 40 держав, у тому числі Австралія, Аргентина, Бельгія, Великобританія, Німеччина, Грузія, Іспанія, Канада, Литва, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Португалія, Уругвай, Фінляндія, Швейцарія, ПАР і низка інших країн. Ще кілька десятків держав, які ратифікували Статут МКС, знаходиться в процесі розробки і прийняття необхідних для імплементації актів [13, с. 76].

Таким чином, **метою цієї статті** є дослідити особливості та проблемні питання в процесі імплементації положень Статуту Міжнародного кримінального суду в законодавство деяких зарубіжних держав-учасниць Статуту.

Аналіз останніх публікацій і досліджень

Питання створення, функціонування та імплементації положень Статуту МКС досліджувались такими вітчизняними вченими, як: В.Ф. Антипенко, В.А. Базов, М.В. Буроменський, В. Г. Буткевич, М.М. Гнатовський, Н.В. Дрьоміна, С.О. Загороднюк, Н.А. Зелінська, О.В. Касинюк, А.О. Кориневич, Г.Л. Кохан, І.О. Колотуха, В.М. Лисик, А. С. Мацко, А.А. Маєвська, В.М. Репецький, В.П. Попович, М.І. Хавронюк, О.Р. Фісенко, В.Х. Ярмакі та ін.

Серед зарубіжних вчених варто відзначити роботи, зокрема, Р.А. Адельханяна, М.Ш. Басіоуні, І.П. Бліщенка, В.А. Вдовіна, І.І. Карпеця, А.Г. Кибальника, М.І. Костенка, М. Моріс, В.Н. Русинової, М.А. Саркисяна, Н.А. Сафарова, І.Г. Соломоненко, Є.Н. Трікоз, Б.Б. Ференца, І.В. Фісенко та ін.

Виклад основного матеріалу

Держави, як це випливає зі змісту відповідних норм чинного міжнародного права і підтверджується правозастосовчою практикою, несуть основні зобов'язання у зв'язку із забезпеченням кримінального переслідування і покарання осіб, які вчинили воєнні злочини. У зв'язку з цим, особливого значення набуває питання криміналізації в національному кримінальному законодавстві серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), що застосовується в збройних конфліктах. Міжнародно-правові акти, що діють в даній сфері, покладають на держав-учасниць зобов'язання криміналізувати такого роду серйозні порушення МГП і передбачити їх кримінальну відповідальність, беручи до уваги їх міжнародну та суспільну небезпеку.

Як зазначає С.А. Лобанов, «в цілому йдеться про два взаємопов'язані фактори, що лежать в основі даного процесу. По-перше, слід враховувати вплив міжнародного права, що володіє пріоритетом в питанні криміналізації такого роду діянь (як злочинів проти миру і безпеки людства). У спеціальній літературі [1, с. 175-176] обґрунтовано зазначається, що норми внутрішньодержавного права не можуть суперечити міжнародному праву, більш того, повинні забезпечувати реалізацію вимог міжнародно-правових норм, обов'язкових для даної держави[1]. І у цьому зв'язку підхід до криміналізації аналізованих діянь і заходів покарання за них повинен відповідати вимогам міжнародного кримінального права. По-друге, параметри сприйняття положень міжнародного кримінального права визначаються самою державою, з урахуванням типу її правової системи, конституційних положень, що діють в ній, а та-

[1] Таке розуміння в повній мірі узгоджується з нормами чинного міжнародного права. Зокрема, в ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1963 р. закріплено положення, згідно з яким держава - учасниця договору не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання невиконання нею договору. З проблеми виконання міжнародних договорів в контексті принципу добросовісності./Див., наприклад: [9, с. 168-210] .

кож її міжнародно-правових зобов'язань, у зв'язку з участю в міжнародних договорах» [12, с. 267].

Причому, тут слід враховувати не тільки специфіку континентальних правових традицій і традицій загального права, а й національно-правові особливості, регіональний фактор. Так, можна вести мову про певний подібність кримінально-правових систем держав СНД, а також і інших інтеграційних об'єднань, що, звичайно, не виключає відмінностей, іноді досить істотних, в підході криміналізації воєнних злочинів в кримінальному законодавстві держав. Не випадково, МКЧХ, в ході роботи щодо організації і координації дій держав в рамках виконання ними зобов'язань щодо імплементації МГП (яке, як підкреслюється МКЧХ в цілому повинно бути універсальним, оскільки його метою є захист жертв збройних конфліктів) запропонував розробляти, поряд з іншими документами, типові закони, що орієнтовані на прийняття імплементаційних заходів, з урахуванням регіональних рамок або подібності правових систем відповідних груп держав [5, с. 83].

Що стосується конкретного способу виконання цього зобов'язання, техніки законодавчого опису діянь, що криміналізуються, заходів і видів покарань, то тут держава має вибір. Зарубіжні дослідники, досліджуючи проблеми національно-правової імплементації у зв'язку з участю держав в Статуті МКС, відзначають, що фактично національні системи зберігають автономію свого кримінального права навіть після вступу Статуту МКС в силу для них, оскільки нормативний стандарт, передбачений Статутом , полягає в бажанні і здатності держави здійснювати кримінальне переслідування (ст. 17 Статуту МКС), і у зв'язку з цим деяка відмінність формулювань складів злочинів в національному праві від відповідних визначень, що містяться в Статуті МКС, самі по собі не можуть бути перешкодами для здійснення державою кримінального переслідування [2, с. 161].

Кримінальний закон держави може містити вказівку на можливість прямого відсилання до норми міжнародного права при вирішенні кримінально-правових питань, в тому числі у зв'язку з криміналізацією воєнних злочинів. Крім того, приведення норм національного кримінального закону в питаннях злочинності і караності діяння у відповідність до вимог міжнародного права за загальним правилом здійснюється за допомогою сприйняття нормами національно-правової системи приписів системи міжнародно-правової. Свою чергу, як зазначається в літературі, таке сприйняття може бути проведено трьома шляхами:

1) текстуального включення норми міжнародного кримінального права в кримінальне законодавство на виконання міжнародного договору;

2) включення норми міжнародного кримінального права в кримінальне законодавство, причому припис міжнародного договору не встановлює жорсткої форми сприйняття його приписів у внутрішньодержавному праві;

3) зміни вже існуючих норм кримінального законодавства на виконання положень міжнародного кримінального права [11, с. 187-188].

Крім того, з певною часткою узагальнення, можна вести мову про наступні два (поряд з прямим відсиланням) основних способів впливу міжнародного права на національне кримінальне законодавство: рецепція – акт міжнародного права як джерело кримінального права повністю включається в кримінальний закон без будь-яких змін, при цьому може вводитися нова норма або змінюватися існуюча; імплементація – вже існуюча кримінально-правова норма або (частіше) вводиться нова норма кримінального закону, що адаптується внутрішнім законодавцем на виконання міжнародного договору [10, с. 192-193].

Як показує практика, держави використовують вищезгадані варіанти, при цьому нерідко їх поєднують.

Насамперед слід відзначити, що вітчизняна юридична література не однозначно називає процес узгодження норм внутрішньодержавного і міжнародного права. Найбільш часто пропонуються наступні терміни: «рецепція», «трансформація», «національно-правова імплементація» або просто

«імплементація», «здійснення» (реалізація), «застосування», «виконання». Майже всі автори розуміють під цими найменуваннями механізм здійснення (реалізації) норм міжнародного права. У міжнародному праві для позначення поняття «здійснення» норм міжнародного права широкого поширення набув термін «імплементація норм міжнародного права».

В Словнику міжнародно-правових термінів термін «імплементація» (від лат. implere – наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати) в міжнародному праві розуміється як організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань [4, с. 184]. Термін «імплементація» буквально означає «втілення в життя відповідно до певної процедури» [27, p. 667], «забезпечення практичного результату і фактичного виконання конкретними засобами» [36, p. 1134]. Своєю чергою, «імплементація (міжнародного права) – фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, яка здійснюється шляхом трансформації міжнародно-правових норм в національні закони та підзаконні акти» [25, с. 116].

Цей термін набув широкого поширення в численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН і її органів, у багатьох міжнародних конвенціях та інших міжнародно-правових актах. Значного поширення у міжнародно-правовій літературі набули також вирази «механізм імплементації», «імплементаційні статті». При цьому під механізмом імплементації розуміють передбачену міжнародним договором систему заходів контролю за його виконанням або певні органи, створені з цією метою міжнародним договором, та процедура їх роботи. Поняття «імплементаційні статті» означає ті статті договору, що передбачають систему заходів для реалізації договору.

У довідковій літературі можна зустріти такі визначення цього терміну: «імплементація – в широкому сенсі слова означає здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм на виконання міжнародно-правових, а також створення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення» [21, с. 102].

О. Скакун вважає, що імплементація – «це перенесення (введення) у національне право норм і принципів міжнародних актів» [19, с. 63]. Професор В.Л. Чубарєв під імплементацією розуміє «запровадження норм міжнародно-правового договору у національне законодавство» [24, с. 250]. М.Ю. Черкес зазначає, що «трансформація – це введення норми міжнародного права у внутрішньодержавну правову систему в результаті здійснення певних процесуальних дій. Інакше цю процедуру ще іменують імплементацією норм міжнародного права, хоча імплементацію слід розуміти ще у широкому значенні як процедуру реалізації норм міжнародного права у внутрішньодержавному праві» [14, с. 34]. На думку А. Дмітрієва та В. Муравйова «реалізація (імплементація) норм міжнародного права – це процес, коли відповідні суб'єкти, яким адресована міжнародно-правова норма, діють згідно з її положеннями» [15, с. 184].

Професор А.С. Гавердовський зазначає, що «в міжнародному праві для забезпечення поняття «здійснення» норм міжнародного права широке поширення набув термін «імплементація» [3, с. 49]. А.С. Гавердовський розуміє під імплементацією цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, що здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань [3, с. 62]. Це визначення видається найбільш повним, оскільки його очевидна перевага полягає в тому, що тут зафіксовано підхід до процесу реалізації міжнародного права як до органічного поєднання правотворчої і організаційної діяльності держав, що здійснюється ними всередині держави і на міжнародній арені, в тому числі за допомогою і в рамках існуючих або знов створюваних інституційних структур. Згідно з цим визначенням імплементація є підготовча стадія реалізації, необхідна для забезпечення своєчасної, всебічної та повної реалізації норм, тобто вона, по суті, ототожнюється із забезпеченням реалізації.

Отже, про імплементацію міжнародно-правових норм можна говорити тільки в тому випадку, якщо держава не тільки видає відповідні законодавчі акти (змінює чи скасовує вже існуючі) для здійснення норм міжнародного права, а й проводить в життя ці акти. Тому національно-правова імплементація норм міжнародного права – це тільки етап у процесі їх імплементації (здійснення), вона створює лише юридичні передумови для їх виконання. Імплементація норм міжнародного права – результат також фактичних дій.

Отже, найпоширенішими способами імплементації міжнародно-правових норм у національну систему права є: 1) рецепція, тобто текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта; 2) трансформація, під якою розуміється переробка тексту міжнародно-правового акта чи окремих його статей із прийняттям на цій основі норм внутрішнього права; 3) відсилання, яке являє собою вказівку у внутрішньодержавному нормативно-правовому акті на міжнародне право як на джерело, що регулює ці відсильні відносини.

Національну систему імплементації становлять органи державної влади й інші органи держави, уповноважені забезпечувати виконання державою міжнародно-правових зобов'язань. Оскільки норми міжнародного права породжують правовідносини між суб'єктами міжнародного права і не породжують їх між суб'єктами внутрішнього права, необхідні додаткові внутрішньодержавні засоби для перетворення цілей, закладених у нормах міжнародного права, на реальні дії органів державної влади, юридичних осіб і громадян, які перебувають під юрисдикцією держави» [26, с. 667-668].

Як зазначається в міжнародно-правовій літературі, при вирішенні питання про відповідність Статуту МКС Конституції та іншим законодавчим актам необхідно виходити з того, що він – не відірвана від сучасних правових реалій інституція, а її частина, яку необхідно тлумачити з урахуванням положень міжнародного кримінального права, що розвивається. Традиційна концепція щодо участі чи неучасті держав у міжнародних угодах на основі їх суверенних прав незастосовна до Римського статуту, оскільки його цілі та об'єкт регулювання склалися під впливом імперативних норм сучасного міжнародного права (jus cogens) [23, с. 123].

Як слушно зазначає О. Харитонова, «держава не може відмовити у застосуванні норми міжнародного права, посилаючись на особливості свого правопорядку, оскільки норми міжнародного права є продуктом міжнародного співробітництва. Міжнародний кримінальний суд виступає сильним публічним інститутом, відносини з яким у держав-учасників Римського статуту складаються за моделлю вертикального характеру: приймаються спеціальні закони про співробітництво і компетентний національний орган, про визнання імунітетів персоналу МКС, про порядок затримання і передачу осіб під юрисдикцію МКС, про порядок виконання доручень МКС і призначених ним покарань. Така «вертикальна» модель викликає побоювання у противників ратифікації Римського статуту, які висловлюють застереження, що самостійна правосуб'єктність МКС створює загрозу національному суверенітету і навіть системі колективної безпеки ООН. Вбачається, тут варто підкреслити, що МКС заснований на підставі міжнародного договору, підконтрольний Асамблеї держав-учасниць, здійснює юрисдикцію на основі принципу компліментарності, має незалежного Прокурора, заснований на жорсткому професійному відборі суддів, фінансується всіма державами-учасниками. Необхідно пам'ятати, що Римський статут утворює загальну для всіх держав-учасників модель криміналізації міжнародних діянь, уніфікуючи відповідні частини національних кримінально-правових систем. Але оскільки закріплений у Статуті перелік міжнародних злочинів невичерпний, країни в ході його імплементації можуть включати в законодавство додатково склади злочинів з урахуванням актів міжнародного гуманітарного права. Правова база співробітництва держав з МКС повинна базуватися на ви-

рішенні таких основних питань: подоланні протиріч між конституційними нормами та Римським статутом; приведенні у відповідність національного кримінального законодавства; створенні правової підстави для ефективного співробітництва з МКС з урахуванням специфіки його процедур [23, с. 123].

В світлі зазначеного, як слушно зазначає О. Харитонова, «виникає питання про те, як держава зі своїм механізмом реалізує положення міжнародних кримінально-правових норм, оскільки міжнародне право проникає всередину державної правової матерії і захоплює сферу внутрішньо правового регулювання. Перспективними в галузевих правових дослідженнях уявляються питання про те, як співвідносити дану галузь права з тими правовими новелами, обов'язками, які виникли у держави на рівні міжнародного спілкування; наскільки чітко на доктринальному та практичному рівнях вибудовано концепція співвідношення міжнародного та національного кримінального права; яким чином встановлюються принципи і обсяг правового регулювання в цій сфері; які принципи криміналізації та кримінального переслідування тут встановлені і яким є санаційне забезпечення такого переслідування» [23, с. 123].

Так, у Посібнику для ратифікації та імплементації Римського Статуту [17] вказується, що достатніми для приведення законодавства країни у відповідність до положень Статуту МКС є такі заходи: 1) прийняття визначення, яке повністю відтворює текст відповідної статті Статуту чи містить пряме відсилання до нього; 2) передбачити окремі склади злочинів для кожного з діянь, згаданих у Статуті. Можливо певною мірою змінити визначення відповідного злочину, але зі збереженням аналогічного зі Статутом змісту або ж з його розширенням, щоб гарантовано не давати можливості винним уникнути відповідальності; 3) держави можуть притягувати до кримінальної відповідальності на основі загальнокримінальних складів злочинів. Одним із способів тут називається застосування існуючих у національному законодавстві складів злочинів, подібних за змістом, якщо не за формою, до складів злочинів, закріплених у Статуті. Держави можуть переслідувати за діяння, яке прирівнюється до визначених у Статуті злочинів, використовуючи достатньо серйозні національні склади злочинів, що давало б підстави для тверджень, що відповідний злочин вчинено (такий підхід характерний для Данії та Норвегії) [17].

З одного боку, така можливість передбачається у вказаному вище Посібнику, проте тут зазначається і те, що справа підпадатиме під провадження МКС, зокрема, якщо національні принципи індивідуальної кримінальної відповідальності, підстави для виключення кримінальної відповідальності або застосовувані покарання суттєво відрізняються від передбачених Статутом. Останнє положення, на нашу думку, автоматично виключає застосування державами складів загально кримінальних злочинів як підстави для притягнення до відповідальності осіб за діяння, що утворюють склади злочинів, закріплені у Статуті [17]. У іншому документі зазначається, що національний закон, в якому криміналізовано певне діяння, навряд чи буде достатнім для цілей включення злочинів, відповідальність за які передбачена у Статуті, у національний закон. Такий звичайний злочин як вбивство не є однаковим зі злочином проти людяності чи воєнним злочином, що вчинені шляхом вбивства, оскільки відсутня необхідна мета, через що перший не проходить межового критерію міжнародних злочинів [17].

Деякі держави, такі як США, Великобританія, Канада, Нідерланди, Швеція і Швейцарія, застосовують імплементуюче законодавство, передбачаючи злочин у національному праві. Окремі покладаються на пряму застосовність міжнародного права у національній системі права. Інші ж – лише застосовують аналогічні національні злочини.

Крім того, зауважимо, що при визначенні конкретних способів, якими держава, може скористатися для приведення національного законодавства у відповідність до Статуту МКС, вкрай важливим і корисним є ознайомлення з положеннями деяких міжнародних документів, розробле-

них міжнародними організаціями з метою сприяти приєднанню та пришвидшити процес узгодження національних законів держав зі Статутом МКС. До таких, зокрема, належать: Керівні Принципи для ефективної імплементації Римського Статуту [28]; Контрольний список для імплементації Римського Статуту [32]; Нездатність держав ефективно імплементувати Римський Статут [30]; 14 принципів для ефективного здійснення універсальної юрисдикції [33]; Універсальна юрисдикція: обов'язок держав встановити та імплементувати законодавство [34]; Посібник для імплементації та ратифікації [17]; Парламентський Пакет документів з Міжнародного Кримінального Суду [16]; Керівництво з імплементації та ратифікації Римського Статуту[29]; Довідник з імплементації Римського Статуту [31].

Одним з найбільш важливих елементів виконання зобов'язань за МГП на національному рівні є впровадження в дію комплексної правової системи для ефективного судового переслідування і покарання осіб, які вчинили серйозні порушення МГП. Майже всі договори в сфері міжнародного кримінального права та МГП вимагають, щоб були створені можливості для судового переслідування осіб, які вчинили будь-які серйозні порушення їх положень, для чого необхідно, як правило, прийняти відповідне законодавство.

Отже, проаналізуємо законодавство деяких держав-учасниць Статуту МКС в контексті закріплення складів воєнних злочинів в національному законодавстві. Видається, що у цьому сенсі найбільш цікавим є досвід тих зарубіжних держав, які на безпосередньо зіткнулися з вчиненням воєнних злочинів їх громадянами і (або) на їх територіях.

Очевидно, найяскравішим прикладом розвитку національного законодавства щодо воєнних злочинів на основі міжнародного кримінального права є прийняття в ФРН Кодексу міжнародного кримінального права (далі – Кодекс ФРН), введеного в дію 26 червня 2002 року («Volkerstrafgesetzbuch» - VStGB)[35]. Кодекс ФРН складається з Загальної та Особливої частин. У Загальній частині закріплюється принцип універсальної юрисдикції, закріплено особливу обставину, що виключає винність, це наказ або розпорядження, встановлюються норми щодо командної відповідальності і незастосування строків давності. Особлива частина кодексу встановлює відповідальність за геноцид (ст. 6), злочини проти людяності (ст. 7), воєнні злочини (ст. 8-12) і інші, пов'язані з міжнародними злочини (ст. 13-14). У ст. 8 Кодексу закріплена відповідальність за воєнні злочини щодо фізичних осіб. Ст. 9 Кодексу ФРН впроваджує кримінальну відповідальність за воєнні злочини проти власності та інших прав. Крім того, ст. 10 даного акту встановлює кримінальну відповідальність за воєнні злочини проти гуманітарних операцій і за незаконне використання розпізнавальних емблем Женевських конвенцій, ООН та інших, якщо це спричинило заподіяння смерті або шкоди здоров'ю людини.

Статті 11 і 12 Кодексу ФРН регламентують відповідальність за воєнні злочини, що пов'язані із використанням заборонених міжнародним правом засобів і методів ведення воєнних дій. Стаття 12 Кодексу ФРН прямо перераховує деякі з видів забороненої зброї, застосування яких тягне за собою кримінальну відповідальність. Слід зазначити, що після довгого періоду відсутності практики застосування Кодексу, Вищий земельний суд в Штутгарті 28 вересня 2015 року на підставі Кодексу міжнародного кримінального права ФРН 2002 р. засудив двох лідерів Демократичних сил звільнення Руанди Ігнаса Мурваначьяку і Стратона Мусон до реальних термінів позбавлення волі за керівництво терористичною організацією і пособництво у вчиненні воєнних злочинів [6].

Іншим прикладом приведення національного законодавства щодо воєнних злочини у відповідність з міжнародним кримінальним правом є Хорватія, на території якої мало місце кілька збройних конфліктів, в тому числі міжнародного характеру. Розвиток національного законодавства про воєнні злочини в цьому випадку було пов'язано з трьома факторами [8, с. 199]: по-перше, Хорватія прагнула вступити до

ЄС; по-друге, в національні суди Хорватії надійшла низка справ від Міжнародного трибуналу по колишній Югославії на підставі правила 11-bis його Правил процедур і доказування [18] (чого б, очевидно, не відбулося в разі невідповідності національного законодавства вимогам сучасного міжнародного кримінального права); по-третє, Хорватія ратифікувала Статут МКС, ухваливши Закон про ратифікацію Римського статуту.

У Кримінальному кодексі К Республіки Хорватія [22] закріплений значний перелік воєнних злочинів проти цивільних осіб, що здійснюються під час війни, збройного конфлікту або окупації (ст. 158-168). Крім того, КК Хорватії як самостійний склад злочину розглядає «організацію групи або підбурювання до геноциду або воєнним злочинам» (ст. 123), «планування злочинів проти цінностей, що знаходяться під захистом міжнародного права» (ст. 187a), а також «наступну допомогу особі, яка вчинила злочин проти цінностей, що знаходяться під захистом міжнародного права» (ст. 187b).

Положення КК Хорватії про воєнні злочини активно застосовуються на практиці. Справи про військові злочини в Республіці Хорватія в першій інстанції розглядаються тільки окружними судами, які розташовані в Загребі, Спліті, Рієці, Осієку. Наразі в різних судах на стадії розгляду знаходиться 18 кримінальних справ про воєнні злочини [7].

Таким чином, з урахування наведеного вище аналізу законодавства Німеччини і Хорватії, можна дійти висновку, що ці держави демонструють нам два технічно різні способи зміни національного законодавства про воєнні злочини з метою виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. Звісно ж, що даний досвід може бути дуже корисним при усуненні недоліків норм щодо воєнних злочини в вітчизняному кримінальному законодавстві.

Висновки та пропозиції

Отже, кожна держава-учасниця Статуту МКС є вільною у виборі шляхів імплементації своїх договірних зобов'язань до тих пір, поки вона діє добросовісно і результат цих дій свідчить про здатність виконати всі зобов'язання за Статутом МКС. Під час імплементації Статуту МКС державам-учасницям доводиться вирішувати три основні блоки питань: 1) усунення суперечностей між Статутом МКС і конституційними актами держави; 2) приведення національного кримінального законодавства у відповідність до вимог Статуту МКС; 3) створення правової бази взаємодії з МКС. Як показує вже наявна практика імплементації, кожна із зазначених вище завдань може вирішуватися різними шляхами, виходячи з правових традицій конкретної країни або навіть простого розсуду законодавця.

Як було показано вище, в міжнародній практиці є різні моделі імплементації Статуту МКС в національних законодавствах, проте не можна сказати, що в Україні є можливість вибрати будь-яку з них. Суворі принципи нашої правової системи часом залишають єдиний шлях виконання імплементаційних процедур. Зокрема, принцип повної кодифікації кримінального законодавства вимагає, щоб зміни кримінально-правового характеру були включені до тексту Кримінального кодексу України, при цьому міжнародно-правові норми слід трансформувати відповідно до традиціями вітчизняної юридичної техніки.

Література

1. Адельханян Р.А. Военные преступления в современном праве. М., 2006.
2. Верле Г. Принципи міжнародного кримінального права: підручник. М., 2011.
3. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. К.: Вища школа, 1980.
4. Грін О.О. Словник міжнародно-правових термінів /Укладач О.О.Грін. Ужгород: ПП ДанилоС.І., 2010. 500 с.
5. ДокументС.I/4.1/1булопідготовлено МКЧХ для XXVI Міжнародної конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця і представлений Раді делегатів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного (28–30 листопада 1991 р.) /Див.: Белый И.Ю. Международное уголовное судопроизводство. М., 2007.
6. Ежегодный доклад Amnesty International о правах человека в совре-

менном мире. 2015–2016 гг. URL: http://amnesty.org.ru/pdf/Annualreportbook15_16_Russian.pdf

7. За даними хорватської неурядової правозахисної організації Documenta, основною метою якої є моніторинг судових процесів над військовими злочинцями. URL: https://www.documenta.hr/hr/su%C4 %91en-ja-u-tijeku.

8. Йосипович И. Ответственность за военные преступления перед национальными судами в Хорватии. *Международный журнал Красного креста*. 2006. № 861.

9. Каламкарян Р.А. Право международных договоров. Применение международных договоров во времени и пространстве. М., 2015.

10. Кибальник А.Г. Введение в международное уголовное право. Ставрополь, 2001.

11. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы /Под науч. ред. А.В. Наумова. СПб., 2003.

12. Лобанов С.А. Международная уголовная ответственность за военные преступления. Дис. доктора юрид. наук. М., 2018. 495 с. URL: https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodnaya-ugolovnaya-otvetstvennost-za-voennye-prestupleniya

13. Международный уголовный суд: проблемы, дискуссии, поиск решений / Под ред. Г. И. Богуша, Е. Н. Т рикоз. М.: Европейская Комиссия, 2008. 792 с.

14. Міжнародне право. Підручник /Під ред. М.Ю. Черкеса. К.: Знання, 2000.

15. Міжнародне публічне право. Підручник. /Під ред. А. Дмітрієва, В. Муравйова. К.: Юрінком Інтер, 2000.

16. Нью-Йорская Декларация о парламентском действии в поддержку МУС от 12 сентября 2003 года URL: http://www.pgaction.org; http://www.victimstrustfund.org (Парламентский Пакет документов по Международному Уголовному Суду / [Парламентарии за Глобальное Действие]. http://www.pgaction.org/uploadedfiles/FINAL%20KIT(12).pdf)

17. Пособие по ратификации и имплементации Римского Статута URL: http://www.icclr.law.ubc.ca; http://www.femida.info/12/muprirstatuta024.htm

18. Правила процедуры и доказывания МТБЮ (Rev. 37, 16 Nov. 2005) URL: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032_rev37_en.pdf

19. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. Матер. наук.-практ. конференції (жовтень, 1998 року). К., 1998.

20. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

21. Словарь международного права. М., 1986.

22. Уголовный кодекс Республики Хорватия: URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=301780

23. Харитонова О. Римський статут і Міжнародний кримінальний суд в контексті сучасних світових та українських кримінально-правових наукових тенденцій. *Український часопис міжнародного права*. №4/2014. С. 122-124.

24. Чубарєв В.Л. Парламентський контроль: практика України та міжнародний досвід. *Проблеми державно-правової реформи в Україні*. Зб. наук. праць. Вип. 3. К., 1997.

25. Юридический энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 1996.

26. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.». 1998. Т. 2: Д–Й. 1999.

27. Dictionary of Languag, N. Y., 1968.

28. International Criminal Court: Guidelines for effective implementation of the Rome Statute [Amnesty International] (AI Index: IOR 40/013/2004). September 1, 2004. URL: http://web.amnesty.org/library/print/ENGIOR400132004

29. International Criminal Court: Manual for the Ratification and Implementation of the Rome Statute. / [The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy]. Third Edition. – Vancouver, March 2008. 120 p.

30. International Criminal Court: The failure of states to enact effective implementing legislation/ [International Amnesty] (IOR 40/019/2004). September1, 2004. (Or: The failure of states to implement the Rome Statute effectively (AI In-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються актуальні питання імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів в законодавство деяких держав-учасниць Римського статуту. Доводиться теза про те, що підписання і ратифікація Римського статуту накладає на держави, що приєдналися, зобов'язання привести своє національне законодавство і правозастосовну практику відповідно до положень Статуту. Так, в законодавстві держави-учасниці повинні отримати закріплення принцип компліментарності юрисдикції Суду по відношенню до юрисдикції національних судів і принцип неприпустимості посилання на посадове становище особи для звільнення її від відповідальності. Констатується, що параметри сприйняття положень Римського статуту в контексті покарання за воєнні злочини визначаються самою державою у її внутрішньому законодавстві, з урахуванням типу її правової системи, конституційних положень, а також міжнародно-правових зобов'язань держави.

Ключові слова: Римський статут Міжнародного кримінального суду, Міжнародний кримінальний суд, імплементація, трансформація, воєнні злочини, кримінальне законодавство, принцип компліментарності та ін.

dex: IOR 40\015\2004). – August, 2004) URL: http://web.amnesty.org/library/Index/ENGIOR400192004?open&of=ENG-385

31. Making the International Criminal Court work: A Handbook for Implementing the Rome Statute / [Human Rights Watch]. September 2001. Vol. 13, No. 4 (G). 32 p.

32. The International Criminal Court: Summary Checklist for Effective Implementation/ [Amnesty International] URL: http://web.amnesty.org/en/library/info/IOR40/015/2000/en

33. Universal Jurisdiction: 14 Principles for the effective exercise of universal jurisdiction / [Amnesty International] (AI Index: IOR 53\001\99). May 1999. URL: http://www.amnesty.org/en/library/info/IOR53/001/1999

34. Universal Jurisdiction: The duty of states to enact and implement legislation [Amnesty International] (AI Index: IOR 53\002-018\2001). September, 2001. URL: http://www.amnesty.org

35. Volkerstrafgesetzbuch (VStGB). In der Fassung vom 26. Juni 2002. Fundstelle. BGB. 2002. N 1.

36. Westers Third New International Dictionary, Cambr. (Mass.), 1966.

Pylypenko V.P.

THE PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT STATUTE PROVISIONS ON WAR CRIMES TO THE LEGISLATION OF THE STATES PARTIES TO THE ROME STATUTE

Current issues of implementation of the International Criminal Court Statute provisions on war crimes in the legislation of some member states of the Rome Statute are examined in the article. It is argued that the signing and ratification of the Rome Statute imposes an obligation on the acceding states to bring their national legislation and law enforcement practices into line with the provisions of the Statute. Thus, member-states shell enshrine in law the principle of complementarity of the Court jurisdiction in relation to the jurisdiction of national courts and the principle of the inadmissibility of a reference to a person's official position in order to release him or her from liability. It is stated that the parameters of perception of the Rome Statute provisions on punishments for war crimes are determined by the state itself in its domestic legislation, taking into account the type of its legal system, constitutional provisions and international legal obligations of the state.

Keywords: *Rome Statute, Statute of the International Criminal Court, International Criminal Court, implementation, transformation, war crimes, criminal law, principle of complementarity, etc.*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

ЧЕРНОВСЬКИЙ Олексій Костянтинович - доктор юридичних наук, суддя апеляційного суду Чернівецької області у відставці Заслужений юрист України
ФЕДІНА Аліна Василівна - кандидат юридичних наук, суддя Першотравневого районного суду м. Чернівці

Сучасне адміністративне правосуддя спрямоване на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення адміністративних справ з метою ефективного захисту порушених невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичної особи, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Застосування спеціальних психологічних знань або ж «спеціальних знань» в окремих категоріях адміністративних проваджень у вигляді залучення консультанта – психолога та/або призначення судово-психологічної експертизи буде в цілому ефективно сприяти вирішенню завдань адміністративного судочинства окреслених вище та закріплених в ст.2 Кодексу адміністративного судочинства України.

Ключові слова: спеціальні психологічні знання, експертиза, спеціаліст, адміністративне провадження, примирення.

Напрямок розвитку сучасної України шляхом побудови демократичної держави характеризується трансформацією всіх сфер життєдіяльності суспільства, включаючи й реформування процесуального законодавства. На даному етапі суспільного розвитку формується принципово нове ставлення до судової гілки влади, як до однієї з важливих державних інституцій, яка покликана забезпечити дієвий захист законних прав та інтересів громадян України, в тому числі і у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Необхідність гуманізації і, відповідно, психологізації юрисдикційної діяльності сьогодні не викликає сумнівів ні в керівництва держави, ні в самих працівників, ні в громадян, які є об'єктом юрисдикційного процесу. Тому зростаючі вимоги держави і суспільства до ефективності судової влади повинні супроводжуватися проведенням наукових практичних досліджень, присвячених визначенню теоретико-методологічних засад впровадження в процесуальне законодавство спеціальних психологічних знань, їх можливостей та перспектив використання.

Слушною в науці є думка про те, що слідчий, прокурор, адвокат, суддя в межах своїх повноважень можуть самостійно застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли вони не володіють певними знаннями або вважають за необхідне залучити іншого більш кваліфікованого спеціаліста чи з міркувань технологічного процесу використання процесуальних дій, а також у випадках коли законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, психологів тощо) чи проведення судової експертизи.

На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання - це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, які використовуються ними для успіш-

ного вирішення завдань судочинства. У цьому аспекті дається й визначення спеціаліста у широкому розумінні як будь-якого суб'єкта, котрий володіє спеціальними знаннями, водночас, констатується, що спеціалістом - учасником провадження є лише та обізнана особа, яка за вимогою слідчого, прокурора або суду бере участь у проведенні слідчих чи судових дій [1, с 9].

Спеціальні знання з огляду М. В. Ревака, складають, як правило, цілісну систему наукових знань з її практичною спрямованістю, до складу якої входить порядок і спосіб дослідження, певні спеціальні терміни, зрозумілі тільки для поінформованих у цій галузі осіб, а не окремі уривчасті дані, що мають загальновживане, загальнозастосовне значення [2, с 13]. Вчений П. Карпечкін, під спеціальними знаннями розуміє результат отримання інформації в якому-небудь визначеному виді справ, діяльності людини, що становлять собою визначені відомості на певному етапі, а так як науково-технічний прогрес перебуває у постійному розвитку, то знання можуть втрачати своє актуальне значення, бути застарілими [3, с 117].

Натомість В. В. Семенов, визначає спеціальні знання як «неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил процесуального закону для вирішення його завдань» [4, с 8, 9]. Вченим В. М. Шерстюком наведені загальні та особливі ознаки спеціальних знань у процесуальному сенсі. До загальних віднесені знання, якими володіє обмежена кількість фахівців, такі знання не є загальновідомими чи загальнодоступними, а особливі, на думку автора, не охоплюють професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді, тобто професійні знання щодо норм матеріального та процесуального права України [5, с 20].

Вчений І. В. Пиріг виділяє досить слушні критерії, що варто використовувати при визначені поняття «спеціальних знань», а саме: а) спеціальні знання не є професійними для слідчого, працівників органів дізнання, прокурора, судді; б) спеціальні знання повинні базуватись на досягненнях науки і не можуть бути загальновідомими; в) за способом отримання спеціальні знання набуваються шляхом теоретичного засвоєння певної інформації або періодичними практичними заняттями окремим видом роботи: г) загальна мета використання спеціальних знань - сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства [6, с 7].

Ми погоджуємося з думкою С. С Чернявського, який зазначив, що ступінь врегулювання процесуальним законом конкретної форми участі фахівця є досить умовним, оскільки для процесу встановлення істини у справі доказом можуть бути визнані будь-які фактичні дані [7, с 121].

Використання спеціальних психологічних знань в адміністративному провадженні належать до загального поняття «спеціальні знання», оскільки в Кодексі адміністративного судочинства України (далі КАС України) посилання на використання спеціальних психологічних знань відсутнє. Разом з тим, ми проаналізували окремі положення щодо застосування спеціальних знань в КАС України, процесуальні особливості використання яких регулюють і застосування спеціальних психологічних знань.

Так, стаття 68 КАС України регулює особливості застосування спеціальних знань, необхідних для з'ясування відповідних обставин справи, статтею 70 КАС України передбачено особливості надання консультативної допомоги, статтею 101 КАС України передбачені вимоги до висновку експерта, тобто процесуальні особливості проведення експертом досліджень, а також статтями 102-111 КАС України передбачено особливості призначення судом експертизи, тобто опис сукупності вимог, необхідних для призначення експертизи та чинників, які слід врахувати [8].

Не дивлячись на існування чітких норм адміністративного процесуального законодавства в кожному конкретному адміністративному провадженні виникає безліч

питань з приводу визначення необхідності та потреби в спеціальних психологічних знаннях, адже загальний предмет використання спеціальних психологічних знань у адміністративному провадженні має однозначно враховувати: експертну (психологічну) значимість результатів психологічного дослідження; потенційну доказову значимість результатів такого дослідження.

З огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що використання спеціальних психологічних знань у адміністративному провадженні часто залежить від обґрунтованого сумніву, який ґрунтується на доказах, які допомагають встановленню наявності або відсутності певний публічно-правових обставин на засадах змагального судового процесу. Загалом використання спеціальних психологічних знань у адміністративному провадженні на вказаних підставах ґрунтується на інформації об'єктивного характеру щодо відповідних відомостей про певний емоційний, психічний та психологічний стан, особливості психічних процесів досліджуваних осіб.

Використання спеціальних психологічних знань є відмінними від різновиду спеціальних знань – психіатричних за такими критеріями:

- спеціальні психіатричні знання допомагають виявити здатність: трактувати обставини, що мають значення для справи; адекватно запам'ятовувати і відтворювати інформацію; повною мірою усвідомлювати фактичний зміст своїх дій; здійснювати свідоме, вольове управління своїми діями;
- спеціальні психологічні знання допомагають виявити наявність: приховування або перекручування обставин, що мають значення для справи; викривлення фактів замість реальних відомостей, свідому дезінформацію; впливу станів зміненої свідомості (стресу, фрустрації, афекту тощо) на сприйняття досліджуваних подій, щирої помилки або свідомої омани [9, с 58].

Психологічна експертиза є однією з форм застосування спеціальних психологічних знань у адміністративному судочинстві, яка допомагає суду у вирішенні питань психологічного змісту. На сьогоднішній день психологічна експертиза має велике значення при встановленні істини в адміністративному судочинстві, оскільки питання, які необхідно вирішити в ході судового процесу, пов'язані безпосередньо з особами, які беруть участь у справі. Об'єктом судово-психологічної експертизи є психічна діяльність здорової людини.

У статті 1 Закону України «Про судову експертизу» визначено поняття судової експертизи - дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Кодекс адміністративного судочинства України визначає два варіанти проведення експертизи - за ухвалою суду та на замовлення учасників процесу.

У першому випадку суд зупиняє провадження у справі на час проведення експертизи, а в другому учасник справи може підготувати висновок експерта як під час судового розгляду, так і до подання позову до суду.

Суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи, призначає експертизу у справі за сукупності умов, зазначених в статті 102 КАС України, а саме: для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо та якщо жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх неправильності. Учасники справи мають право запропонувати суду ряд питань роз'яснення яких, на їх думку, потребує висновку експерта. Остаточні питання, з яких має бути проведена експертиза визначаються судом, проте питання, які ставляться експерту, і його висновок з них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

За результатами вирішення клопотання суд виносить ухвалу, в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок,

особу (осіб), якій (яким) доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи. При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. З урахуванням обставин справи суд може визначити експерта чи експертну установу самостійно.

Якщо в одному документі про призначення експертизи є питання, що стосуються різних видів експертиз, не пов'язаних між собою, керівник установи визначає, які питання підлягають вирішенню у відповідному підрозділі та послідовність їх виконання.

Щодо процедури залучення експерта до судового процесу, окрім призначення експертизи судом, передбачена можливість проведення експертизи на замовлення учасників справи. Учасник справи, який замовляє експертизу поза межами судового засідання, на власний розсуд обирає відповідного експерта або експертну установу, що буде проводити експертне дослідження та самостійно ставить питання, які потребують роз'яснення експертом. Якщо позасудове експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має повідомити про це особу, яка до нього звернулася.

Висновком експерта слід вважати наданий експертом у письмовій формі докладний опис проведених під час експертизи досліджень, зроблені у їх результаті висновки щодо досліджених об'єктів, явищ чи процесів та обґрунтовані відповіді на поставлені питання, що дають інформацію про обставини у справі.

Варто зазначити, що висновок експерта, складений за ухвалою суду та висновок експерта, підготовлений на замовлення учасника справи, повинен містити запис, де вказано, що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок.

Експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має такі самі права і обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду. Висновок експерта, отриманий у різному порядку, матиме однаковий процесуальний статус доказу, поданого до суду. Якщо інший учасник справи матиме підстави для відводу експерта, який підготував висновок на замовлення іншої особи, такий висновок судом до розгляду не приймається, якщо суд визнає наявність таких підстав.

Висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 90 КАС України. Але у будь-кому випадку незгода суду з висновком експерта повинна бути вмотивована у судовому рішенні.

Отже, висновок експерта – це засіб доказування, який формується експертом в результаті проведеного дослідження, заснованого на застосуванні спеціальних знань, на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи і складається у формі та в порядку передбаченому КАС України, ЗУ «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Щодо консультації, як однієї з форм використання знань спеціаліста, то, на нашу думку, вона повинна застосовуватися сторонами адміністративного провадження та судом на всіх етапах провадження. В цьому контексті необхідно звернути увагу на зміст статей 70, 81, 82, 211, 217, 222 КАС України. Так, статтею 70 КАС України передбачено, що спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта. Спеціаліст

зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду. Статтями 81, 82 КАС України передбачено, що у разі необхідності, в тому числі за клопотанням учасника справи, для участі в огляді доказів за їх місцем знаходженням та тих доказів, що швидко псуються, можуть бути залучені свідки, перекладачі, експерти спеціалісти, а також здійснено фотографування, звуко- і відеозапис. Суд може призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту веб-сайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста.

Статтями 211, 217, 222 КАС України передбачено, що суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази. Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення. Речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, визначених цим Кодексом, і пред'являються учасникам справи за їхнім клопотанням, а в разі необхідності - також свідкам, експертам, спеціалістам. Письмові докази, у тому числі протоколи їх огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за клопотанням учасника справи пред'являються йому для ознайомлення, а в разі необхідності - також свідкам, експертам,спеціалістам чи перекладачам, або оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть ставити питання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу письмових доказів. Під час дослідження доказів суд може скористатися технічною допомогою, усними консультаціями спеціаліста. Спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданої технічної допомоги, усних консультацій. Першими ставлять питання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, та її представник, а потім інші учасники справи. Якщо спеціаліста залучено за клопотанням обох сторін, першими ставлять питання спеціалісту позивач і його представник. Головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити спеціалістові питання в будь-який час дослідження доказів. До того ж консультацію та роз'яснення спеціаліста варто, як пише професор В. Марчак [10, с 10] та академік М. Костицький [11, с. 159] розцінювати поряд з іншими процесуальними доказами.

Досить слушною є думка професора Н. С. Карпова, який вважає, «що при наявності джерела даних і відомостях про нього не потрібне його додаткове опрацювання, оскільки суд - єдиний орган, що вирішує справу по суті - може в разі потреби звернутися до будь-якого джерела даних для перевірки їх вірогідності» [12, с 214]. Виходячи з означеного, письмовий висновок спеціаліста має бути віднесений до окремого виду джерела доказів, що звичайно послужить повному, всебічному та об'єктивному здійсненню судового провадження.

Таким чином, вміле використання учасниками адміністративного провадження спеціальних знань у юрисдикційному процесі зможе оптимізувати встановлення важливих обставин справи та з'ясування істинної мотивації предмету спору сторін у судовій справі. Як свідчить судова практика сторони адміністративного провадження та їх представники, адвокати не часто виступають ініціаторами залучення спеціаліста до юрисдикційного процесу, зокре-

ма адміністративного через недостатню обізнаність у вузько прикладних питаннях, які потрібно було б з'ясувати в межах того чи іншого заявленого предмету спору сторін.

При розгляді питання використання спеціальних психологічних знань в адміністративних провадженнях особливе місце займає інститут примирення (медіації) сторін у процесуальному судочинстві та роль у цьому суду, оскільки сам по собі адміністративний процес, як і інші процеси такі як цивільний, господарський та кримінальний процеси є конфліктними за психологічним змістом. Останнім часом у процесуальному законодавстві України (кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському) досить активно запроваджуються норми ювенальної юстиції і відновного правосуддя, які, на нашу думку, передбачають активну роль суду.

Окрема глава 4 КАС України передбачає врегулювання спору за участю судді, відповідно до змісту якої передбачені підстави проведення такого врегулювання (ст. 184 КАС України), порядок призначення (ст. 185 КАС України), порядок проведення (ст. 186 КАС України), строки проведення (ст.. 187 КАС України) та припинення врегулювання спору за участю судді (ст. 188 КАС України). Крім того, статтею 190 КАС України передбачено, що сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень. За клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення. Умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін. Заява про примирення сторін може бути викладена у формі єдиного документа, підписаного сторонами, або у формі окремих документів: заяви однієї сторони про умови примирення та письмової згоди іншої сторони з умовами примирення. До ухвалення судового рішення у зв'язку з примиренням сторін суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін у праві вчинити відповідні дії. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі. Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд, якщо: 1) умови примирення суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб або є невиконуваними; або 2) одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Таким чином успішно проведена суддею процедура врегулювання спору заощадить місяці, а іноді й роки судових засідань, за результатами яких іноді незадоволеними залишається кожна з сторін. Ефективність такої процедури залежить від надання суддям фахових знань про медіацію, напрацюванням ними її навичок і навіть опанування психологічними прийомами впливу та в цілому застосування спеціальних психологічних знань. Як відомо в даний час суди працюють в умовах кадрового дефіциту та надмірного навантаження. В деяких судах інтервали між судовими засіданнями, а також первісні призначення справ до судового розгляду, становлять від двох до шести місяців. Процедура врегулювання спору за участю судді проводиться поза судовим розглядом та не враховується як додаткове навантаження. Відтак, виникають питання з приводу тривалості проведення процедури примирення. Залишення без вирішення вищезазначених питань може призвести до нівелювання значення доволі перспективного процесуального інституту врегулювання спорів за участю судді. На нашу думку, це не є ідеальним процесуальним інститутом, проте якщо він буде вдало імплементований на практиці, це значно зменшить навантаження на суди.

Крім того, в особі судді сторони отримують представника влади, який на цей період не так жорстко зв'язаний процесуальними нормами. Адже він може професійно працювати над конфліктом, має певний життєвий досвід, мудрість і достатньо розуміється на психологічних аспектах, щоб успішно вирішити конфлікт на початковій стадії звернення до суду. Крім того, суддя затверджує умови мирової угоди. Вбачається, що, запроваджуючи цей інститут, законодавець спирався на багатий іноземний досвід і намагався досягти двох цілей. По-перше, було бажання дати сторонам можливість використовувати багатий суддівський досвід у вирішенні подібних спорів, реально зважити свою позицію, позбавитись від необхідності пошуку третейського судді. По-друге, зміцнити довіру до судової гілки влади в суспільстві.

Таким чином, зважаючи на все вищевикладене, вважаємо, що спеціальні знання включають такі наукові, технічні та практичні знання, які одержані особою в результаті професійного навчання та роботи за певною спеціальністю. Носій цих знань і залучається до юридичної практики в якості спеціаліста або експерта. Такі професіонали, як вбачається із матеріалів судових проваджень широко використовуються майже у всіх різновидах юрисдикційної діяльності. Крім того, спеціальні психологічні знання в адміністративному провадженні можуть бути реалізовані для проведення психолого-правового аналізу з метою підвищення ефективності функціонування адміністративного законодавства в цілому. Також, на нашу думку, запровадження інституту медіації в порядку адміністративного судочинства має відбуватися більш активно.

Література

1. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Б. В. Романюк. - Київ, 2002. - 22 с.

2. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. М. Ревака. - Харків, 2006. - 21 с.

3. Карпечкін П. Щодо меж спеціальних знань при проведенні судової експертизи у господарському процесі / П. Карпечкін // Вісник прокуратури. - 2010. - № 3 (105). - С 114-125.

4. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. В. Семенов. - Київ, 2006.-20 с.

5. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шерстюк Віра Миколаївна. - Харків, 2007. - 199 с.

6. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / І. В. Пиріг. — Київ, 2006. — 17 с.

7. Чернявський С. С Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): [навч. посіб.] / Чернявский С. С.; за заг. ред. О. М. Джужи. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 264 с.

8. Кодекс адміністративного судочинства України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

9. Кощинець В.В. Спеціальне психологічне пізнання в юрисдикційному процесі: монографія / В.В.Кощинець; наук. ред. М.В.Костицький. – Київ:ФОП Маслаков, 2018. – 282 с.

10. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Марчак Віталій Ярославович. - К., 2003. - 189 с.

11. Костицький М. В. Психологічна консультація як форма використання спеціальних знань / М. В. Костицький // Науковий вісник УАВС. - К., 1997. - Вип. 1. - С 158-169.

12. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Карпов Никифор Семенович. - Київ, 2008. - 827 с.

13. Про затвердження «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. Офіційний вісник України. 1998. № 46. ст. 172.

SUMMARY

Modern administrative justice is aims at a fair, impartial and well - timed consideration and resolution of administrative cases with intended on effective protection of the violated, unrecognized or contested rights, freedoms or interests of individuals, rights and interests of legal entity, interests of the state. The use of special psychological knowledge or «special knowledge» in certain categories of administrative proceedings in the form of involvement of a consultant - psychologist and / or the appointment of forensic psychological examination will effectively contribute in general to solving the problems of administrative justice, outlined above and rstablished in Article 2 of the Code of Administrative Procedural of Ukraine.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

РУСЕЦЬКИЙ Анатолій Анатолійович - головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
https://orcid.org/0000-0003-2234-4392
УДК: 342.95 (477)

У статті розглянуті питання адміністративно-правового забезпечення суспільних відносин, які виникають в діяльності правоохоронних органів, а також їх основних особливостей. За допомогою аналізу наукових поглядів сформовано та надано авторське визначення понять «діяльність правоохоронних органів» та «адміністративно-правові відносини» (по відношенню до інституту суспільних відносин, що розглядається у даній статті). Відповідно до головної тематики цієї статті, було визначено характерні особливості як правоохоронної діяльності, так і адміністративно-правових відносин в діяльності правоохоронних органів.

Надано пропозиції стосовно вдосконалення деяких процедур здійснення професійної діяльності суб'єктів правоохоронної системи. Наголошено на важливості сучасного адміністративно-правового забезпечення їх повсякденної діяльності під час виконання правоохоронних завдань та функцій. Запропоновано внесення змін до профільного законодавства з метою підвищення ефективності правоохоронної діяльності та вдосконалення мотивувально-заохочуваних форм їх професійної діяльності.

Ключові слова: правоохоронні органи, адміністративно-правові відносини, правове забезпечення, правоохоронна система, державні органи, адміністративне право, законодавство.

Постановка проблеми

Специфіка та проблематика здійснення працівниками органів вітчизняної правоохоронної системи своєї повсякденної діяльності завжди була предметом регулювання з боку адміністративно-правових норм. Питання, відповіді на які надаються у даній статті, є одними з найбільш актуальних у сфері правового регулювання та законодавчого забезпечення ефективної діяльності підрозділів із захисту правопорядку в Україні. Походячи із фундаментального наукового тезису про те, що правоохоронна система будь-якої держави здатна надійно функціонувати лише за умови прозорої регламентації її повсякденної діяльності з боку законодавства, слід особливо наголосити на важливості реформувань у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різноманітні питання, що стосуються адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, які виникають в діяльності правоохоронних органів України та специфічних рис цього процесу, були предметом дослідження багатьох науковців. Безпосередньо питання розгляду, вивчення та систематизації понятійних категорій у сфері запровадження принципово нових засобів та методів нагляду за належним додержанням законності у структурі державної системи країни, створення належних адміністративно-правових засад для ефективного здійснення вищенаведеного процесу, а також сучасна проблематика характерних його особливостей у сфері правопорядку, їх порівняння з ефективними системами правової охорони суспільних відносин в демократичних і розвинених країнах досліджувались такими вченими як: О. М. Бандурка, А. Л. Борко, О. Г. Братко, М. М. Бур-

бика, М. Г. Вербенський, О. П. Гетьманець, С. М. Гусаров, І. П. Голосніченко, І. В. Зозуля, М. І. Іншин, Т. Є. Кагановська, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, О. М. Музичук, О. В. Негодченко, В. І. Олефір, Н. Л. Омельченко, П. В. Онопенко, М. П. Орзіх, А. М. Подоляка, В. В. Сокуренко та ін. Проте, глибоке, комплексне дослідження названої проблематики ще не проводилось, а відсутність відповідної монографічної літератури ще раз свідчить як про її складність, так і про недостатню увагу до неї вчених-правознавців.

Метою даної статті є визначення характерних особливостей адміністративно-правових відносин в діяльності правоохоронних органів, а також визначення напрямків удосконалення законодавства, яке регулює діяльність правоохоронних органів. Також до мети написання цієї статті входить доведення шляхом наукового опрацювання вагомого впливу ефективної та дієвої фахової діяльності органів правопорядку на увесь без винятку державний правоохоронний механізм України.

Виклад основного матеріалу

Будучи одним із найголовніших об'єктів адміністративно-правового регулювання, сфера охорони прав і свобод людини і громадянина, а також підтримання належного рівня законності в державі є ключовим чинником у державно-владному механізмі країни. Щодо призначення цієї сфери, то її, як правило, слід тлумачити як фахову діяльність органів виконавчої влади, що спрямована на дієве здійснення правоохоронних функцій, які забезпечують і окреслюють існування вітчизняної правоохоронної сфери.

Проте, у результаті системних прорахунків, зловживання керівництвом правоохоронних органів України службовими повноваженнями, непродуманою кадровою політикою, вчинення корупційних та інших кримінальних правопорушень, рівень довіри до правоохоронної системи залишається низьким у порівнянні з іншими демократичними країнами, відповідно в очах вітчизняного й міжнародного суспільства українська правоохоронна система є дискредитованою. Саме тому наразі набирають своєї актуальності ті доцільні реформаторські ідеї та нововведення, які мають спрямування на покращення ситуації у цій сфері.

Останнім часом серед векторів розвитку вітчизняної державної політики, що здійснюється відповідними компетентними органами, особливо виділяється діяльність щодо реформування практичної складової функціонування правоохоронної системи та впровадження принципово нових підходів службової діяльності.

Базуючись на вищенаведених твердженнях, варто зазначити, що адміністративно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів є одним з найбільш важливих напрямків дослідження та аналізу нині існуючих недоліків правоохоронної системи. Як правило, правове регулювання наразі трактується фахівцями як своєрідний засіб впливу державно-владних органів на правоохоронні відносини задля їх регламентації та спрямування на дотримання інтересів особи, держави і кожного громадянина.

Сам механізм регламентації адміністративно-правових засад повсякденного існування правоохоронної системи України є таким, на якому ґрунтуються ключові складові процесу створення ефективного та дієвого методу адміністративно-правого регулювання.

Правоохоронні органи України у науковій спільноті прийнято розглядати як з теоретичної, так і з законодавчої точки зору. Стосовно першого варіанту, то до нього слід включати ті органи, основним завданням яких є протидія злочинності, наприклад, поліцію, СБУ, прокуратуру, НАБУ, ДБР, САП, ДФС, а також розташовану окремо та відособлено від інших вітчизняну судову систему [1].

Також, що не менш важливо, теоретичною точкою зору «правоохоронними», тобто такими, що здійснюють протидію злочинності та правопорушенням, визнаються не тільки державні, але і приватні установи та організації. Мова йде про те, що такі приватні суб'єкти як детективні бюро, охоронні організації, адвокатура, приватний нотаріат, внутрішні служби безпеки підприємств — усе це вважається складовими частинами правоохоронної системи із широкої науково-теоретичної точки зору.

В цей же час, з точки зору українського законодавства, правоохоронними органами визнаються лише державні органи із відповідною компетенцією з протидії злочинності. Тобто до законодавчого переліку правоохо-

ронних структур відносяться лишень такі, що наділені вищими органами керівництва країни законодавчо закріпленими владними повноваженнями зі здійснення правоохоронних функцій.

Серед нормативно-правових актів, які дають змогу ознайомитися з переліком визначених законодавством державних правоохоронних органів України, можна назвати Закон України «Про національну безпеку України», який визначає правоохоронні органи як такі, що спрямовані на належне дотримання безпеки у суспільстві та всередині країни зокрема і на які захист прав людини, громадянина та державної цілісності покладено Конституцією України [2].

Що стосується безпосередньо адміністративної сфери, то тут діяльність правоохоронних органів прийнято визначати здебільшого як одну із складових функціонування державного механізму. Через те, що в нашій державі наразі все ще відсутня цілком сформована правова та ліберально-демократична основа, на якій би базувалися усі необхідні для сучасної України цінності, у поєднанні з дієвим та ефективно функціонуючим державним механізмом, виникає гостра потреба у систематизації знань про повсякденне функціонування правоохоронних органів та їх фахову безпосередню діяльність.

Сама повсякденна діяльність органів і структур вітчизняної правоохоронної системи, а також їх науково-правниче вивчення та систематизація перебувають у тісному кореляційному взаємозв'язку та динамічній координації.

Науковці, які досліджували особливості адміністративно-правового регулювання різних напрямків правоохоронної діяльності схильні вважати, що правове регулювання необхідно визначати як регламентаційний вплив владно-розпорядчих органів держави на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою цілковитого застосування усіх наявних юридичних засобів з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку [3].

При розгляді нині існуючої системи адміністративно-правового регулювання, що склалася шляхом тривалого процесу дослідження та наукової систематизації цієї сфери, можна вказати на те, що її варто поділяти на дві частини. Першу частину складають підзаконна адміністративно-правова нормотворчість, що здійснюється суб'єктами реалізації державної публічної політики, а також безпосереднє виконання своїх прямих обов'язків співробітниками правоохоронних органів України у повній відповідності до згаданих підзаконних нормативно-правових актів. Другу – законодавчі норми, які містяться, як правило, в законах та визначають у зв'язку з чим: засади правоохоронної діяльності, напрямки правоохоронної діяльності, правовий статус правоохоронних органів, встановлюють юридичну відповідальність за вчинення протиправних дій тощо.

Необхідно підкреслити, що під дефініцією адміністративної правотворчості слід розуміти загальний та неопосередкований вплив тих регламентаційних правових актів, що були видані суб'єктами здійснення публічної політики держави (тобто державно-владними органами), на діяльність органів правопорядку і, окрім цього, на функціонування суспільних відносин взагалі.

Треба додати, що впровадження у вітчизняну державно-владну систему принципів і способів належного забезпечення усіх наявних прав і обов'язків кожної зі сторін публічних адміністративних правовідносин стало можливим шляхом практичної реалізації адміністративно-правових норм.

До правоохоронної діяльності науковці включають визначені чинним законодавством засоби адміністративного впливу на правопорушників. Ті суб'єкти, які вчиняють дії, що порушують охоронювані державою норми, зокрема права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб або ж загрожують вільній реалізації законослухняними суб'єктами своїх вищезгаданих прав, неодмінно повинні нести відповідальність за свої діяння.

З-поміж елементів адміністративно-правового регулювання можна відзначити застосування адміністративно-правових норм як складової частини регуляторного впливу на суспільні відносини. Також, походячи з того, що досягнення високої ефективності та стабільності процесу внутрішньої і зовнішньої взаємодії між суб'єктами є можливим лише за умови впровадження дієвих адміністративно-правових відносин, зазначається, що останнє і є головною метою функціонування адміністративно-правового регулювання. В той же час

сам процес застосування суб'єктами права адміністративно-правових норм у адміністративно-правових відносинах є ключовим і формуючим елементом системи правового регулювання [4].

Однією з найважливіших стадій механізму здійснення адміністративно-правового регулювання стосовно правоохоронної сфери є процеси започаткування, впровадження та безпосередньої дії правових норм. Для цієї стадії особливо характерною є процедура загального спрямування та регламентації поведінки і діяльності суб'єктів адміністративних правовідносин шляхом введення вищеописаних норм у вітчизняну правову систему.

На цій стадії адміністративно-правового регулювання відбуваються розробка і прийняття тих регламентуючих норм, завданням яких є унормування процесу надання учасникам правовідносин відповідних прав та покладання на них обов'язків. Саме через цей процес здійснюється вплив адміністративно-правових норм на суспільні відносини у сфері здійснення правоохоронних функцій державними органами [5].

Висновки

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що суть процесу адміністративно-правового регулювання правоохоронної сфери полягає у цілеспрямованому впливі адміністративно-правових норм на постійне функціонування суспільних відносин з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян за допомогою визначених законодавством адміністративно-правових засобів. Не менш важливою частиною цього процесу є забезпечення реалізації зворотнього зв'язку під час здійснення функцій з публічного державного адміністрування.

Динамічний процес розвитку і вдосконалення правоохоронної сфери є саме тією необхідною складовою створення державно-політичної системи функціонування суспільства, яка вже давно існує у розвинених і демократичних країнах із наявним верховенством права. Тобто у такій системі правоохоронні органи є, поряд із незалежною судовою гілкою влади, головними гарантами належного захисту і дотримання усіх невід'ємних та охоронюваних державою прав, свобод та законних інтересів громадян.

SUMMARY

The article deals with the issues of administrative and legal support of public relations that arise in the activities of law enforcement agencies, as well as their main features. By analyzing scientific views, the author defines the concepts of "law enforcement activities" and "administrative and legal relations" (in relation to the Institute of Public Relations, discussed in this article). In accordance with the main topic of this article, the characteristic features of both law enforcement and administrative and legal relations in the activities of law enforcement agencies were identified.

Suggestions have been made regarding the improvement of some procedures for the professional activity of law enforcement subjects. Emphasis is placed on the importance of modern administrative and legal support for their day-to-day activities in the performance of law enforcement tasks and functions. It is proposed to amend the relevant legislation in order to increase the efficiency of law enforcement activities and improve the motivationally-encouraged forms of their professional activity.

Keywords: law enforcement, administrative-legal relations, legal support, law enforcement system, state bodies, administrative law, legislation.

Задля досягнення ефективної та дієвої роботи вітчизняного державного механізму, зокрема, і у сфері здійснення правоохоронних функцій відповідними органами державної влади, необхідно перш за все переглянути форми та методи взаємодії та координації між правоохоронними структурами, а також намагатися перейняти успішний зарубіжний досвід.

Література

1. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 08.07.2018. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст.241.

2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України № 3781-XII, від 23.12.1993. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст.50

4. Битяк Ю. П., Бугуцький В. В. Адміністративне право України: підручник. «Право». Харків, 2000. 520 с.

5. Галунько В. В., Курило В. І. Адміністративне право України: навчальний посібник. «Олді-Плюс». Херсон, 2015. 272 с.

ОБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВИДІ НЕВИКОНАННЯ ЗАКОННИХ ВИМОГ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

ЯРМОЛЕНКО Олександр Сергійович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 351.086

Статтю присвячено визначенню об'єкта правопорушення у виді невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної податкової служби України. Відмічається, що чинне адміністративне законодавство крім визначення поняття адміністративного правопорушення (ст. 9 КУпАП) не виділяє об'єктивних ознак адміністративного правопорушення. Проте із визначення поняття адміністративного правопорушення можна зробити висновок, що обов'язковими ознаками адміністративного правопорушення є: протиправна дія чи бездіяльність (ознака, що характеризує об'єктивну сторону), яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління (ознака, що характеризує об'єкт правопорушення).

Об'єктом адміністративного правопорушення визначено суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного та інших галузей законодавства, яким адміністративним правопорушенням завдається або може бути завдано шкоди. Загальним об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 1633 КУпАП є суспільні відносини у сфері громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установлений порядок управління.

Родовим об'єктом правопорушення, передбаченого ст. 1633 КУпАП є суспільні відносини державного управління у галузях фінансів і підприємницької діяльності.

Безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 1633 КУпАП є суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного й податкового законодавства між посадовими особами органів державної податкової служби та посадовими органами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи з приводу відомостей, зазначених у п. 20.1. Податкового кодексу України. Додатковим об'єктом досліджуваного адміністративного проступку можуть виступати суспільні відносини у сфері оподаткування.

Ключові слова: склад правопорушення, об'єкт, невиконання, законність, вимога, посадова особа, податкові органи.

Актуальність теми

Адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби передбачена ст. 163[3] Кодексу України про адміністративні правопорушення. Проте, у зв'язку з набуттям чинності Податковим кодексом України багато проблем у цій сфері загострилося, зокрема, це обумовлено змінами у визначенні правового статусу посадових (службових) осіб органів Державної податкової служби, особливо такого його важливого елемента як права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До проблем адміністративно-правового забезпечення діяльності органів Державної податкової служби України звертались

такі вчені як О.М. Бандурка, А.І. Берлач, В.Т. Білоус, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, М.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, О.П. Рябченко, С.Г. Стеценко, В.М. Столбовий, В.К. Шкарупа та інші. Проте питання складу правопорушення у виді невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної податкової служби України досліджені у недостатній мірі.

У зв'язку із цим, **метою запропонованої статті** є визначення об'єкту правопорушення у виді невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної податкової служби України.

Виклад основного матеріалу

Чинне адміністративне законодавство крім визначення поняття адміністративного правопорушення (ст. 9 КУпАП) не виділяє об'єктивних ознак адміністративного правопорушення. Проте із визначення поняття адміністративного правопорушення можна зробити висновок, що обов'язковими ознаками адміністративного правопорушення є: протиправна дія чи бездіяльність (ознака, що характеризує об'єктивну сторону), яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління (ознака, що характеризує об'єкт правопорушення).

Як зазначають дослідники, об'єкт правопорушення – те, на що воно зазіхає, які суспільні відносини порушує. Загальний об'єкт визначається завданнями законодавства про адміністративну відповідальність (ст. 1 КУпАП), а також тими ознаками, за допомогою яких законодавець формулює поняття адміністративного правопорушення (ст. 9 КУпАП). Фактично таким об'єктом виступають суспільні відносини у сфері державного управління, які охороняються заходами адміністративної відповідальності. Насамперед – це управлінські суспільні відносини, які врегульовані нормами адміністративного права. Однак не можна забувати про те, що адміністративні правопорушення фактично зазіхають і на інші суспільні відносини (урегульовані, наприклад, нормами конституційного, фінансового, трудового права), які охороняються також адміністративно-правовими засобами. Отже, загальний об'єкт адміністративних правопорушень більш ширший від власне управлінських відносин [1, с. 144].

Також поширеним є визначення об'єкту адміністративного правопорушення як суспільних відносин, що врегульовані нормами адміністративного права, яким завдано шкоди адміністративним правопорушенням. Іншими словами, це те, на що спрямовано адміністративне правопорушення [2, с. 234].

Вважаємо, що таке визначення має суттєву ваду, адже суспільні відносини, які знаходяться під охороною адміністративного права можуть регулюватися не лише нормами адміністративного законодавства, а й нормами інших галузей законодавства (наприклад, у контексті ст. 166^3 КУпАП – податкового).

Враховуючи викладене вважаємо, що об'єктом адміністративного правопорушення є суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного та інших галузей законодавства, яким адміністративним правопорушенням завдається або може бути завдано шкоди.

У теорії адміністративного права зазвичай розрізняють загальний, родовий та безпосередній об'єкт адміністративного правопорушення. Така трьохступенева класифікація об'єкту протизаконного проступку є найбільш поширеною також у теорії кримінального права. Так, на думку В.Я. Тація, трьохступенева класифікація об'єкту проступку є найбільш вдалою. Відповідно до трьохступеневої класифікації об'єкта виокремлюють: загальний, родовий та безпосередній об'єкт злочину чи адміністративного проступку [3, с. 211-212].

Хоча окремі автори в такій класифікації виділяють серед інших також видовий об'єкт адміністративного правопорушення [4, с. 48]. Видовий об'єкт адміністративного правопорушення – різновид родового об'єкта, відособлена група суспільних відносин, спільна для ряду проступків [5, с. 49]. Р. І. Михайлов звертає увагу на те, що визначення видового об'єкта адміністра-

тивного делікту має конкретну практичну спрямованість. Воно необхідно для правильної кваліфікації адміністративних проступків, оскільки в цьому випадку враховуються особливості об'єкта певного виду проступків [6, с. 173].

Слушно зазначає Д. В. Рудник, що чотирьохступенева класифікація об'єкту проступку є найбільш вдалою, як з наукової, так і суто практичної, точок зору. На тій підставі, що у національному праві не існує єдиного, уніфікованого нормативного акту, який передбачає адміністративну відповідальність, норми що передбачають адміністративну відповідальність містяться у багатьох Законах України та кодексах, використання видового об'єкту проступку дозволить об'єднати норми, що передбачають адміністративну відповідальність, з метою правильної кваліфікації та проведення наукового аналізу. Крім того, слід зазначити, що у деяких країнах світу використовується чотирьохступенева класифікація для побудови кримінального та адміністративно-деліктного законодавства [7, с. 348]. Проте, вважаємо, що наведені точки зору щодо виділення у класифікації об'єкта проступку видового об'єкта полегшує праворозуміння, але з точки зору правозастосування є зайвою конкретизацією суспільних відносин, що утворюють родовий об'єкт.

Поняття загального об'єкту адміністративного правопорушення, як правило, розкривають як сукупність суспільних відносин, які охороняються законодавством про адміністративні правопорушення [8, с. 163]. Що ж до родового об'єкта, то його розуміють як однорідну групу суспільних відносин, на які посягають адміністративні правопорушення. І в залежності від родового об'єкта посягання адміністративні проступки розміщені за главами у Особливій частині КУпАП [9, с. 61]

Загальним об'єктом є сукупність суспільних відносин, встановлених нормами адміністративного права. Виходячи з цього, загальним об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163^3 КУпАП є суспільні відносини у сфері громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установлений порядок управління.

Тобто, ми підтримуємо наведену позицію авторів, які вважають, що загальним об'єктом адміністративного правопорушення є вся сукупність суспільних відносин, які законодавцем поставлені під охорону нормами адміністративного права.

Родовим об'єктом адміністративного проступку науковці вважають однорідну сукупність суспільних відносин, які пов'язані між собою на підставі: охорони спільних суспільно корисних інституцій, їх змісту, тощо. При кодифікації адміністративно деліктного законодавства для класифікації всього масиву складів адміністративних проступків по окремих главах Особливої частини розділу II КУпАП законодавець зробив це на підставі родового об'єкту адміністративного проступку. Однак деякі автори піддають критиці структуру КУпАП, мотивуючи це тим, що споріднені на підставі родового об'єкту делікти, знаходяться у різних главах КУпАП [10, с. 76].

Родовим об'єктом є група однорідних суспільних відносин, встановлених нормами адміністративного права. Родовим об'єктом щодо досліджуваної норми (ст. 163^3 КУпАП) є суспільні відносини державного управління у галузях торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності. На нашу думку, таке поєднання багатьох сфер суспільних відносин в одній главі є термінологічно невірним й суперечить основним вимогам законодавчої техніки [11, с. 37].

Вважаємо, що в плані удосконалення законодавства таку сферу суспільних відносин як фінансів і підприємницької діяльності доцільно було б виділити в окрему главу.

Найбільш важливим для правозастосування є безпосередній об'єкт адміністративного правопорушення, або конкретні суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного права, яким правопорушенням завдається або може бути завдана шкода. Наприклад, на думку авторів науково-практичного коментаря до КУпАП, об'єктом правопорушення, передбаченого ст. 163^3 КУпАП є суспільні відносини „у сфері державного управління та у сфері оподаткування" [12, с. 289]. Підтримати

або спростувати дане визначення можна лише на підставі аналізу структури суспільних відносин, які охороняються даною нормою.

У теорії права загальновизнаною є позиція що безпосереднім об'єктом будь-якого правопорушення, навіть злочину є суспільні відносини. Заради справедливості слід зазначити, що така дефініція зазнавала чисельних спроб перегляду на користь того чи іншого означення, а саме – блага, яке охороняється законом, суспільного інтересу та інше. Водночас, формула „безпосередній об'єкт – суспільні відносини", доведена часом, а також випливає із структури суспільних відносин, яка в свою чергу складається з суб'єктів таких відносин, предмету, з приводу якого такі відносини виникають, соціального зв'язку між суб'єктами суспільних відносин.

Проаналізувавши суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону ст. 163^3 КУпАП, крізь призму їх елементів, можна визначити поняття безпосереднього об'єкту цього правопорушення.

Суб'єктами суспільних відносин щодо розглядуваної статті є: посадові особи органів державної податкової служби, які наділені повноваженнями здійснювати державне управління у сфері оподаткування відповідно до положень Податкового кодексу України та інших нормативно-правових актів; посадові особи підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи (повноваження яких визначені Законом України „Про Національний банк України", Законом України „Про банки і банківську діяльність", підзаконними нормативно-правовими актами, посадовими інструкціями тощо).

У загальному розумінні, предметом суспільних відносин є те, з приводу чого ці суспільні відносини виникають. У нашому випадку, предметом суспільних відносин державного управління у сфері оподаткування є відомості:

- від платників податків, а також від установ Національного банку України та комерційних банків щодо банківських рахунків та їх обсягів коштів на них;
- відомості для формування інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та зборів (обов'язкових платежів) від платників податків, а також Національного банку України та його установ – про суми доходів, виплачених фізичним особам, і утриманих з них податків та зборів (обов'язкових платежів);
- відомості від органів, уповноважених проводити державну реєстрацію суб'єктів, а також видавати ліцензії на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, – про видачу таких свідоцтв про державну реєстрацію та ліцензій суб'єктам господарської діяльності;
- відомості від органів внутрішніх справ – про громадян, які прибули на проживання до відповідного населеного пункту чи вибули з нього;
- відомості від органів реєстрації актів громадянського стану – про громадян, які померли;
- відомості від митних органів про ввезення на митну територію України імпортних товарів і справляння при цьому податків та зборів (обов'язкових платежів) та відомості про експортно-імпортні операції, що здійснюють резиденти і нерезиденти, за формою, погодженою з Державною податковою адміністрацією України;
- відомості від органів статистики, необхідні для використання їх у проведенні аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій усіх форм власності.

Під соціальним зв'язком розуміють відносини між суб'єктами з приводу предмета. У нашому випадку такими відносинами будуть управлінські відносини у сфері оподаткування між посадовими особами органів державної податкової служби та посадовими органами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи з приводу вказаних вище відомостей.

Звідси, безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163³ КУпАП є суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного й податкового законодавства між посадовими особами органів державної податкової служби та посадовими органами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи з приводу відомостей, зазначених у п. 20.1. Податкового кодексу України.

Проаналізовані нами постанови судів, відповідно до яких особи притягуються до адміністративної відповідальності за статтею 163³ КУпАП, а також протоколи, складені посадовими та службовими особами органів ДПС України свідчать про те, що у правозастосовній діяльності об'єкт цього адміністративного правопорушення, як правило, не описується. Разом з тим, ми вважаємо, що така позиція є не зовсім вірною, адже встановивши лише всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки можна дійти висновку щодо наявності складу адміністративного правопорушення (що підтверджується наведеними вище матеріалами практики).

Поряд з класифікацією об'єкту адміністративного проступку по „вертикалі" теорія адміністративно деліктного права проводить класифікацію об'єктів адміністративних деліктів по „горизонталі", відповідно до цього поділу наука виокремлює додатковий та факультативний об'єкт адміністративного проступку. Під додатковим об'єктом розуміються суспільні відносини, які в порівнянні з безпосереднім об'єктом проступку відносяться до іншого родового чи видового об'єкту адміністративного проступку й яким шкода завдається завжди під час вчинення адміністративного делікту, факультативний об'єкт відрізняється від додаткового тим, що шкода цим відносинам може не завдаватись під час вчинення проступку.

Саме тому вважаємо, що додатковим об'єктом досліджуваного адміністративного проступку можуть виступати суспільні відносини у сфері оподаткування. Наприклад, 18 червня 2013 року суддя Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області Хорошенко В.М., розглянувши справу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 163-3 КУпАП, встановив наступне.

У відповідності з вимогами п.1 ст. 75, ст. 77, ст. 82 Податкового Кодексу України наказом №221 від 25.02.2013 р., починаючи з 11 березня 2013 року і на протязі 20 робочих днів, було призначено проведення планової виїзної перевірки Публічного акціонерного товариства Жовтоводський хлібозавод, розташованого по вул. Залізничній, 2 у м. Жовті Води Дніпропетровської області, з питань дотримання вимог податкового законодавства за період часу з 01 квітня 2011 року по 31 грудня 2012 року.

На підставі цього наказу 11 березня 2013 року Верхньодніпровською ОДПІ державним податковим інспекторам Даниленко Н.І., Дідик О.А., Панченку В.І., Радченко В.І. та Лівіцькій Л.С. були видані направлення для проведення зазначеної перевірки за №104/222, №105/222, №106/222, №107/222, №108/222.

В ході проведення вказаної перевірки директору ПАТ Жовтоводський хлібозавод ОСОБА_2 і головному бухгалтеру цього підприємства ОСОБА_1 під особистий підпис було вручено запити податкових інспекторів №1 від 21.03.2013 р., №2 від 26.03.2012 р., №3 від 29.03.2013 р., №4 від 02.04.2013 р. і №5 від 03.04.2013 р. щодо надання документів (регістрів бухгалтерського обліку та первинних документів), а також пояснень з питань формування доходів, витрат та відповідного їх відображення у податковому обліку.

Згідно п.п.20.1.24. ст.20 Податкового кодексу України такі вимоги посадових осіб органів державної податкової служби є законними і підлягають виконанню.

Однак станом на 04 квітня 2013 року зазначені законні вимоги посадових осіб органів державної виконавчої служби директором підприємства ОСОБА_2 та головним бухгалтером ОСОБА_1 виконано так і не було, а затребувані документи для перевірки так і не надано.

Від підписання протоколу про адміністративне правопорушення, складеного державним податковим інспектором-реві-

зором ОСОБА_3 04 квітня 2013 року, дачі пояснень щодо цього протоколу та отримання його копії ОСОБА_1 відмовився, про що у відповідності до вимог закону податковим інспектором зроблено відповідний запис у протоколі.

Будучи повідомленим про дату, час і місце розгляду справи суддею, ОСОБА_1 до суду також не з'явився, про причини неявки суд не повідомив, власних пояснень чи заперечень не надав.

Водночас вина ОСОБА_1 у невиконанні законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби за вказаних вище обставин підтверджується наданими письмовими доказами.

Таким чином, своїми діями ОСОБА_1 вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч.1 ст. 163-3 КУпАП невиконання посадовими особами підприємств законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби, перелічених у підпункті 20.1.24, Податкового кодексу України [13].

Вказане порушення виявлено також під час складання матеріалів перевірки, та протоколу Державною податковою інспекцією у Київському районі м. Донецька 19 лютого 2010 року (акт відмови від підписання матеріалів перевірки, від 18.02.2010 року №452\23-3). Правопорушник до суду не з'явився, про час і місце розгляду справи повідомлявся належним чином, причини неявки не повідомив. Заяв про відкладення розгляду справи від його не надходило. Як вбачається з протоколу про адміністративне правопорушення, правопорушнику роз'яснені положення ст. 63 Конституції України і ст. 268 КУпАП, про що свідчить його підпис у протоколі. Оскільки правопорушник належним чином повідомлений про час і місце розгляду справи, і враховуючи, що відповідно до ст. 268 КУпАП його присутність при розгляді справи не є обов'язковою, суд вважає за можливе розглянути справу за відсутності правопорушника. Дослідивши акт від 18.02.2010 року №452\23-3, протокол про адміністративне правопорушення від 19.02.2010 р., суд приходить до висновку, що К. вчинив правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 163^3 КУпАП.

Висновки

Об'єктом адміністративного правопорушення є суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного та інших галузей законодавства, яким адміністративним правопорушенням завдається або може бути завдано шкоди. Загальним об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163^3 КУпАП є суспільні відносини у сфері громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установлений порядок управління.

Родовим об'єктом правопорушення, передбаченого ст. 163^3 КУпАП є суспільні відносини державного управління у галузях фінансів і підприємницької діяльності.

Безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163^3 КУпАП є суспільні відносини, встановлені нормами адміністративного й податкового законодавства між посадовими особами органів державної податкової служби та посадовими органами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи з приводу відомостей, зазначених у п. 20.1. Податкового кодексу України. Додатковим об'єктом досліджуваного адміністративного проступку можуть виступати суспільні відносини у сфері оподаткування.

Визначення об'єкта та предмета адміністративного проступку, передбаченого ст. 163^3 КУпАП є основою для правильного встановлення всіх ознак об'єктивної сторони цього правопорушення.

Література

1. Шкарупа В. К., Коваль М. В., Савчук О. П. Самофалов Л. П., Мацелик М. О. Адміністративне право України: Конспект лекцій. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. 248 с.

2. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. К.: Атіка, 2009. 640 с.

3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П-С. 736 с.: іл.

4. Бахрах Д. Н. Производство по делам об административных правонарушениях. М. : Знание, 1989. 96 с.

5. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР : учеб, пособ. Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1989. 204 с.

6. Михайлов Р. І. Характеристика складу адміністративних деліктів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. *Держава та регіони: Серія: Право*. 2010. № 3. С. 172-177.

7. Рудник Д. В. Питання про класифікацію об'єкта адміністративних деліктів у сфері випуску та обігу цінних паперів. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. 2008. Том 21 (60). № 2. С. 347-352.

8. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Административное право Украины (Общая часть): учеб. пособ. Харьков: ООО «Одиссей», 1999. 233 с.

9. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учеб, пособие. Х. : Одиссей, 2004. 270 с.

10. Загуменник В. Адміністративна відповідальність. Проблеми та шляхи її подолання. *Вісник прокуратури*. – 2008. – № 2 (80). – С. 70 – 77.

11. Керимов Д. А. Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие. М. : Издательство НОРМА, 2000. 127 с.

12. Калюжний Р.А., Комзюк А.Т., Погрібний О.О. та ін. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар. Видання третє. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 684 с.

13. Постанова Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області (Справа №176/1542/13-п). Державний реєстр судових рішень. URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48627751.

SUMMARY

The article is devoted to the definition of the object of the offense in the form of failure to comply with the legal requirements of tax officials. It is noted that the current administrative legislation, in addition to defining the concept of an administrative offense (Article 9 of the Code of Administrative Offenses), does not distinguish objective signs of an administrative offense. However, from the definition of the concept of an administrative offense, we can conclude that the mandatory signs of an administrative offense are: unlawful action or inaction (a sign that characterizes the objective side), encroaching on public order, property, rights and freedoms of citizens, on the established management order (sign that characterizes the object offenses).

The object of an administrative offense is defined by public relations established by the norms of the administrative and other branches of legislation, to which an administrative offense is caused or may be damaged. The general object of an administrative offense under Article 1633 Code of Administrative Offenses are public relations in the field of public order, property, rights and freedoms of citizens, the established management procedure.

The object of the offense under Article 1633 Code of Administrative Offenses are public relations of public administration in the field of finance and business.

The direct object of an administrative offense under 1633 Code of Administrative Offenses are public relations established by the norms of administrative and tax legislation between officials of the state tax service and officials of enterprises, institutions, organizations, including the institutions of the National Bank of Ukraine, commercial banks and other financial and credit institutions regarding the information specified in paragraph. 20.1. Tax Code of Ukraine. An additional object of the investigated administrative misconduct may be public relations in the field of taxation.

Key words: corpus delicti, object, failure to comply with the law, requirement, official, tax authorities.

ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА»

ЗЕЛЕНСЬКИЙ Євген Сергійович - старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.95

Мета написання наукової статті – дослідити правову основу реалізації методики «Зелена кімната» в України та запропонувати шляхи вирішення проблеми нормативного врегулювання її застосування правоохоронними органами.

Міжнародні стандарти, які запроваджуються в Україні, чітко визначають, що: a) проведення опитувань дитини має відбуватися без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, має відбуватися у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; c) проведення опитувань дитини має проводитися особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини має проводитися одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; e) необхідно забезпечити якомога меншу кількість опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; f) необхідно забезпечити можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Крім того, державні органи мають вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її законодавства. Наведене характеризує основні засади методики «Зелена кімната», яка на законодавчому, загальнообов'язковому рівні сьогодні не запроваджена в Україні.

Автор акцентує увагу на відсутності нормативно-правового акту, який би регламентував застосування методики «Зелена кімната» в Україні. Запропоновано розробити та прийняти Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції щодо застосування методики «Зелена кімната» у роботі Національної поліції України».

На наш погляд, запропонована Інструкція має містити вісім розділів: Загальні положення; Основні принципи застосування методики «Зелена кімната»; Основні напрямки застосування методики «Зелена кімната»; Організація роботи поліцейських під час застосування методики «Зелена кімната»; Загальні умови проведення опитування за методикою «Зелена кімната»; Етапи проведення опитування за методикою «Зелена кімната»; Використання результатів опитування за методикою «Зелена кімната»; Оформлення результатів опитування за методикою «Зелена кімната».

Ключові слова: методика, Зелена кімната, дитина, поліція, наказ, інструкція.

Актуальність теми

В умовах запровадження державної політики правосуддя, дружнього до дитини, в Україні, а також зосередження зусиль керівництва Управління ювенальної превенції Національної поліції України на створенні умов світового рівня для проведення допиту дітей, що стали свідками та/

або жертвами насильства, а також вчинили насильство, питання правової регламентації запровадження методики «Зелена кімната» в повсякденній діяльності підрозділів Національної поліції стає все більш актуальним.

Постановка проблеми

Міжнародні стандарти, які запроваджуються в Україні, чітко визначають, що: a) проведення опитувань дитини має відбуватися без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, має відбуватися у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; c) проведення опитувань дитини має проводитися особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини має проводитися одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; e) необхідно забезпечити якомога меншу кількість опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; f) необхідно забезпечити можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [4]. Крім того, державні органи мають вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її законодавства [4]. Наведене якраз і характеризує основні засади методики «Зелена кімната», яка на законодавчому, загальнообов'язковому рівні сьогодні не запроваджена в Україні.

Дотримання належних умов під час допиту дитини – це запорука забезпечення прав та свобод дитини, а також запорука ефективного та оперативного проведення розслідування у справі.

У практичних підрозділах Національної поліції, нажаль, дотепер часто формально ставляться до дотримання умов, в яких слід допитувати дитину, через відсутність спеціально обладнаних приміщень у кожному територіальному підрозділі Національної поліції. Зазвичай допит дитини відбувається у робочих кабінетах поліцейських, що є недопустимим.

Стан дослідження проблеми

Допит дитини у кримінальному провадженні був предметом дослідження таких вчених, як І. Басистої, В. Васильєва, С. Єфимовича, В. Коновалової, Є. Лук'янова, Т. Матюшкової, С. Пришляка, Є Стрельцова, С. Тетюєва та інших. Проте питанню правової регламентації запровадження методики «Зелена кімната» в адміністративно-правовій науці не приділено достатньо уваги.

Мета написання наукової статті – дослідити правову основу реалізації методики «Зелена кімната» в України та запропонувати шляхи вирішення проблеми нормативного врегулювання її застосування правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу

Методика опитування дітей «Зелена кімната» не є новою для України. Після ратифікації Україною у 2012 році Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007, яка встановлює основні засади опитування дитини [4], МВС України був вироблений, прийнятий та запроваджений наказ «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» від 19.12.2012 № 1176 [2]. Даний наказ вперше запровадив поняття «Зелена кімната», визначаючи його зміст та особливості застосування.

Так, методика «Зелена кімната» - це методика проведення інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей [2].

Отже, наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи

підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» від 19.12.2012 № 1176, що втратив чинність у 2017 році, нормативно закріплював визначення методики «Зелена кімната» [2], а також порядок її застосування (розділ VIII Інструкції [2]), а так звані «Зелені кімнати» (відповідні облаштовані приміщення для опитування дитини) були у кожному підрозділі міліції.

Проте через невідповідність світовим стандартам такі «Зелені кімнати» були ліквідовані, а нові одразу створені не були, а вказаний наказ МВС України втратив чинність. Відповідно офіційне застосування методики «Зелена кімната» було призупинено. Це говорить про недотримання принципів правосуддя дружнього до дитини, а також недотримання взятих Україною зобов'язань під час опитування дітей в Україні.

Сьогодні в Україні починають створювати належним чином облаштовані «Зелені кімнати», які відповідають всім міжнародним стандартам, а механізм їх функціонування запущений [5]. Такі кроки влади є необхідними для дотримання прав і свобод дитини під час кримінального провадження, для дотримання міжнародних стандартів в діяльності державних органів України, а також для ефективного здійснення кримінального провадження. Проте поки кількість таки «Зелених кімнат» не є достатньою для того, щоб використовувати їх у всіх випадках, які цього потребують.

Нагальною проблемою вважаємо відсутність правової основи функціонування «Зелених кімнат» та обов'язковості їх застосування у кримінальному провадженні за участю дитини. Так, у змісті наказу МВС України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» не можна зустріти згадку про методику «Зелена кімната» [3]. Проте, як зазначалося, фактично спроби її запровадження на практиці відбуваються постійно.

За основу при цьому зазвичай беруться методичні рекомендації, розроблені спільним зусиллями Ради Європи, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», Українського фонду «Благополуччя дітей» [1], проте які, як відомо, не мають обов'язкового характеру.

З огляду на викладене, нагальною потребою вважаємо вироблення та прийняття відомчого нормативно-правового акту, який би встановлював загальні засади застосування методики «Зелена кімната».

Ми пропонуємо прийняти Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції щодо застосування методики «Зелена кімната» у роботі Національної поліції України». Така Інструкція має закріпити хоча б на відомчому рівні визначення поняття «методика «Зелена кімната», інших суміжних понять, а також містити положення щодо реалізації цієї методики. Зауважимо, що запропонована нами Інструкція має врегулювати діяльність саме поліцейських, а не фахівців інших галузей, наприклад, педагога або психолога, діяльність яких регламентована нормативно-правовими актами інших сфер, а також які володіють спеціальними знаннями, прийомами, способами спілкування з дитиною, що забезпечать дотримання інтересів дитини під час опитування.

На наш погляд, запропонована Інструкція має містити вісім розділів: Загальні положення; Основні принципи застосування методики «Зелена кімната»; Основні напрямки застосування методики «Зелена кімната»; Організація роботи поліцейських під час застосування методики «Зелена кімната»; Загальні умови проведення опитування за методикою «Зелена кімната»; Етапи проведення опитування за методикою «Зелена кімната»; Використання результатів опитування за методикою «Зелена кімната»; Оформлення результатів опитування за методикою «Зелена кімната».

Розглянемо кожен із них детальніше. Кожен із запропонованих розділів Інструкції розкриває частину процесу застосування методики «Зелена кімната» поліцейськими, що у своїй сукупності становить цілісну процедуру опитування дитини.

Загальні положення запропонованої Інструкції, на наш погляд, мають містити визначення таких понять, як «методика

«Зелена кімната», «суб'єкти застосування методики «Зелена кімната», «об'єкти застосування методики «Зелена кімната», «дитина», «опитування дитини», «правосуддя, дружнє до дитини», «дитина у конфлікті з законом», «дитина у контакті з законом». Також у даному розділі пропонуємо дати загальне уявлення про вказану методику та її значення для кримінального провадження.

Так, головною метою створення і функціонування «Зеленої кімнати» для дітей є соціальний і правовий захист дітей, виявлення та документування злочинної діяльності, спрямованої на дітей чи за участю дітей. «Зелена кімната» може також використовуватися для проведення заходів щодо психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці дітей, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню дітьми злочинів і правопорушень.

Основними принципами застосування методики «Зелена кімната» вважаємо: верховенство права, законність, участь, захищеність, забезпечення найкращих інтересів дитини, захист від дискримінації. Саме їх сутність і пропонуємо розкрити у другому розділі Інструкції.

Основними напрямки застосування методики «Зелена кімната» є: 1. Збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником; 2. Робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства; 3. Поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації; 4. Блокування гострих стресових реакцій у дитини; 5. Попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень; 6. Усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності; 7. Короткотермінова чи довготермінова психокорекція; 8. Психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей; 9. Психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі; 10. Попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів; 11. Допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [1, с. 25].

Організація роботи поліцейських під час застосування методики «Зелена кімната» передбачає відбір поліцейських, які володіють методикою «Зелених кімнатах», постійно працюють з дітьми (поліцейські ювенальної превенції, спеціалізація слідчих), а також визначення напрямків та методів комунікації із фахівцями інших галузей (відпрацьований механізм запрошення на допит психологів та педагогів є запорукою ефективного та оперативного опитування дитини).

До загальних умов проведення опитування за методикою «Зелена кімната» належить: визначення категорій дітей, з якими працюють в «Зелених кімнатах»; категорії дітей, які не можуть перебувати в «Зелених кімнатах»; вимоги до приміщень, в яких проводиться опитування; загальні правила та особливості проведення опитування дитини.

Як правило, «Зелена кімната» для дітей – це два суміжні приміщення: 1) терапевтичний зал, в якому безпосередньо з дитиною працюють поліцейський, психолог, залучені фахівці із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо; 2) робоче приміщення для поліцейських ювенальної превенції, слідчого та залучених спеціалістів, з якого ведеться спостереження за поведінкою дітей (кімната для спостереження) [1, с. 27].

Етапи проведення опитування за методикою «Зелена кімната». У даному розділі Інструкції пропонуємо провести розподіл запланованої процесуальної дії на етапи, кожний з яких виконує певну функцію. Виокремлюють такі фази опитування: попередня фаза, вступна фаза, фаза вільної розповіді, фаза детальних запитань, заключна фаза [1, с. 83]. Саме розкриття цих фаз і становить зміст вказаного підрозділу.

Використання результатів опитування за методикою «Зелена кімната». Законні представники дитини, яку опитують в «Зеленій кімнаті», має право ознайомитися з результатами проведеного опитування. Інформація, яка отримана в результаті опитування, є доказом у кримінальному провадженні, може бути використана в судовому засіданні, запобігає повторному опитуванню дитини в подальшому у даній справі з метою її меншої травматизації.

Оформлення результатів опитування за методикою «Зелена кімната» відбувається за допомогою одного з таких методів документування процесу опитування дітей: нотування; фіксування опитування за допомогою аудіоносіїв; фіксування опитування з використанням відеокамери; комбінування вищеперелічених технік [1, с. 97].

Незалежно від застосованого методу, документування процесу опитування має містити інформацію на тему: місця, в якому проводилась процесуальна дія; дата і час проведення, з урахуванням години початку й завершення опитування та перерв; осіб, які брали участь у проведенні опитування; можливих особливих обставин, які мали місце під час опитування; стану фізичного розвитку й вигляду дитини. До документації повинні бути долучені також письмові матеріали та малюнки, виконані дитиною під час опитування [1, с. 97].

Безпосередньо фіксація процесуальної дії опитування дитини фіксується в протоколі опитування дитини, який має правдиво та детально відображати хід процесуальної дії. Вони повинні фіксувати як висловлювання дитини, так і невербальну комунікацію (зміни пози, симптоми рухової тривоги, вегетативні реакції: почервоніння обличчя, тремтіння рук тощо). Документування невербальних реакцій у ході опитування допомагає помітити зміни в поведінці та емоціях дитини залежно від змісту розмови, що, у свою чергу, є важливим елементом при оцінці всього матеріалу [1, с. 98].

Висновки

Підсумовуючи вище викладене, нами запропоновано з метою ефективного застосування методики «Зелена кімната» прийняти наказ МВС України «Про затвердження Інструкції щодо застосування методики «Зелена кімната» у роботі Національної поліції України». На наш погляд, така Інструкція має містити 8 розділів, які б комплексно встановлювали на відомчому рівні основні положення проведення опитування дитини за методикою «Зелена кімната», і яка б стала обов'язковою в застосуванні у визначених Інструкцією випадках. Такий наказ забезпечить реалізацію міжнародних стандартів опитування дитини в Україні, а також створить умови для ефективної роботи поліцейських у рамках кримінального провадження.

Література

1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. – 114 с.

2. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей: Наказ МВС України від 19.12.2012 № 1176 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13

3. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD

4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007, Конвенцію ратифіковано з заявами Законом України № 4988-VI від 20.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1994_927

5. На Дніпропетровщині почали працювати «кризові кімнати» для дітей, які стали жертвами або свідками злочину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://d1.dp.ua/na-dnipropetrovshhyni-pochaly-pratsyuvaty-kryzovi-kimnaty-dlya-ditej-yaki-staly-zhertvoyu-abo-svidkom-zlochynu

SUMMARY

The purpose of writing a scientific article is to study the legal basis for the implementation of the "Green Room" methodology in Ukraine and to suggest ways to solve the problem of legal settlement of its use by law enforcement agencies.

In accordance with international standards Ukraine shall take the necessary legislative or other measures to ensure that: a) interviews with the child take place without unjustified delay after the facts have been reported to the competent authorities; b) interviews with the child take place, where necessary, in premises designed or adapted for this purpose; c) interviews with the child are carried out by professionals trained for this purpose; d) the same persons, if possible and where appropriate, conduct all interviews with the child; e) the number of interviews is as limited as possible and in so far as strictly necessary for the purpose of criminal proceedings; f) the child may be accompanied by his or her legal representative or, where appropriate, an adult of his or her choice, unless a reasoned decision has been made to the contrary in respect of that person.

Ukraine shall take the necessary legislative or other measures to ensure that all interviews with the victim or, where appropriate, those with a child witness, may be videotaped and that these videotaped interviews may be accepted as evidence during the court proceedings, according to the rules provided by its internal law.

This is exactly what characterizes the basic principles of the "Green Room" method, which is not currently introduced in Ukraine at the legislative, mandatory level.

The author emphasizes the absence of a legal act that would regulate the use of the "Green Room" in Ukraine. It is proposed to develop and adopt the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Instruction on the application of the Green Room methodology in the National Police of Ukraine".

In our opinion, the proposed Instruction should contain eight sections: General provisions; Basic principles of application of the method "Green Room"; The main areas of application of the method "Green Room"; Organization of police work during the application of the "Green Room" method; General conditions of the survey according to the method of "Green Room"; Stages of the survey according to the method of "Green Room"; Using the results of the survey by the method of "Green Room"; Registration of survey results by the method of "Green Room».

Key words: methodology, Green room, child, police, order, instruction.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

ПОТОПАЛЬСЬКИЙ Станіслав Віталійович - здобувач Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 342.9 (477)

Визначено адміністративно-правові форми та методи забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України.

Встановлено, що адміністративно-правові форми забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України варто тлумачити як зовнішній прояв (практичне виявлення) управлінських дій, заходів зовнішнього та внутрішнього характеру, спрямованих на створення і підтирку умов, необхідних для забезпечення належної якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС України. До відповідних форм віднесено: адміністративну нормотворчість; ліцензування та акредитацію; перевірку; підвищення кваліфікації педагогічних, наукових та науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти системи МВС України.

Адміністративно-правові методи забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України визначено як способи, прийоми управлінського впливу компетентних суб'єктів на освітню діяльність зазначених закладів з метою забезпечення її відповідності законодавчим вимогам та гарантування права здобувачів вищої освіти на отримання освітніх послуг належного рівня якості. Вказані методи запропоновано поділити на дві великі групи: а) залежно від характеру встановлень на: заборони; дозволи; приписи; рекомендації; б) залежно від характеру перевірки та способу отримання даних: ліцензійна експертиза; акредитаційна експертиза; інспектування; ревізія; визначення рівня професійної підготовки педагогічних, наукових та науково-педагогічних кадрів – тобто їх атестація.

Узагальнено, що форми та методи є важливими елементами адміністративно-правового забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС України, які вказують на те, у якому вигляді та яким чином (у який спосіб) компетентні органи державної влади можуть впливати на освітню діяльність зазначених закладів задля забезпечення її відповідності вимогам національного законодавства та провідним міжнародним стандартам, а також з метою захисту прав і законних інтересів здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: форма, метод, адміністративно-правове забезпечення, освітня діяльність, заклад вищої освіти, система МВС.

Постановка проблеми

Забезпечення ефективного функціонування органів системи МВС України є неможливим без якісної підготовки фахівців у відповідній сфері, яка в свою чергу здійснюється через систему спеціальних закладів вищої освіти. Основною метою освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС, що є передумовою їх створення та існування, є її спрямування на забезпечення підготовки осіб, здатних задовольняти потреби структурних підрозділів МВС шляхом доброчесного та якісного виконання поставлених перед ними завдань під час проходження служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або

начальницького складу у відповідних підрозділах. Саме необхідність реалізації цієї мети є основою для створення закладу вищої освіти системи МВС та впровадження ним освітньої діяльності щодо підготовки фахівців не лише для структурних підрозділів МВС, але й для задоволення інших потреб сфер суспільного буття, у тому числі й за кошти фізичних (юридичних) осіб. Необхідно також відмітити, що здійсненню адміністративно-правового забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України, як і будь-якій іншій соціальній діяльності, притаманні певні форми та методи його (забезпечення) реалізації. Дані форми відображають характер та специфіку окремих напрямків забезпечення.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання щодо забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України у своїх наукових працях розглядали: С.М. Алфьоров, А.В. Бабічев, О.Л. Дзюбенко, О.О. Євдокімова, Т.В. Курусь, О.В. Литвин, О.М. Музичук, М.В. Рудич, О.П. Рябченко, Д.Є. Швець, І.В. Шруб, Р.С. Щокін та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені адміністративно-правовим формам та методам забезпечення відповідної діяльності, що є суттєвою прогалиною на теоретичному та практичному рівнях.

Саме тому **метою** статті є: визначити адміністративно-правові форми та методи забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України.

Виклад основного матеріалу

Аналіз наукової літератури дає змогу визначити адміністративно-правові форми забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України як зовнішній прояв (практичне виявлення) управлінських дій, заходів зовнішнього та внутрішнього характеру, спрямованих на створення і підтирку умов, необхідних для забезпечення належної якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС України.

Очевидно, що кожна управлінська дія (рішення, захід) має свою форму, тобто певним чином виражається у практичній діяльності суб'єкта, що її здійснює. Втім більшість із них є однотипними і можуть бути відповідними чином згруповані, відповідно можемо виокремити такі основні адміністративно-правові форми забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України:

1) адміністративна нормотворчість. Нормотворчість (правотворчість) – офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства щодо встановлення, зміни, призупинення і скасування правових норм, їх систематизації. Головне призначення нормотворчості, пише О. Ф. Скакун, – це формулювання нових правових норм, котрі притаманні соціальним відносинам, тобто моделювання суспільних відносин, які з позицій держави або громадянського суспільства (народу) є припустимими (бажаними) чи необхідними (обов'язковими). Зміна чинних і скасування застарілих правових норм сприяють утвердженню нових норм і, отже, вони входять до складу нормотворчості як його допоміжні вияви [1, с.342].

Отже, сутність нормотворчості як форми забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України полягає у встановленні, зміні та скасуванні правових засад здійснення даного забезпечення. В ході нормотворчості визначаються і закріплюються: стандарти вищої освіти; правовий статус суб'єктів, які мають забезпечувати належну якість вищої освіти; принципи, форми та процедури забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти, в тому числі у систем МВС України; відповідальність за порушення вимог освітнього законодавства; та ін.. Тобто через нормотворчість створюється юридичне поле, в межах якого відбувається забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України. І одним із головних завдань нормотворчості тут є стеження за тим, щоб нормативно-правове підґрунтя максималь-

но відповідало: по-перше, міжнародним стандартам у сфері вищої освіти; по-друге, існуючим потребам освітньої діяльності зазначених закладів вищої освіти; по-третє, сприяло постійному удосконаленню та розвитку освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України.

2) ліцензування та акредитація. Відповідно до статті 24 Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р. № 1556-VII освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти, закладами фахової передвищої освіти (для підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра та бакалавра) та науковими установами (для підготовки фахівців ступенів магістра та/або доктора філософії) на підставі ліцензій, що видаються визначеним Кабінетом Міністрів України органом ліцензування відповідно до закону [2]. У сфері вищої освіти ліцензуванню підлягають: освітня діяльність закладу вищої освіти на певному рівні вищої освіти; освітня діяльність за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання [2]. При цьому під ліцензуванням розуміється процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність відповідно до ліцензійних умов провадження освітньої діяльності [3]. Згідно закону «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища [4]. Правові засади, зокрема порядок та умови ліцензування освітньої діяльності досліджуваних закладів освіти визначаються законами «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2.03.2015 р. № 222, «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р. № 1556-VII, Постановою КМУ «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» від 30.12. 2015 р. № 1187. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання закладом вищої освіти або науковою установою, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності визначають: кадрові вимоги до працівників, які мають визначену освітню та/або професійну кваліфікацію; технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають змогу її ідентифікувати (для освітніх програм, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, та з урахуванням необхідності створення умов для осіб з особливими освітніми потребами); інші вимоги, передбачені Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [2].

Отже, значення ліцензування як форми забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти МВС України полягає у тому, що воно (ліцензування) забезпечує допуск до освітньої діяльності лише тих суб'єктів, які мають реальну змогу (тобто володіють відповідним кадровим, матеріально-технічним та іншим базисом і ресурсами) організувати і забезпечити освітній процес за певною спеціальністю у повній відповідності до встановлених законодавством умов.

Що стосується акредитації, то чинний закон «Про вищу освіту» передбачає два її різновиди (при цьому важливо відмітити, що обидва різновиди акредитації мають добровільний характер, тобто проводяться тільки за ініціативи самого закладу вищої освіти), а саме: 1) акредитація освітніх програм, під якою розуміється оцінювання освітньої програми та/або освітньої діяльності закладу вищої освіти за цією програмою на предмет забезпечення та вдосконалення якості вищої освіти [2]. Згідно наказу МОН «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 11.07.2019 № 977 акредитація освітньої програми – оцінювання якості освітньої програми та освітньої діяльності закладу вищої освіти за цією програмою на предмет відповідності стандарту вищої

освіти, спроможності виконання вимог стандарту, а також досягнення заявлених у програмі результатів навчання відповідно до критеріїв оцінювання якості освітньої програми. Метою акредитації є: встановлення відповідності якості освітньої програми та освітньої діяльності за цією програмою визначеним цим Положенням критеріям; допомога закладам вищої освіти у визначенні сильних і слабких сторін освітньої програми та освітньої діяльності за цією програмою; надання усім заінтересованим сторонам інформації про якість освітньої програми та освітньої діяльності за освітньою програмою; посилення довіри до вищої освіти в Україні; сприяння інтеграції українських закладів вищої освіти до Європейського простору вищої освіти [5]; 2) інституційна акредитація – це оцінювання якості освітньої діяльності закладу вищої освіти [6, с.4]. Інституційна акредитація встановлює відповідність системи внутрішнього забезпечення якості закладу вищої освіти чинним вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти. Необхідною передумовою проведення інституційної акредитації закладу вищої освіти є акредитація всіх його освітніх програм [6, с.3]. Заклад вищої освіти, який бажає пройти інституційну акредитацію, подає Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти письмову заяву та документи, що підтверджують відповідність його системи внутрішнього забезпечення якості вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти. Результат інституційної акредитації засвідчується сертифікатом, що надає закладу вищої освіти право на самоакредитацію освітніх програм (крім тих освітніх програм, що акредитуються вперше в межах відповідної галузі знань). Заклад вищої освіти, який здійснив самоакредитацію освітньої програми, подає Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти письмову заяву, на підставі якої отримує сертифікат про акредитацію освітньої програми [2]. Порядок проведення інституційної акредитації затверджує центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [2], однак наразі даний порядок так і не запроваджений.

Отже, акредитація є важливим інструментом визначення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти в системі МВС України, вона (акредитація) дозволяє оцінити спроможність даних суб'єктів задовольняти освітні потреби здобувачів на рівні не нижчому, за той, що передбачений відповідним стандартом. Акредитація виступає засобом державного підтвердження того, що освітня програма/діяльність закладу вищої освіти МВС України відповідає критеріям офіційно затвердженого стандарту вищої ї освіти за відповідною спеціальністю.

3) перевірка, яка являє собою діяльність компетентних суб'єктів із вивчення та зіставлення реально існуючих результатів, показників освітньої діяльності досліджуваних закладів вищої освіти з вимогами передбаченими у відповідних законодавчих актах та локальних документах. Перевірка може бути: планова, позапланова, комплексна, вибіркова, виїзна, невиїзна. Основними суб'єктами таких перевірок є Державну службу якості освіти України та МВС України. В останньому для цього створюються відповідні комісії, які щороку розробляють план інспектування (перевірки) ВНЗ [7]. Перевірка дає змогу державі, в особі її уповноважених органів і посадових осіб, здійснювати систематичне діагностування стану виконання закладами вищої освіти свистами МВС України вимог освітнього законодавства, із тим, щоб своєчасно виявляти порушення і проблемні моменти в роботі даних закладів, сприяти їх усуненню та, відповідно забезпечувати належний рівень якості освітніх послуг, що надаються цими закладами. Порядок і методика проведення таких перевірок визначається відповідними підзаконними актами, зокрема, наприклад, таким як постанова КМУ «Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами

проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю)» від 10.05.2018 р. № 342 [8];

4) підвищення кваліфікації педагогічних, наукових та науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти системи МВС України. Згідно законодавства педагогічні і науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати свою кваліфікацію. Метою підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників є їх професійний розвиток відповідно до державної політики у галузі освіти та забезпечення якості освіти [9]. Періодичне підвищення кваліфікації педагогічних, наукових та науково-педагогічних працівників досліджуваних закладів освіти є важливою умовою забезпечення належного рівня якості та ефективності використання даними закладами освіти їх кадрового потенціалу, що у свою чергу прямим і значним чином впливає на якість забезпечення освітнього процесу в них. Загальні вимоги щодо порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників визначаються Постановою КМУ «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» від 21.08.2019 р. № 800 [9].

Окрім форм важливим аспектом характеристики адміністративно-правового механізму забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України є методи, які для цього використовуються. Адміністративно-правові методи забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України – це способи, прийоми управлінського впливу компетентних суб'єктів на освітньою діяльність зазначених закладів з метою забезпечення її відповідності законодавчим вимогам та гарантування права здобувачів вищої освіти на отримання освітніх послуг належного рівня якості. Втім для мети даного дослідження більш доцільним видається виокремлення методів адміністративно-правового регулювання забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС: а) залежно від характеру встановлень на: заборони; дозволи; приписи; рекомендації; б) залежно від характеру перевірки та способу отримання даних: ліцензійна експертиза; акредитаційна експертиза; інспектування; ревізія; визначення рівня професійної підготовки педагогічних, наукових та науково-педагогічних кадрів – тобто їх атестація.

Висновок

Отже, резюмуючи вище викладене, можемо зробити висновок про те, що форми та методи є важливими елементами адміністративно-правового забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС України, які вказують на те, у якому вигляді та яким чином (у який спосіб) компетентні органи державної влади можуть впливати на освітню діяльність зазначених закладів задля забезпечення її відповідності вимогам національного законодавства та провідним міжнародним стандартам, а також з метою захисту прав і законних інтересів здобувачів вищої освіти. Останні законодавчі зміни у сфері освіти в цілому та вищої освіти зокрема торкнулися і питання форм та методів забезпечення якості освітньої діяльності. Втім, незважаючи на певні позитивні кроки на цьому шляху, слід відзначити, що нововведення не вирішили деякі існуючі проблемні питання у досліджуваній сфері.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

2. Закон України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р. № 1556-VII // ВВР, 2014, № 37-38, ст.2004 // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1556-18

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти»

4. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2.03.2015 р. № 222-VIII // ВВР, 2015, № 23, ст.158:

5. Наказ МОН «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка

здобувачів вищої освіти» від 11.07.2019 № 977 // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#n14

6. Методичні рекомендації щодо акредитації освітніх програм / Co-funded by the Erasmus+ programme of the European Union // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://projects.lnu.edu.ua/quaere/wp-content/uploads/sites/6/2018/10/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7-%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC.pdf

7. Наказ МВС України «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» від 14.02.2008 N 62 // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-08

8. Постанова КМУ «Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю)» від 10.05.2018 р. № 342// [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF

9. Постанова КМУ «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» від 21.08.2019 р. № 800 // [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЗИВАЧЕМ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

СЛОБОЖАНСЬКА Дарія Віталіївна - здобувач ступеня магістра юридичного факультету Київського міжнародного Університету

УДК 342.922

В статті проведено комплексний огляд питання реалізації позивачем прав та обов'язків в адміністративному процесі за чинним законодавством. Порушено питання представництва в адміністративному процесі. Розглянуто обов'язки присутніх у залі судового засідання, які стосуються як осіб, які беруть участь у справі, так і всіх інших присутніх осіб.

Ключові слова: сторони адміністративного процесу, адміністративне судочинство, права та обов'язки позивача.

Постановка проблеми

Проблематика даної статті відображається у тому, що нові положення про співвідношення між суб'єктами та об'єктами судового адміністративного судочинства при розгляді справ, їх правовий статус, реалізація їх прав та інтересів, оскарження судових постанов і пред'явлення виконавчих документів до примусового виконання, які вказані в Кодексі адміністративного судочинства України, доводиться тлумачити та пояснювати, визначати сутність та особливості реалізації в адміністратиному судочинстві.

Не вирішені раніше проблеми

Необхідно підкреслити, що в Україні не існує робіт, які б були присвячені безпосередньо вивченню питання реалізації позивачем прав та обов'язків адміністративному судочинстві. В загальних рисах деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє відображення в роботах В.Б. Авер'янова, В.І. Андрєйцева, Ю.П. Битяка, В.В. Копєйчикова та ін., проте основна їх частина проводилася до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАСУ) 2005 року. Внаслідок цього, питання особливостей реалізації прав та обов'язків сторонами, зокрема, позивачем, в адміністративному процесі досліджувалися недостатньо повно.

Метою даної статті є комплексне визначення реалізації позивачем прав та обов'язків в адміністративному процесі.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 47 КАСУ особами, які беруть участь у справі, є сторони (позивач та відповідач), треті особи, представники сторін та третіх осіб.

Особи, які беруть участь у справі, мають рівні процесуальні права, а саме:

- знати про дату, час і місце судового розгляду справи, про всі судові рішення, які ухвалюються у справі і стосуються їх інтересів;
- знайомитись з матеріалами справи;
- заявляти клопотання та відводи;
- давати усні та письмові пояснення, доводи та заперечення;
- подавати докази, брати участь у дослідженні доказів;
- висловлювати свою думку з питань, які виникають під час розгляду справи, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам;

- подавати заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- знайомитись з технічним записом, журналом судового засідання, протоколом про вчинення окремої процесуальної дії і подавати письмові зауваження до них;
- робити із матеріалів справи виписки, знімати копії з матеріалів справи, одержувати копії судових рішень;
- оскаржувати судові рішення у частині, що стосується їхніх інтересів;
- користуватися іншими правами, наданими їм КАСУ.

Позивач має право в будь-який час до закінчення судового розгляду збільшити або зменшити розмір позовних вимог або відмовитися від адміністративного позову. Позивач має право до початку судового розгляду справи по суті змінити предмет або підставу позову шляхом подання письмової заяви [2].

Відповідно до норм чинного законодавства можна виділити три категорії позивачів - ними в адміністративній справі можуть бути: 1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства (фізичні особи); 2) підприємства, установи, організації (юридичні особи), що не є суб'єктом владних повноважень; 3) органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (суб'єкти владних повноважень). Позивачем у спорах публічно-правового характеру може виступати як фізична, так і юридична особа.

Згідно зі ст.52 КАСУ, суд першої інстанції при виявленні, що за адміністративним позовом звернулась не та особа, якій належить право вимоги, або не до тієї особи, яка повинна відповідати за адміністративним позовом, вирішує за згодою позивача допустити заміну первинного позивача або відповідача належним позивачем або відповідачем, якщо це не призведе до зміни підсудності адміністративної справи.

Сторони можуть досягти примирення на будь-якій стадії адміністративного процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі.

Суд не приймає відмови позивача від адміністративного позову, визнання адміністративного позову відповідачем і не визнає умов примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чиї-небудь права, свободи чи інтереси [3, с.150-154]

Реалізація прав позивача в адміністративному судочинстві характеризуються наступними ознаками й особливостями :

- позивач веде процес від свого власного імені, на яке виносяться та повною мірою поширюється сила судового рішення (це прерогатива виключно заінтересованої особи, або особи, яка уповноважена пред'являти позови в інтересах інших);
- позивач повинен сплатити усі судові витрати;
- суд допускає на будь-якій стадії адміністративного процесу вибуття або заміну відповідної сторони чи третьої особи її правонаступником.
- суд порушує справи за позовними заявами суб'єктів, які звертаються до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів в сфері публічно-правових спорів.

Щодо представництва, то відповідно до положень ст. 1312 Конституції України та частини другої ст. 16 КАСУ, з 1 січня 2019 року представництво в судах всіх інстанцій як вид правничої допомоги здійснюється винятково адвокатами. Що стосується адміністративного судочинства, то при встановленні справ незначної складності (ч.6 ст.12 КАСУ) - у цих випадках правову допомогу можуть надавати й інші фахівці в галузі права [4].

Ст. 49 КАСУ вказує на те, позивач має право змінити підставу або предмет адміністративного позову, збільшити або зменшити суми позовних вимог або відмовитися від адміністративного позову в будь-який час до закінчення судового розгляду. Позивач має право відмовитися від адміністративного позову й в суді апеляційної чи касаційної інстанції до закінчення відповідно апеляційного або касаційного розгляду.

Ст.51 КАСУ говорить наступне: адміністративний суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії су-

перечать закону або порушують чиїсь права, свободи або інтереси, навіть якщо сторони наділені правами, які дозволяють їм розпоряджатися низкою суб'єктивних прав, спрямованих на зміну чи припинення процесу. Для забезпечення виконання своїх процесуальних функцій сторони в адміністративному процесі наділені великим обсягом процесуальних прав та обов'язків, їм надано рівні можливості щодо відстоювання своєї позиції під час розгляду адміністративної справи, вони володіють такими самими правами і мають ті самі обов'язки, що й особи, які беруть участь у справи: 1) особи, які беруть участь у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну місця проживання (перебування, знаходження), роботи, служби; 2) особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не можуть з поважних причин прибути до суду, зобов'язані повідомити про це суд (ст. 40 КАСУ); 3) сторони або треті особи зобов'язані особисто прийняти участь у судовому засіданні, якщо суд визнає це обов'язковим (ст. 120 КАСУ). Крім того, стаття 134 КАСУ встановлює обов'язки присутніх у залі судового засідання, які стосуються як осіб, які беруть участь у справі, так і всіх інших присутніх осіб:

- особи, присутні у залі судового засідання, при вході до нього суду та при виході суду повинні встати;
- особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти дають пояснення, показання, відповідають на питання та задають питання стоячи і лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. постанову суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. відступ від цих правил допускається з дозволу головуючого в судовому засіданні;
- учасники адміністративного процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил;
- за неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом;
- учасники адміністративного процесу звертаються до судді «Ваша честь»;
- документи та інші матеріали передаються головуючому в судовому засіданні через судового розпорядника (а в разі його відсутності – через секретаря судового засідання) [2].

На завершення цієї статті, хочу зазначити, що процесуальним законодавством урегульована не лише безпосередня реалізація конституційного права фізичних і юридичних осіб на судовий захист, але й визначено суб'єкта правовідносин, який поряд із фізичними та юридичними особами є одним із основних учасників адміністративного судочинства. Тобто у порядку адміністративного судочинства передбачена можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень. На відміну від суб'єктів владних повноважень, які здійснюють державні функції, фізичні та юридичні особи вступають в адміністративне судочинство задля забезпечення власних матеріально- й процесуально-правових інтересів. Для забезпечення можливості здійснення учасниками адміністративного судочинства своїх суб'єктивних інтересів, виконання ними завдань, адміністративним процесуальним законодавством закріплено їх процесуальну правосуб'єктність. Традиційно у адміністративно-правовій науці це поняття розглядається як сукупність певних елементів [1, с.155-156].

Отже, учасники адміністративного судочинства наділені адміністративною процесуальною правосуб'єктністю, яка утворена із правоздатності та дієздатності.

Але, підсумовуючи все вищесказане, в нашому випадку – позивач посідають головне місце в розгляді справи. Тому вони наділяються додатковими, надто важливими, процесуальними правами. Завдяки цим процесуальним правам позивач суттєво впливає на процес справи, з огляду на диспозитивні права, перераховані в п.1 ст.51 КАСУ.

Література

1. Бевзенко М. Ю. «Особливості правового положення сторін у адміністративному судочинстві» // Вісник Вищого адміністра-

SUMMARY

An analysis of the features and characteristics of the the plaintiff's exercise of the right and duty in the administrative process was carried out. The regulatory framework of the current legislation is examined during the study of this topic. Theoretical problems and disagreements of scientists with existing laws regarding the plaintiff's exercise of the right were investigated.

After investigation, it was revealed that new provisions for the relationship between entities and objects judicial administrative proceedings in cases their legal status, the exercise of their rights and interests, appeals against court decisions, and Enforcement of execution documents. They are specified in the Code of Administrative Justice of Ukraine and it's necessary to interpret and explain, determine the nature and features of enforcement in administrative proceedings.

The question of the manner in which the parties of the administrative process, in particular the plaintiff, exercised their rights and obligations was not sufficiently examined in the administrative process. So the aim of the study was to establish a comprehensive approach to the question of the plaintiff's exercise of the right and duty in the administrative process, as well as to the questions of representation.

It is known that the legal relationship between the representative and the representative always precedes the legal relationship between the representative and the administrative court. The absence of an established administrative legal relationship makes it impossible for the administrative court to have a procedural legal relationship with the participation of a representative. This is because the public relations between the representative and the person whom he represents, the representative and the administrative court are of a different nature and have a subjective composition, the content, object and prerequisites of the emergence are regulated by the norms of different branches of law.

With regard specifically to the investigation of the plaintiff and his exercise of rights and obligations, we have determined that, in addition to the fundamental rights and obligations set forth in article 49 of the Code of Administrative Procedure, The plaintiff may, at any time before the end of the proceedings, increase or reduce the amount of the claim or withdraw the administrative action. The plaintiff has the right to withdraw from the administrative action before the court of appeal or cassation before the end of the appeal or cassation, as appropriate.

In summary, the plaintiff is the main litigant. They are therefore given additional procedural rights, which are too important. As a result of these procedural rights, the plaintiff has a significant influence on the proceedings. Keywords: parties of the administrative proceedings, administrative jurisdiction, claimant.

тивного суду. – 2009. – № 2. URL: http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f60f97f190ae072ec22580c90052cff2/$FILE/Visnyk_02_2009.pdf (дата звернення: 28.05.2020).

2. Кодекс адміністративного судочинства України // ВВР -2005. - № 35-37. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 28.05.2020).

3. Роз'яснення законодавства. Полтавський окружний адміністративний суд від 11 листопада 2013 року. URL: https://adm.pl.court.gov.ua/sud1670/rozyasnennya/87233/ (дата звернення 28.05.2020).

4. Пушкар Е. Г. Право на обращение в суд за судебной защитой: дисс. … доктора юрид. наук : 12.00.03 / Пушкар Е. Г. ; Киевск. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – Киев, 1984. – 199 с.

ОСОБЛИВОСТІ НАКЛАДЕННЯ СТРОКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ

ГРОМ С. - Студентка II курсу магістратури, групи 2мПР-зв ПЗВО «Київський міжнародний університет»

В статье исследованы проблемы законодательного регулирования административно-деликтных отношений в Украине, раскрываются правовые недостатки и коллизии правового регулирования административной ответственности. Охарактеризованы сроки наложения административного взыскания за конкретные административные правонарушения.

Ключевые слова: административное взыскание, сроки привлечения к ответственности, административная ответственность, административные меры, административные правонарушения.

Постановка проблеми

Питання законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин в Україні обговорюються в науковому просторі юристів-вчених протягом багатьох років, а тому не вперше ставиться на обговорення питання необхідності прийняття нового Кодексу про адміністративні правопорушення, який би усунув всі невизначені правові недоліки та колізії правового регулювання адміністративної відповідальності, а зокрема і строків накладення адміністративних стягнень за конкретні адміністративні правопорушення.

Одним із актуальних питань у сфері накладення адміністративних стягнень є процедура регулювання строків накладення адміністративних стягнень по конкретному виду стягнення та особливості їх накладення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зазначена проблематика вивчається в межах дослідження ряду вітчизняних вчених, таких як Дробязко С. Г., Демський Е. Ф., Огороднікова І. І. Про загальні правила накладення адміністративних стягнень та їх особливості у своїх роботах зазначали: Кругликов Л. Л., Самойленко Є. Ю., Корчинська О. О., Костур К. П., Кучма К. С., Гук Б. М., Синицька Я. П.

Метою статті є глибоке дослідження проблем адміністративної відповідальності за проступки в зазначеній сфері, потреби зміни Кодексу про адміністративні правопорушення та аналіз особливостей строків накладення адміністративного стягнення.

Виклад основного матеріалу

Забезпечення законності під час застосування заходів адміністративного впливу за адміністративні правопорушення є доволі суттєвим чітка правова регламентація строків накладення (строків давності) притягнення до адміністративної відповідальності, а також порядок їх обчислення.

Одним із актуальних питань у сфері накладення адміністративних стягнень є процедура регулювання строків накладення адміністративних стягнень по конкретному виду стягнення та особливості їх накладення.

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка згідно з частиною першою статті 9 Кон-

ституції України є частиною національного законодавства України, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Недотримання строків розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення порушує конституційне право на судовий захист, гарантований статтею 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади [2].

Для забезпечення законності застосування заходів адміністративних стягнень за різні адміністративні правопорушення необхідною умовою є чітке розмежування строків адміністративних стягнень, зокрема строків давності притягнення до адміністративної відповідальності та строків погашення адміністративних стягнень.

Обчислення строків адміністративного стягнення, залежить від його виду. Так, строк адміністративного арешту обчислюється добами, виправних робіт – місяцями, а позбавлення спеціального права – роками, місяцями або днями.

Перебіг строку адміністративного стягнення починається в той день (якщо він обчислюється місяцями і роками) або годину (якщо він обчислюється добами), в який винесено постанову про накладення стягнення. Під роком і місцем розуміються календарний рік і календарний місяць (незалежно від того, скільки днів в даному році або місяці).

В разі обчислення строків роками або місяцями строк спливає відповідного числа місяця, з якого обчислюється адміністративне стягнення. Якщо місяць не має відповідного числа, строк закінчується останньої доби цього місяця.

У випадках обчислення строків добами строк спливає останньої доби о тій годині, о якій було винесено постанову.

Згідно з частиною першою статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративне стягнення може бути накладено не пізніш як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніш як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді).

У справах про порушення митних правил, що передбачені статтею 467 Митного Кодексу України, строки накладення адміністративних стягнень становлять: шість місяців з дня вчинення правопорушення, а у разі триваючих порушень шість місяців з дня їх виявлення; три місяці з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження, але за наявності в діях правопорушника ознак порушення митних правил, і не більше двох років з дня вчинення такого правопорушення [3].

Частина 3 статті 128 Повітряного кодексу України встановлює строк накладення адміністративних стягнень для суб'єктів авіаційної діяльності – юридичних осіб, до яких застосовується стягнення у вигляді штрафу, який складає шість місяців з дня виявлення правопорушення, але не більше ніж три роки з дня його вчинення [4].

Стаття 102 Податкового кодексу України встановлює строки давності та їх застосування для податкових зобов'язань. Контролюючий орган крім випадків, визначених пунктом цієї статті має право самостійно визначити суму грошових зобов'язань платника податків у випадках, визначених цим Кодексом не пізніше закінчення дня, що настає за останнім днем граничного строку подання податкової декларації та/або граничного строку сплати грошових зобов'язань, нарахованих контролюючим органом, а якщо така податкова декларація була надана пізніше, – за днем її фактичного подання [5].

Наведений перелік строків накладення адміністративних стягнень не є вичерпним. Для визначення механізму їх правозастосування потрібно виходити із понять загальної та спеціальної норми. Правило про переважне застосування спеціальних правових норм є загальновизнаним. Отже, критерієм розмежування загальних та спеціальних норм є сфера їх дії. Так, норми, які стосуються конкретного виду правовідносин є спеціальними.

Правова норма, що поширюється на широке коло правовідносин є загальною. На цю тему Міністерство юстиції у своєму Листі зазначає, що у випадку розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом [6].

Дробязко С. Г. справедливо підтримує загальноприйняту позицію про те, що застосуванню підлягають спеціальні норми, які поширюють свою дію на конкретну категорію осіб [7].

Зі змісту наведених вище правових норм виливає, що суд може закрити провадження у справі лише за одночасної наявності таких умов: вчинення (виявлення) адміністративного правопорушення; закінчення встановленого законом двомісячного строку, перебіг якого розпочинається з дня вчинення правопорушення (при триваючому правопорушенні – не пізніш як через два місяці з дня його виявлення).

Кожен нормативно-правовий акт, що передбачає строки накладення адміністративних стягнень має специфічні правила їх реалізації. Однак, не дивлячись на те, що застосуванню підлягає спеціальна норма, яка встановлює строк, провадження у справі здійснюється за загальними правилами Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Демський Е. Ф., розглядаючи це питання також зауважив, що загальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення визначений Кодексом про адміністративні правопорушення, не може бути змінений специфічними правилами розгляду окремих категорій справ [8, с. 117].

З цього приводу справедливо зазначає Огороднікова І. І., стверджуючи, що жоден з нормативно-правових актів не закріплює повною мірою окремий вид провадження, а отже й процедуру застосування стягнень [9, С. 521].

Визначення на законодавчому рівні у статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення тривалості строків накладення адміністративного стягнення безпосередньо пов'язано з можливістю реального впливу адміністративної відповідальності на суспільні відносини, поведінку суб'єктів, їхню правосвідомість, тобто з можливістю реалізації функцій адміністративної відповідальності, яка втрачається з плином часу.

При вирішенні питання щодо накладення строків адміністративного стягнення чи закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення у зв'язку із закінченням на момент розгляду такої справи строків накладення адміністративного стягнення, визначених статтею 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення, необхідно враховувати положення статті 6 Конституції України, згідно з якою органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Отже, суди при здійсненні правосуддя повинні діяти у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України, не втручаючись у діяльність інших гілок державної влади, зокрема діяльність адміністративних органів.

Як зазначалося вище, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – два місяці з дня його виявлення. Таким чином, для більшості правопорушень точкою відліку строку давності притягнення до адміністративної відповідальності є день вчинення правопорушення.

При цьому день вчинення правопорушення в 2-місячний строк не включається. Строк спливає о 24 годині останньої доби другого місяця.

Постановою Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду судами скарг на постанови у справах про адміністративні правопорушення», передбачено, що при перевірці додержання органом чи посадовою особою, встановленого двомісячного строку застосування адміністративного стягнення судам слід мати на увазі, що при правопорушеннях, які тривають (самоправне зайняття жилого приміщення, порушення або невиконання встановлених правил пожежної безпеки, невиконання обов'язків по вихованню і навчанню дітей), зазначений строк обчислюється з дня виявлення правопорушення [10].

Тобто, точкою відліку тут є момент виявлення проступку. Це пояснюється характером триваючих правопорушень. Вони вчинюються більш менш тривалого часу, характеризуються безперервним здійсненням єдиного діяння. До триваючих правопорушень відносять правопорушення, які вчиняються протягом певного періоду: відсутність ведення бухгалтерського обліку об'єктів оподаткування, чи ведення його з порушенням встановленого порядку. Наприклад, таке правопорушення як прийом на роботу без паспорта починається в день, коли посадова особа організації прийняла на роботу особу без паспорта або з недійсним паспортом і триває до тих пір, поки факт правопорушення не буде виявлено компетентним органом чи посадовою особою [11].

У разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але при наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення – адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через місяць з дня прийняття рішення про відмову з порушенні кримінальної справи або про її закриття за частиною 2 статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У вищевказаній статті, законодавець вказує, що у разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але за наявності в діях правопорушника ознак порушення митних правил, стягнення у вигляді попередження, штрафу може бути накладено не пізніше як через місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття. При цьому товари та транспортні засоби підлягають конфіскації незалежно від часу вчинення або виявлення порушення митних правил.

Адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а також правопорушень, передбачених статтями 164-14, 212-15, 212-21 цього Кодексу, може бути накладено протягом трьох місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з дня його вчинення.

Адміністративне стягнення за вчинення правопорушень, передбачених статтями 204-1 і 204-2 цього Кодексу, тобто незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України; Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, може бути накладено протягом трьох місяців з дня їх виявлення, але не пізніше року з дня їх вчинення, а у разі вчинення таких правопорушень іноземцями або особами без громадянства, стосовно яких у встановленому законом порядку прийнято рішення про примусове повернення чи примусове видворення з України, – протягом часу, необхідного для їх виїзду з України, але не пізніше строку, визначеного законом для виїзду цих осіб з України чи забезпечення їх примусового видворення з України.

У разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніш як через місяць з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження.

Накладення адміністративного стягнення встановлює для правопорушника певні несприятливі юридичні наслідки: повторне, протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, визнається обтяжливою обставиною; законодавство про адміністративні правопорушення досить часто розглядає повторність як кваліфікуючу обставину; в окремих випадках повторне вчинення однорідного правопорушення тягне кримінальну відповідальність.

У зв'язку з цим стаття 39 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановила строк, після закінчення якого особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню. Цей строк обчислюється з моменту закінчення адміністративного стягнення і становить один рік.

Для визнання особи такою, що не була піддана адміністративному стягненню, не потрібно видання будь-якого спеціального документа, а тому тягнення погашається автоматично після закінчення зазначеного строку і у випадках невчинення протягом цього строку нового адміністративного проступку. Якщо ж особа вчинить нове правопорушення до погашення стягнення за попереднє,

перебіг строку переривається. Строк давності в цих випадках починається з моменту закінчення виконання адміністративного стягнення, призначеного за новий проступок.

Правовим наслідком закінчення строку є неможливість притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинене нею діяння. В цьому разі провадження не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю на підставі пункту 7 частини 1 статті 247 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Висновки та пропозиції

Підсумовуючи вищесказане, варто наголосити, що строки накладення адміністративних стягнень в Україні є досить короткими. Практика засвідчує їх недостатність для прийняття рішення у справі про адміністративне правопорушення. Таких короткотривалих строків у законодавстві зарубіжних країн не існує. У деяких державах застосовуються однорічні строки, в інших – дворічні, а подекуди навіть п'ятирічні. З іншого боку, строки притягнення до відповідальності не повинні бути занадто тривалими, оскільки це порушуватиме принцип правової визначеності і змушуватиме певних осіб невизначено довгий період перебувати у стані суб'єкта, який притягається до відповідальності.

Проте, надто короткий строк призводить до поширення в суспільстві небезпечного відчуття безкарності за вчинені порушення.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1 січня 1990 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення 29.02.2020).

2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17. (дата звернення 03.03.2020).

3. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17. (дата звернення 03.03.2020).

4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2287. (дата звернення 07.03.2020).

5. Лист Мін'юсту України «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» від 26 грудня 2008 р. № v0758323-08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08. (дата звернення 07.03.2020).

6. Дробязко С. Г. Загальна теорія права: навч. посіб. для вузів. Мінськ: Амалфея. 2007. URL: https://uchebnikfree.com/gosudarstva-prava-teoriya/pravoponimanie-sovremennoy-yuridicheskoy-16471.html. (дата звернення 11.03.2020).

7. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 496 с.

8. Огороднікова І. І. Особливості провадження по справам про адміністративні правопорушення в сфері оподаткування. Харків: «*Форум права*». 2011. № 4. С. 518-523.

9. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами скарг на постанови у справах про адміністративні правопорушення» від 24 червня 1988 р. № v0006700-88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-88. (дата звернення 15.03.2020).

10. Миколенко А. І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні: навч. посібник. Харьків: Одіссей. 2004. URL: https://ukrpravo.at.ua/index/administrativnij_proces_i_administrativna_vidpovdalnist_v_ukrajini/0-2968. (дата звернення 15.03.2020).

Hrom S.

FEATURES OF IMPOSING TERMS OF ADMINISTRATIVE PENALTY

The article examines problems of legislative regulation of administrative-tort relations in Ukraine, reveals legal shortcomings and conflicts of legal regulation of administrative liability. Terms of imposition of administrative penalties for specific administrative offenses are characterized.

Keywords: *administrative penalty, terms of prosecution, administrative liability, administrative measures, administrative offenses.*

ІНТЕГРОВАНИЙ ПІДХІД ДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу підвищення кваліфікації Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права Харківського університету

Статья посвящена анализу общих и специальных мер предотвращения насильственных преступлений. Сформулировано понятие названных мер и рассмотрена их специфика. Определены сферы интеграции данных мер с одновременной разработкой предложений по совершенствованию отдельных направлений оперативно-служебной деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: насильственное преступление, правоохранительные органы, предотвращение, противодействие, сотрудник.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Питання забезпечення захисту прав людини і громадянина є пріоритетним в правовій державі. Відомо, що основним, базовим правом людей є право саме на безпеку. Ця конституційна концепція є вихідною, загальною, а тому в повній мірі актуальною для теперішнього моменту, особливо з урахуванням того, що зараз як ніколи проблеми боротьби з протиправними проявами у суспільстві набули доленосного значення. В цих умовах правовий стандарт охорони людського життя, здоров'я і гідності потребує додаткових гарантій, бо їх життєдіяльність в цей конкретний історичний момент пов'язана з постійно наявним ризиком виникнення безпосередніх чи потенційних небезпек для їх життя та здоров'я. На цьому фоні значно ускладнюється протидія, запобігання та профілактика криміногенних факторів, що зумовлюють насильство.

Настала гостра потреба вжиття дієвих заходів боротьби та запобігання насильницьким злочинам. Певні кроки щодо цього, які робляться з метою законодавчого врегулювання проблем боротьби із злочинністю, потребують належного наукового узагальнення й аналізу. Підкреслимо, що стан дослідження проблеми ще не відповідає вимогам сьогодення. Передусім відчувається гостра необхідність розробки нових, ефективних підходів до здійснення запобігання злочинам, завдяки чому можна досягти відчутних позитивних зрушень у подоланні тенденції зростання їх кількості. Враховуючи це, метою цієї статті є обґрунтування думки про те, що саме комплексний інтегративний підхід до формування системи запобіжних заходів є запорукою успіху у справі протидії насильницьким злочинам.

Загалом цій проблемі у кримінології приділена певна увага, зокрема у роботах Г.А. Аванесова, В.С. Батиргареєвої, Є.О. Гладкової, В.В. Голіни, Л.М. Давиденка, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.Е. Жалинського, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, Ф.А. Лопушанського, В.В. Лунєєва, О.Б. Сахарова, В.М. Соміна та деяких інших вчених, адже для науковців реалії життя дають багато фактів для аналізу й осмислення. Втім питання інтеграції форм і методів, а також засобів запобігання насильницьким злочинам так і залишилось поза

увагою дослідників; натомість від них прямо залежить безпека всього населення нашої держави.

Підхід до насильницької злочинності як до соціально-негативного явища передбачає відповідну стратегію дій щодо запобігання злочинної поведінки. Система запобігання включає в себе діяльність спеціалістів з різних галузей знань: психології, педагогіки, права, спрямованих на запобігання можливим психологічним, соціокультурним та поведінковим відхиленням осіб, які належать до «груп ризику», збереження, підтримку і захист, нормального рівня життя та сприяння їм у досягненні поставлених цілей. Отже, запобігання насильницьким злочинам – це комплексна діяльність, яка має на меті усунення ймовірності вчинення злочину, і виступає в декількох взаємозалежних аспектах:

– як засіб соціального регулювання найбільш значимих суспільних відносин;

– комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру;

– система різних рівнів запобігання і превенції злочинності, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів.

Комплекс заходів із запобігання насильницьким злочинам повинен бути спрямований на вирішення наступних завдань:

– визначення індивідуальних факторів ризику і вжиття заходів, що змінюють злочинну поведінку особи;

– налагодження співпраці працівників правоохоронних органів з громадськістю та проведення профілактичних бесід серед осіб з девіантною поведінкою;

– систематичний аналіз оперативної обстановки в межах певних адміністративно-територіальних одиниць, проведення систематичних комплексних відпрацювань найбільш криміногенних ділянок місцевості, районів тощо із залученням різних сил та засобів правоохоронної діяльності;

– спостереження за особами, схильними до злочинної поведінки, з метою вчасного втручання та формування моральних стандартів поведінки, пропаганда здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки особи;

– створення цивілізованої, соціально орієнтованої моделі контролю над супутніми (фоновими) явищами, що супроводжують насильницьку злочинність;

– розробка міжвідомчих програм або скоординованих планів погоджених дій різних суб'єктів щодо усунення причин на умов вчинення злочинів певної категорії.

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [1, с. 159].

Загальносоціальне запобігання злочинності пов'язане з найбільш значущими видами соціальної діяльності, масштабними заходами щодо розвитку економіки, соціальної інфраструктури, управлінської сфери, підтримання культури й моральності, зміцнення конституційних засад законності стосовно забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян та їх соціального захисту. Такі заходи, як правило, розглядають як основу спеціальної профілактики, оскільки вони спрямовані на обмеження підґрунтя злочинності та протидію криміногенним факторам у суспільстві.

Основними напрямками загальносоціального запобігання злочинам будуть виступати три сфери: соціально-економічна, політико-правова і духовно-моральна [2, с. 294].

Насамперед, запобігання насильницьким злочинам – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення відносин між громадянами і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності в цілому. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя громадян належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів та громадських організацій. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини. Вони не мають спеціальної мети боротьби зі злочинними проявами, але проведення їх у життя створює необхідні

умови для попередження кримінально караних діянь [3, с. 102].

Соціальним адресатом загальносоціального запобігання насильницьким злочинам може бути як усе населення нашої держави, так і окремих регіонів чи місцевостей. Загальносоціальне запобігання насильницьким злочинам спрямоване на мобілізацію усіх членів суспільства для боротьби із такими явищами об'єктивної дійсності, які за певних умов створюють можливість переходу окремих осіб від загальноприйнятої до антигромадські позиції та поведінки. Загальносоціальне запобігання покликане забезпечити нормальну, тобто правомірну поведінку всіх членів суспільства, інакше кажучи це стримувальний від правопорушень вплив на всіх осіб, який має своїм джерелом соціальні, в тому числі правові норми, відповідну поведінку державних органів, громадських організацій та окремих осіб.

Отже, метою загальносоціального запобігання насильницьким злочинам є доведення до всіх членів суспільства правил та норм поведінки, роз'яснення, тлумачення наслідків вчинених правопорушень. Крім того, це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинності; воно спрямоване, перш за все, на вирішення економічних та соціальних завдань держави. Метою загальносоціального запобігання злочинності є також зменшення соціальних суперечностей, криміногенного протистояння різних верств населення, що сприяє побудові міцного фундаменту нормального функціонування всіх соціальних сфер, правового виховання дітей та молоді, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад та інше. Прогресивні соціальні програми, спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення, є компонентами загальносоціального вектору запобіжної діяльності.

Із загальносоціальним запобіганням насильницьким злочинам тісно пов'язане спеціальне запобігання, під яким слід розуміти соціальний процес, основою якого є використання спеціальних методів і прийомів, знань та навичок регулювання соціальних відносин винятково з метою ліквідації тих їх негативних моментів, які можуть провокувати вчинення злочинів, тобто з метою забезпечення дотримання кримінально-правових вимог [4, с. 100]. Воно спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови конкретних злочинів [5, с. 25-26].

Враховуючи стресові ситуації, з якими кожен день стикається людина, збільшення психічних відхилень, загальної девальвації моральних цінностей, наркотична та алкогольна епідемія, яка захопила населення, працівники правоохоронних органів зобов'язані бути максимально витриманими, рішучими, їх діяльність повинна бути гуманною як за формою, так і за суттю. Працівники повинні поєднувати професійні знання, навички та загальнокультурний потенціал.

Найважливішими заходами спеціально-кримінологічного запобігання є: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильницьким злочинам; надання допомоги жертвам цих злочинів тощо.

З метою запобігання насильницьким злочинам можуть здійснюватись заходи по створенню обстановки, яка виключала б можливість вчинення таких злочинів. До таких заходів належать:

– посилення охорони громадського порядку в межах певних адміністративно-територіальних одиниць або на певних об'єктах;

– виставлення додаткових (спеціальних) патрулів поліції або представників громадських формувань в місцях ймовірного вчинення злочинів;

– обладнання об'єктів засобами технічного контролю та спостереження, сигналізації тощо.

Загалом, якщо запобіжна сила кримінального закону перш за все в його мораль-

ному і соціальному змісті, то цей статус закону автоматично ще більше підвищується, коли йдеться про боротьбу зі злочинними посяганнями на життя та здоров'я. Підвищена суспільна небезпека розглядуваних злочинів зумовлена не лише загальним рівнем небезпеки, але й емоційно загостреним станом суспільної думки щодо відвертого виклику злочинних структур суспільству, державі, її представникам. Отже, з метою забезпечення кримінологічної безпеки на даному рівні необхідно вирішити наступні завдання:

– виявлення намірів криміналітету протидіяти оперативно-службовим та службово-бойовим заходам, здійснювати насильницькі посягання;

– реалізація заходів з діючого фізичного та правового захисту різних категорій осіб, що сприяють здійсненню правоохоронної діяльності, та їх близьких від злочинних посягань;

– розкриття, розслідування насильницьких злочинів;

– попередження і припинення проникнення представників організованих злочинних груп, інших правопорушників та осіб, які мають орієнтації, що суперечать інтересам правоохоронної служби, в кадри, спецапарат та громадські помічники;

– недопущення прийому на службу осіб, які за своїми діловими, морально-вольовими характеристиками не відповідають вимогам здійснення правоохоронної діяльності;

– функціонування системи безперервної якісної професійної підготовки;

– виявлення, попередження, припинення протиправної діяльності окремих осіб, що займають штатні посади, позаштатних і негласних співробітників, а також громадських помічників, ангажованих криміналітетом або ініціативно здійснюючих службову та цивільну зраду, іншим чином зловживають службовим становищем;

– забезпечення збереження, припинення несанкціонованого доступу до секретної та іншої службової інформації, що характеризує правоохоронну діяльність;

– забезпечення конспірації в оперативно-розшуковій діяльності, збереження службової таємниці в адміністративно-юрисдикційній та профілактичній сферах, таємниці слідства – в процесуальній діяльності;

– забезпечення фізичної та технічної охорони приміщень, будівель, зброї, бойової, спеціальної та організаційної техніки, транспортних засобів, територій, що використовуються правоохоронними органами.

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання органічно доповнює та конкретизує загальносоціальне, але її заходи ухвалюються і здійснюються у розрізі окремих його складових і мають часові межі. Вони цілеспрямовані, спеціалізовані і так чи інакше локалізовані у часі та просторі щодо певних строків проведення, різних галузей господарства тощо.

Таким чином, на підставі аналізу загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам можна зробити наступні висновки:

1. Запобігання насильницькій злочинності як комплексна системна реакція суспільства на злочинні явища даного виду виступає в декількох взаємозалежних аспектах: як засіб соціального регулювання найбільш значимих суспільних відносин у правоохоронній сфері; комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру впливу; система різних рівнів запобігання і припинення насильницької злочинності, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів.

2. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам – це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційних та інших заходів. Системність і специфіка запобіжних заходів на загальносоціальному рівні відносно насильницьких злочинів пов'язана з комплексними дослідженням таких груп проблем як удосконалення ідеологічної та виховної роботи серед населення, зменшення соціальних суперечностей, мінімізація криміногенного протистояння різних верств населення, підвищення соціальних стандартів життя, що сприяє побудові міцного фундаменту для нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому тощо.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізові загальних та спеціальних заходів запобігання насильницьким злочинам. Сформульовано поняття названих заходів та розглянуто їх специфіку. Окреслено сфери інтеграції запобіжних заходів з одночасним виробленням пропозицій з удосконалення окремих напрямків діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: насильницький злочин, правоохоронні органи, запобігання, протидія, працівник.

3. Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови конкретних злочинів. Найбільш оптимальними заходами є: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких злочинів; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильницьким злочинам; надання допомоги жертвам цих злочинів тощо.

4. Загальносоціальне та спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного.

Література

1. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. – 588 с.

2. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Наука, 2005. – 352 с.

3. Гладкова Є.О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. 2014. № 7. С. 101-108.

4. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. праць. 2016. № 2 (13). С. 98-108.

5. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 496 с.

SUMMARY

The article is dedicated to analysis of the general and specific measures of prevention of violent crimes. It's stressed that the prevention of violent crimes as a complex system public reaction on this type of crime can acting in several interrelated aspects: as a means of social control of the most significant public relations in the law enforcement sphere; the complex of legal, educational, specially-criminological means; the system of various levels of prevention and suppression of violent crime, which conducted by different subjects.

The notion of these measures is formulated and their specificity is considered. Thus, the general social preventive measures - is an aggregate of economic, political, ideological, organizational and other measures. Systematic and specific of measures on the general social level for violent crime associated with the complex study of such groups of the problems as the improvement of ideological and educational work among the population, reduction of social contradictions, the minimization of criminal confrontation of different groups of the population, increase of social life standards that contributes to building a solid foundation for the normal functioning of all social spheres, education and control of children and young people, recovery the moral climate in society, the introduction of high moral values, etc.

But specially-criminological prevention of violent crimes is aimed at the revelation and elimination or weakening of the factors that determine criminality in general, separate species and groups of crimes, the causes and conditions of specific crimes. The most optimal measures are: intervention in crisis situations; decrease the feasibility of the violent crimes commission; educational and information work among the population; community involvement in the prevention of violent crimes; assistance to victims of these crimes, etc.

The sphere of the integration measures is defined and also given proposals for improving separate directions of operational activity of internal affairs agencies.

Keywords: violent crime, law enforcement agencies, prevention, counteraction, official.

МОНІТОРИНГ БАНКІВСЬКИХ РАХУНКІВ, ЯК НЕГЛАСНА СЛІДЧА ДІЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ОРТИНСЬКИЙ Володимир Львович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», заслужений юрист України.

УДК 343.132

Статья посвящена процессуальной правовой платформе мониторинга банковских счетов, как негласное следственное (розыскное) действие. Научные исследования этого института полезны как с позиций соблюдения конституционных прав граждан в финансово - правовых отношениях, так и для следственной и судебной практики.

В статье рассмотрено понятие и содержание информации, которую можно определить как банковскую тайну, выясняется процедура проведения мониторинга банковских счетов, определены основные требования процессуального сопровождения, сроки проведения, типичные следственные ситуации. Проанализирован опыт отдельных иностранных государств в сфере предотвращения и противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем и финансированию терроризма

Ключевые слова: негласное следственное (розыскное) действие, мониторинг банковских счетов, процессуальное сопровождение, финансово-правовые отношения, следственная техника, банковская тайна.

Вступ

Для більшості Європейських держав заходи, які є подібними до вітчизняних негласних слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів, вже давно стали звичним явищем. Перевірка законності проведення таких заходів неодноразово була предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Судова практика з цього питання свідчить про те, що право держави на таємне втручання у права громадян визнається ЄСПЛ допустимим лише за наявності відповідних умов, однією з яких є можливість такого втручання способом, визначеним Законом. Така вимога покликана зробити вказане втручання держави передбаченим для громадян, істотно ускладнювати зловживання владних інституцій і надати особам, права яких були обмежені та порушені, ефективні засоби контролю і правового захисту. Так, за офіційними даними у низці держав Європи (Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Швейцарія тощо) уже наприкінці 80-х – початку 90-х років XIX сторіччя у кримінальному процесуальному законодавстві були передбачені нові, як їх називали, «спеціальні» («особливі») слідчі дії.

Різноманітні теоретичні і практичні проблеми негласного отримання інформації відображені у наукових працях як відомих вітчизняних так і закордонних науковців, як-от: О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, Р.І. Благута, Е.О.Дідоренко, О.М. Дроздов, І.І. Когутич, Л.М. Лобойко, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.Г. Уваров, Р.М, Шехавцов, М.Є. Шумило та ін.

В умовах суттєвого оновлення вітчизняного кримінального процесу виникає потреба дослідження загальнотеоретичного та нормативно-правового аналізу про-

цесуальних аспектів моніторингу банківських рахунків в Україні та окремих зарубіжних держав.

Постановка проблеми

Відповідно до ч. 66 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [1].

Моніторинг банківських рахунків як НСРД була запроваджена у вітчизняне законодавство за для забезпечення міжнародних зобов'язань України в частині боротьби з відмиванням коштів та фінансування тероризму, а також надання можливості НАБУ ефективно боротися з корупційними правопорушеннями посадовців високого рангу.

Міжурядовим органом, метою роботи якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів з боротьби щодо відмивання грошей є ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering). Функції ФАТФ полягають у відслідковуванні процесів імплементації таких заходів, вивчає способи і техніку відмивання грошей, розробляє превентивні та запобіжні заходи, сприяє загальносвітовій імплементації стандартів боротьби з відмиванням грошей. ФАТФ плідно співпрацює з багатьма міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на протидію відмиванню «брудних» грошей. Ця організація була заснована в липні 1989 року з ініціативи президента Франції і Європейської комісії під час Паризької зустрічі на вищому рівні, сімома провідними державами: Францією, США, Канадою, Японією, Німеччиною, Великобританією та Італією.

Рекомендації ФАТФ передбачають, що держави повинні забезпечити, щоб їх компетентні органи при проведенні розслідувань мали можливість використовувати широкий спектр слідчих технік, які можуть бути застосовані до розслідування відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму. Такі слідчі техніки включають: таємні операції, перехоплення зв'язку, організація доступу до комп'ютерних систем та контрольовані поставки. Крім того, держави повинні мати ефективні механізми для вчасного встановлення того, чи ведуть та контролюють фізичні або юридичні особи рахунки [2].

В Україні таким органом державної влади, який уповноважений здійснювати моніторинг є Державна служба фінансового моніторингу. Держфінмоніторингом, як підрозділом фінансової розвідки України, вживаються посилені заходи практичного характеру щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Зокрема, за 2019 рік Держфінмоніторингом підготовлено 893 матеріали (з них 503 узагальнених матеріалів та 390 додаткових узагальнених матеріалів), які направлено до:

- органів прокуратури 117 матеріалів (з них 40 узагальнених матеріалів та 77 додаткових узагальнених матеріалів);
- Державної фіскальної служби України 218 матеріалів (з них 158 узагальнених матеріалів та 60 додаткових узагальнених матеріалів);
- органів внутрішніх справ 173 матеріали (з них – 149 узагальнених матеріалів та 24 додаткових узагальнених матеріалів);
- Служби безпеки України 215 матеріалів (з них – 104 узагальнених матеріали та 111 додаткових узагальнених матеріалів);
- Національного антикорупційного бюро України 155 матеріалів (з них – 41 узагальнений матеріал та 114 додаткових узагальнених матеріалів);
- Державного бюро розслідувань 15 матеріалів (з них – 11 узагальнених матеріалів та 4 додаткових узагальнених матеріалів).

У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з ле-

галізацією коштів, та з учиненням іншого злочину, визначеного Кримінальним кодексом України, становить 92,2 млрд. гривень.

Так, протягом 2019 року Держфінмоніторингом направлено до правоохоронних органів 211 матеріалів (47 узагальнених матеріалів та 164 додаткових узагальнених матеріалів), які пов'язані з підозрою у корупційних діяннях, зокрема до: – Національного антикорупційного бюро України 155 матеріалів (з них – 41 узагальнений матеріал та 114 додаткових узагальнених матеріалів); – органів прокуратури України 38 матеріалів (з них – 1 узагальнений матеріал та 37 додаткових узагальнених матеріалів); – Служби безпеки України 14 матеріалів (з них – 4 узагальнених матеріали та 10 додаткових узагальнених матеріалів); – органів фіскальної служби України 3 матеріали (з них – 1 узагальнений матеріал та 2 додаткових узагальнених матеріалів); – органів внутрішніх справ 1 додатковий узагальнений матеріал.

У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів та з учиненням іншого злочину, визначеного Кримінальним кодексом України, становить 41,8 млрд. гривень [3].

Сутність моніторингу банківських рахунків, відповідно до ст. 269^1 КПК України, полягає в отриманні детективом НАБУ відповідно до ухвали слідчого судді в поточному режимі від банку інформації про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках з метою фіксування злочинної дії з використанням конкретного банківського рахунку в банківській установі на території України або розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації. Проведення моніторингу банківських рахунків відповідно до статей 246 і 269^1 КПК України можливе лише у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності НАБУ.

Відповідно до ст. 269^1 КПК України за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ, прокурор може звернутися до слідчого судді для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків.

Згідно з ухвалою слідчого судді про моніторинг банківських рахунків, банк зобов'язаний надавати НАБУ в поточному режимі інформацію про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках.

Слідчий суддя в ухвалі про моніторинг банківських рахунків повідомляє керівника банківської установи про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії і про відповідну кримінальну відповідальність. На підставі ухвали слідчого судді керівник банківської установи зобов'язаний письмово попередити усіх її працівників, залучених до моніторингу банківських рахунків, про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії і про можливу кримінальну відповідальність.

Інформація про операції, що здійснюються на банківських рахунках, повинна доводитися до відома НАБУ до виконання відповідної операції, а у разі неможливості – негайно після її виконання [4]. Форма та порядок такого повідомлення забезпечує таємний, прихований характер проведення моніторингу банківських рахунків. Рух коштів по банківському рахунку фіксується в протоколі цієї НСРД, який складається відповідно до вимог статей 104-106, 252 КПК України, розділів IV, V Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових)дій та використання результатів у кримінальному провадженні [5].

Проаналізувавши дану НСРД, можемо виокремити її недоліки процесуальної регламентації: недостатня юридична визначеність процедури провадження; невизначеність процесуальної форми фіксації виявленої доказової інформації; неврегульованість процедури дій посадових осіб, які

можуть бути спрямованими на можливість тимчасової затримки банківських операцій в інтересах слідства, коли повідомлення про оформлювані банківські операції здійснюється до їх виконання.

З метою більш повного розуміння сутності проблеми моніторингу банківських рахунків розглянемо положення діючого кримінального процесуального законодавства окремих держав: Французької Республіки, Республіки Австрія, Великобританії та Уельсу.

КПК Франції безпосередньо не передбачає моніторинг за банківськими операціями. Однак на практиці це регулюється загальними правилами, передбаченими в КПК, ст. 60^1 КПК Франції, яка, в поєднанні з ст. 132^{22} Кримінального кодексу, дає право працівникам поліції здійснювати запит на інформацію про банківські рахунки, банківські операції та здійснювати моніторинг. Відповідно до ст. 60^1 КПК Франції, працівник поліції може вимагати у будь-якої особи, установи або організації, незалежно від форми власності, або будь-якої державної служби, які можуть володіти будь-якими документами, що мають відношення до справи надати йому ці документи. Без законних підстав, обов'язок зберігати професійну таємницю не може бути причиною не виконання вимоги поліцейського. Не надання відомостей на вимогу поліцейського в розумний строк становить собою злочин, який карається штрафом. До того ж, відповідно до статті 132^{22} Кримінального кодексу Франції прокурор, слідчий суддя або суд може вимагати від сторін, будь-якого органу державної влади, фінансової установи або грошових фондів, не конфіденційного повідомлення відповідної інформації фінансового характеру [6].

КПК Австрії розмежовує відомості про банківські рахунки та банківські операції. В ст. 109 п. 3 КПК Австрії зазначено «відомості про банківські операції означають огляд документів і інших записів в кредитній установі або позначають інститут фінансової сфери щодо типу та обсягу ділових відносин, бізнес-операцій і інших дій в сфері бізнесу, а також пов'язані з цим відносини протягом певного періоду часу в минулому або в майбутньому».

Для того, щоб отримувати відомості про банківські операції, необхідна наявність причетності особи до вчинення умисного злочину або іншого злочинного діяння, яка відноситься до компетенції земельного суду. Крім того, ст. 116 п. 2 КПК Австрії вимагає наявності загальної підозри в тому, що відповідно до цієї інформації: окремі документи про ділові відносини можуть бути конфісковані і що ця конфіскація необхідна для розслідування будь-якого злочину; об'єкти або інші активи можуть підлягати конфіскації відповідно до постанов про конфіскацію власності; операція має ознаки злочину, який буде переслідуватися в судовому порядку.

Прокурор, на підставі дозволу суду, повинен ухвалити постанову про моніторинг банківських операцій. Суд в своєму дозволі повинен встановити термін для виконання цієї слідчої дії.

Кредитні та фінансові установи та їх співробітники зобов'язані сприяти огляду документів і записів, а також надавати їх. Установа може оскаржити дозвіл суду і відмовитися надавати інформацію або передати записи. В цьому випадку установа повинна передати відомості та записи органам досудового розслідування в закритому упакуванні. Працівники поліції потім передають ці матеріали Вищому земельному суду, який в подальшому ухвалить рішення про виїмку документів.

Згідно п. 5 ст. 116 КПК Австрії, як тільки відповідна фінансова установа, обвинувачений і особи,які мають розпорядчі повноваження в даних ділових відносинах стають відомими прокурору, постанова прокурора і дозвіл суду повинні бути вручені цим особам. Прокурор може відкласти повідомлення до того моменту, поки це становитиме загрозу досудовому розслідуванню. Відповідно до п. 4 ст. 83 КПК Австрії, якщо обвинувачений стане відомий прокурору перед проведенням слідчої дії і обвинуваченому був наданий захисник, постанова та дозвіл суду має бути направлений захиснику [7].

Закон Великобританії «Про доходи від злочинної діяльності» (The Proceeds of Crime Act) передбачає необхідність видання судом постанови про здійснення моніторингу, за зверненням правоохоронних органів, які розслідують наявність активів, одержаних злочинним шляхом з метою їх подальшої конфіскації чи злочини, пов'язані з «відмиванням» грошей [8].

Стосовно розслідування справи про подальшу конфіскацію, то повинна бути наявна обґрунтована підозра, що особа, зазначена в постанові одержує від злочинної поведінки. У разі розслідування справи про відмивання грошей, має бути наявна обґрунтована підозра, що особа, яка зазначена в постанові, вчинила цей злочин.

У всіх випадках, повинна бути наявність обґрунтованого переконання вважати, що одержання інформації про банківські рахунки здійснюється в публічних інтересах і ця інформація, ймовірно, становитиме доказову цінність для розслідування справи.

Постанова ухвалюється для того, щоб сприяти розслідуванню справ про конфіскацію або відмивання грошей. Моніторинг банківських рахунків триває до 90 днів, але звертатися з повторним клопотанням можна лише після закінчення цього терміну. Постанова може бути ухвалена тільки стосовно вказаної особи. Для юридичних осіб не встановлено ніяких спеціальних правил. Банк або фінансова установа зобов'язані виконувати постанову і таким чином здійснюють співпрацю з органами досудового розслідування.

Дозвіл надається або Судом Корони (Crown Court) або Верховним судом, в залежності від характеру розслідування. Постанова видається в письмовій формі [8].

Висновки

Внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема доповнення такою негласною слідчою (розшуковою) дією, як «Моніторинг банківських рахунків», породжує чимало проблем і запитань, що потребують подальшого врегулювання з точки зору науковців й практиків. Варто усвідомлювати, що така діяльність може передбачати й очевидні зловживання, мати замовне забарвлення. Як і будь-яка негласна слідча (розшукова) дія, моніторинг банківських рахунків має детально регламентуватися з дотриманням принципів юридичної визначеності та пропорційності. Кримінальне процесуальне законодавство України повинно враховувати, що мета застосування такої дії має бути суспільно значущою, а засіб для її досягнення – найменш обтяжливим під час провадження. Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення ст. 269[1], запозиченні світового досвіду, дотриманні міжнародно-правових стандартів тощо.

Література

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 28.04.2020 р. № 361-XI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX (дата звернення 20.05.2020).

2. Рекомендації FATF: Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення. URL: https://www.sdfm.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf (дата звернення 23.05.2020).

3. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2019 рік URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/fukcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-2019-rik.html (дата звернення 23.05.2020).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 16.04.2013. №4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran2436 (дата звернення 23.05.2020).

5. Хавронюк М.І. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства. К. : ВД «Дакор», 2016. С. 458.

6. Criminal procedure code of France. URL: https://www.legislationline.org/

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена процесуальній правовій платформі для моніторингу банківських рахунків, як негласної слідчої (розшукової) дії. Наукові дослідження цього інституту є корисними як з позицій дотримання конституційних прав громадян у фінансово – правових відносинах, так і для слідчої та судової практики.

У статті розглянуто поняття та зміст інформації, яку можна визначити як банківську таємницю, з'ясовується процедура проведення моніторингу банківських рахунків, визначено основні вимоги процесуального супроводу, строки проведення, типові слідчі ситуації. Проаналізовано досвід окремих іноземних держав у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму

Ключові слова: негласна слідча (розшукова) дія, моніторинг банківських рахунків, процесуальний супровід, фінансово-правові відносини, слідча техніка, банківська таємниця.

download/id/6381/file/France_CPC_am2006_en.pdf (дата звернення 23.05.2020).

7. Strafprozessordnung (StPO) Österreich. URL: https://www.jusline.at/gesetz/stpo (дата звернення 23.05.2020).

8. The Proceeds of Crime Act 2002. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/contents (дата звернення 23.05.2020).

SUMMARY

For most European countries, the means, which are similar to the native investigative actions in the course of the criminal case, have become usual. According to the official data in some European countries (such as Great Britain, Germany, France, The Netherlands, Denmark, Switzerland, etc.) at the end of 80s – the beginning of the 90s of the XIX century the Criminal Law were foreseen new, as they were called "special" investigative actions.

Monitoring of the bank accounts as unspoken investigative action was implemented in our law in order to provide for the international obligations of Ukraine in the fight with money laundry and terrorism financial support, and also for giving the National Anticorruption Bureau of Ukraine the opportunity to effectively fight with the corruption of the high level authorities.

The intergovernmental authority that develops and implements actions and standards on the international level as for the money laundry is Financial Action Task Force on Money Laundering (FATFML). This authority actively cooperates with many international organizations, which are targeting to combat "dirty" money laundry.

Financial Action Task Force on Money Laundering recommends that the countries should provide the appropriate authorities on site have the capability of taking a wide spectrum of investigational actions in the money laundry investigations, connected crimes and financing the terrorism. These are the following investigational techniques: secret operations, connection interception, access to the computer systems and controlled supplies.

In Ukraine such authority is the State Financial Monitoring Service. This Service , as a financial intelligence of Ukraine, takes the intensified measures of the practical nature when fighting the incomes laundry, which were gained in a criminal way, terrorism financing and financing of the mass destruction weapon spreading.

Bank accounts monitoring means that according to the Criminal Code of Ukraine, the National Anticorruption Bureau of Ukraine's detective by the decision of the investigating judge gains the current information from bank as for the transactions on one or many accounts in order to place the criminal actions with the help of a particular bank account in the bank on the territory of Ukraine; or to look for or identify the property which is to be confiscated. According to the Criminal Code of Ukraine bank accounts monitoring is only possible during the criminal investigations of the felony or extremely serious crime, which are under the National Anticorruption Bureau of Ukraine jurisdiction.

Key words: covert investigative (search) action, monitoring of bank accounts, procedural support, financial and legal relations, investigative equipment, banking secrecy.

МОЖЛИВОСТІ АВТОМАТИЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НЕПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ФОРМІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

ДАНЬШИН Максим Валерійович - професор, доктор юридичних наук, професор кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОВАЛЬОВ Юрій Юрійович - аспірант Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса

УДК 343.985

У статті визначено місце і роль автоматизованих інформаційно-пошукових систем як непроцесуальної форми використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. Відзначається, що на практиці їх використання пов'язується насамперед з необхідністю отримання орієнтуючої інформації у провадженнях зазначеної категорії, що значно розширює практичні можливості слідчого в пізнанні явищ і процесів, які є характерними саме для корупційної злочинної діяльності з урахуванням специфіки останньої. Звертається увага на процесуальні недоліки щодо відсутності правових підстав використання цієї облікової інформації у якості самостійних джерел доказів, що значною мірою знижує кількість звернень до криміналістичної облікової інформації, тим самим, перешкоджаючи своєчасному розслідуванню і розкриттю злочинів, веде до утворення цілого ряду проблем, в тому числі і до відсутності порівняльного матеріалу, використовуваного для поповнення баз даних. Обґрунтовано необхідність внесення доповнень до КПК України щодо усунення цих помилок. Розглядається сучасний стан технологій штучного інтелекту, його поняття та основні напрямки розвитку. Відзначається, що забезпечення кримінального судочинства новітніми системами штучного інтелекта має безліч переваг, які виявляються насамперед в можливості обробки та аналізу величезних масивів даних у максимально стислі строки, що набуває суттєвого значення в умовах надмірної завантаженості слідчих, які з об'єктивних причин не в змозі приділити достатньої уваги здійсненню ґрунтовної аналітичної роботи, на виконання якої може знадобитися більше часу, ніж це було б можливо у межах розслідування кримінального провадження. З огляду на зазначене запропоновано створення і впровадження у правоохоронну діяльність автоматизованої консультаційно-аналітичної системи під умовною назвою «Протидія корупційній злочинності», що може слугувати додатковим методичним ресурсом, який забезпечить інформаційний криміналістичний супровід розслідування корупційних злочинів та дозволить компенсувати відсутність практичного досвіду у співробітників правоохоронних органів, які здійснюють кримінальне провадження щодо цієї категорії злочинів.

Ключові слова: злочин, корупція, протидія, криміналістика, експертно-криміналістичні обліки, технології штучного інтелекту.

Постановка проблеми

Під час розслідування корупційних злочинів суттєву роль відіграють непроцесуальні форми використання спеціальних знань. Їх використання пов'язується насамперед з необхідністю отримання орієнтуючої інформації у провадженнях зазначеної категорії, що значно розширює практичні можливості слідчого в пізнанні явищ і процесів, які є характерними саме для корупційної злочинної діяльності з урахуванням специфіки останньої. За їх допомогою слідчий має змогу з'ясувати додаткові факти та відомості про обставини, при яких були до-

пущені розтрати, нестачі або інші службові зловживання, одержати спеціальні довідкові дані стосовно особливостей фінансово-господарської діяльності юридичної особи, порядку ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності в даному господарюючому суб'єкті, практики укладення й виконання окремих видів господарських договорів та, відповідно, перевірити правильність та законність дій уповноважених службових осіб. Особливе місце у цьому аспекті займає проблема дослідження місця і ролі автоматизованих інформаційно-пошукових систем і технологій штучного інтелекту як непроцесуальної форми використання спеціальних знань при розслідуванні зазначених злочинів.

Ступінь розробленості проблеми

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у різний час приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, Р.С.Бєлкін, А.І. Вінберг, Г.І. Грамович, Г.Г. Зуйков, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухов, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, В.М. Махов, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, В.В. Семенов, І.М. Сорокотягін, В.В. Ціркаль, Л.Г. Шапіро, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.Г. Щербаковський та інші вчені. Але нажаль проблемні питання непроцесуальних форм використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів висвітлювалися лише фрагментарно, зокрема у наукових працях З.Т. Баранової, Ю.В. Бауліна, Н.В. Кимлик, В.В. Крюкова, М.М. Лашка, М.В. Ляміна, Я.Є. Мишкова, В.О. Навроцького, О.В. Пчеліної та інших науковців.

Постановка завдання

Метою цієї статті є дослідження місця і ролі автоматизованих інформаційно-пошукових систем як непроцесуальної форми використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. Ми пропонуємо більш детально дослідити можливості новітніх технологій штучного інтелекту в діяльності щодо протидії корупційній злочинності при реалізації правоохоронної функції.

Виклад основного матеріалу

Як відзначається в криміналістичній літературі, інтегрована інформаційно-пошукова система (далі – ІІПС) являє собою сукупність організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних та інформаційно-телекомунікаційних засобів, що забезпечують формування й ведення інформаційно-довідкових та оперативно-розшукових обліків, а також авторизований доступ до інформаційних ресурсів ІІПС і фіксацію результатів такого доступу. Зазвичай об'єктами обліку, тобто інформаційними ресурсами ІІПС є відомості щодо подій, злочинів (правопорушень), осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку, та зв'язки між ними. Форми ведення цих обліків можуть бути різноманітними – криміналістичні довідники, колекції, інформаційно-пошукові комп'ютерні системи, картотеки, каталоги продукції фірм виробників [1, с. 91–105].

На жаль, як вказував відомий вчений-криміналіст Р.С. Бєлкін, потенційні можливості використання експертно-криміналістичних обліків для розкриття і розслідування злочинів реалізуються не в повну силу. В результаті чого, саме ця обставина змушує не лише переглянути, а й внести конкретні поправки в наукову і перш за все правову основу окремої теорії про криміналістичну реєстрацію [2, с. 187]. У цьому сенсі відзначається, що криміналістичні обліки не лише обов'язково мають причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину, а й реєстраційні (інформаційні) ознаки їх об'єктів виявляються шляхом спеціальних досліджень, що проводяться з використанням криміналістичної техніки і спеціальних знань [3, с. 372].

Так, у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів слідчим можуть бути використані автоматизовані інформаційно-пошукові (інформаційно-довідкові) системи, що дозволяють отримувати важливу для слідства інформацію про можливі напрями розслідування:

– *підсистема «Корупція»:* містить інформацію щодо всіх зареєстрованих адміні-

стративних і кримінальних корупційних правопорушень, результатів їх вирішення по суті у межах відповідної форми судочинства (склад корупційного правопорушення, стаття, відповідно до якої особу притягнуто до відповідальності, дата набрання законної сили судовим рішенням тощо) та службових осіб, які вчинили зазначені корупційні правопорушення (ідентифікаційні дані, сфера діяльності, посада, службовий ранг на час вчинення правопорушення і т.д.);

– *автоматизована інформаційно-пошукова система «Підробка»:* обліку підлягають грошові знаки, цінні папери і бланки документів, які містять ознаки підробки, зокрема відомості про спосіб такого підроблення, ознаки первинного змісту документа, використовувану технологію та спосіб виготовлення документа або банкноти, способи імітації голографічних захисних елементів, дані щодо збувальників і виготовлювачів підроблених документів (паперових грошових знаків) тощо;

– *підсистема «Документ»:* за результатами перевірки слідчий має можливість встановити, що вилучений у певної службової особи документ перебуває на обліку у якості викраденого або втраченого; у електронній картці підсистеми зазначаються відомості щодо часу, місця та підстав взяття на облік такого документа, дані щодо установи або особи, у яких було викрадено або вилучено документ, відомості щодо результатів проведеного експертного дослідження тощо;

– інші види обліків з урахуванням виду корупційного злочину та конкретної слідчої ситуації (картотека слідів рук та дактилоскопічних карт, обліки щодо зареєстрованих адміністративних правопорушень, транспортних засобів, що розшукуються, викрадених предметів, що мають історичну, культурну або художню цінність, заборонених чи обмежених в обороті речей, що були вилучені у службових осіб тощо).

Зазначені інформаційно-пошукові (інформаційно-довідкові) системи сприяють ідентифікації та розшуку осіб, причетних до вчинення корупційного злочину, встановленню єдиного джерела походження документів, бланки яких віддруковані з використанням одного друкарського устаткування, конкретних друкованих форм або кліше, виявленню осіб, які займаються їх виготовленням тощо. За допомогою таких підсистем слідчий отримує узагальнені дані про спосіб, типові сліди та механізм вчинених корупційних дій, особистість і характерні риси винних осіб, що, своєю чергою, дозволяє правильно кваліфікувати подію, висунути щодо неї обґрунтовані версії, а також додатково оцінити достатність вже зібраних доказів для прийняття конкретного процесуального рішення.

Але незважаючи на безсумнівно доказове значення одержаних за допомогою експертно-криміналістичних обліків (пошуково-довідкових систем) результатів перевірок, на сьогодні залишаються відсутніми правові підстави використання цієї облікової інформації у якості самостійних джерел доказів. З цього приводу окремі дослідники справедливо наголошують, що при сформованому підході, перевіркам за обліками відводиться лише другорядна незначна роль після криміналістичної експертизи. Це значною мірою знижує кількість звернень до криміналістичної облікової інформації, тим самим, перешкоджаючи своєчасному розслідуванню і розкриттю злочинів. Ігнорування слідчими та оперативними підрозділами потенційних можливостей використання криміналістичних обліків веде до утворення цілого ряду проблем, в тому числі і до відсутності порівняльного матеріалу, використовуваного для поповнення баз даних [4, с. 199].

Вважаємо, що така ситуація є нетерпимою і вимагає негайного виправлення шляхом доповнення чинного КПК України відповідними положеннями, що стосуються організації функціонування експертно-криміналістичних обліків, а також визнання результатів перевірок за наявною обліковою інформацією, введеною в систему криміналістичної реєстрації після відповідного експертного дослідження, самостійним джерелом доказів. Правове врегулювання зазначеного питання, на нашу думку, сприятиме підвищенню функціональної ролі криміналістичної реєстрації, оновленню існуючих та створенню нових

видів експертно-криміналістичних обліків, що безперечно позитивним чином вплине і на підвищення ефективності їх використання в діяльності правоохоронних органів у цілому.

Одним з перспективних напрямів підвищення ефективності організації досудового розслідування корупційних злочинів є впровадження новітніх технологій штучного інтелекту. Під останнім традиційно розуміють комп'ютерні програми, програмні комплекси, які здатні не просто діяти по заздалегідь заданому алгоритму, а й реалізовувати такі іманентні людині творчі функції, як прогнозування, оцінка ризиків, робота з неповними даними і т.д. [5, с. 43]. Р.С. Бєлкін, досліджуючи злободенні питання вітчизняної криміналістики, ще майже двадцять років тому цілком доречно відзначав, що рядовий слідчий без великого професійного досвіду в умовах дефіциту часу і екстремальної ситуації не в змозі відтворити в пам'яті десятки сторінок «книжкової методики» в якості оперативного керівництва до дій. Для успішного вирішення цього питання вчений пропонував розробку з опорою на існуючий науковий досвід лаконічних, чітких і ясних алгоритмів дій слідчого і їх варіантів для вибору в залежності від слідчих ситуацій [6, с. 127–128]. З розвитком сучасних інформаційних технологій це питання уявляється особливо актуальним.

Так, у криміналістичних джерелах визначаються можливості штучних нейронних мереж, які можуть бути реалізовані в наступних окремих і загальних напрямках: 1) оцінка вихідної інформації у кримінальному провадженні з метою висунення простих і комплексних слідчих версій, визначення напрямків їх перевірки; 2) моделювання події злочину і його слідової картини на основі неповних даних і попереднього «досвіду», що охоплює великий масив кримінальних проваджень; 3) виявлення ознак серійності в умовах інформаційної недостатності і пропозиція варіантів дій слідчого по перевірці перспективних слідчих версій; 4) збільшення ефективності почеркознавчих і габітоскопічних досліджень: до теперішнього часу найбільш перспективним напрямком розвитку штучних нейронних мереж вважається розпізнавання образів, що може дозволити, наприклад, автоматизацію виявлення ознак підробки документів; 5) пошук недоступних криміналістичному програмному забезпеченню комп'ютерних файлів, прихованих, наприклад, за допомогою стеганографії або альтернативних потоків даних (ADS), встановлення первинного джерела інформації в мережі Інтернет; 6) прогнозування скоєння злочину в майбутньому, на основі аналізу ознак вчинених злочинів з точки зору їх локалізації, соціальних характеристик певних категорій осіб, засобів масової інформації тощо [5, с. 46; 7; 8; 9].

Наразі в світовій практиці розкриття і розслідування злочинів активно використовуються різноманітні комп'ютерні криміналістичні програми, спрямовані на вироблення програми дій слідчого з урахуванням конкретних слідчих ситуацій. Так, професором В.Ю. Толстолуцьким запропоновано комп'ютерну криміналістичну програму «Форвер», яка формує версії і містить технологію розкриття злочинів [10]. Крім того, у діяльність правоохоронних органів впроваджено автоматизовані інформаційно-пошукові системи, що дозволяють отримувати інформацію про можливі напрямки розслідування: система «Блок», що забезпечує інформаційний криміналістичний супровід розслідування економічних злочинів; система «Спрут», яка допомагає встановити контактні зв'язки злочинців; система «Сейф», в якій систематизується інформація про розкрадання грошових коштів зі сховищ; географічна інформаційна система «Дзеркало», що оперує просторовими (фактографічними і статистичними) даними, та ін. [5, с. 44].

Тож, як бачимо, забезпечення кримінального судочинства новітніми системами штучного інтелекта має безліч переваг, які виявляються насамперед в можливості обробки та аналізу величезних масивів даних у максимально стислі строки, що набуває суттєвого значення в умовах надмірної завантаженості слідчих, які з об'єктивних причин не в змозі приділити достатньої уваги здійсненню ґрунтовної аналітичної ро-

боти, на виконання якої може знадобитися більше часу, ніж це було б можливо у межах розслідування кримінального провадження. Разом із цим, використання штучних нейронних мереж може обумовлюватися й необхідністю одержання додаткової технічної допомоги, зокрема під час вивчення значної кількості документів, пошуку прихованих комп'ютерних файлів, опрацювання великих обсягів інтернет і мультимедіаконтенту, розпізнавання осіб з фотографій або камер відеоспостереження тощо, на що може піти до кількох місяців безперервної роботи навіть для цілого складу слідчо-оперативної групи. Таким чином, слідчий, звільняючись від трудомісткої та рутинної роботи, отримує вже готовий результат – більш точні і релевантні висновки в найкоротші терміни, що, своєю чергою, дозволяє значно розширити обсяги використання криміналістично значимої інформації, реалізувати функцію логічного контролю прийняття оптимальних тактичних рішень та у наслідку забезпечити своєчасність провадження досудового розслідування.

З огляду на зазначене вбачається можливість створення і впровадження у правоохоронну діяльність автоматизованої консультаційно-аналітичної системи під умовною назвою «Протидія корупційній злочинності», що може слугувати додатковим методичним ресурсом, який забезпечить інформаційний криміналістичний супровід розслідування корупційних злочинів та дозволить компенсувати відсутність практичного досвіду у співробітників правоохоронних органів, які здійснюють кримінальне провадження щодо цієї категорії злочинів. До цієї системи можуть бути включені:

1) *консультаційний модуль,* що забезпечить збір, обробку та зберігання узагальненої інформаційно-довідкової інформації про корупційні злочини, до джерел даних якої належать: криміналістична характеристика зазначених злочинів та зміст її окремих структурних елементів; матеріали кримінальних проваджень даної категорії в оцифрованому вигляді; результати ревізій, документальних перевірок, інвентаризацій та інших контрольно-перевірочних заходів, що проводилися у відношення визначеного господарюючого суб'єкта відповідними контрольно-наглядовими державними органами; банки даних вилучених документів, які мають ознаки матеріального або інтелектуального підроблення тощо;

2) *аналітичний модуль,* спрямований на реалізацію наступних завдань і функцій: виявлення прихованих зв'язків між окремими фактами, подіями і особами, причетними до вчинення корупційного злочину; оцінка наявного у розпорядженні слідчого вихідного матеріалу кримінального провадження, організація та планування слідчо-оперативних заходів, прогнозування подальшого напряму розслідування; повний перебір та висування слідчих версій з урахуванням одержаної інформації щодо обставин розслідуваної події та ймовірного портрета злочинця, оцінка достатності зібраних доказів, виявлення тактичних та процесуальних помилок; прогнозування майбутніх корупційних злочинних проявів у певній сфері діяльності службових та посадових осіб на основі аналізу характерних ознак вчиненого корупційного злочину тощо.

Висновки

Звичайно, ми не можемо говорити про повну заміну розумової діяльності слідчого аналогічними можливостями штучних нейронних мереж, проте їх інтеграція безперечно є одним з найбільш перспективних напрямів інформаційного забезпечення розслідування злочинів, у тому числі і корупційної спрямованості, який потребує подальшої прискіпливої уваги науковців та відповідної практичної апробації висунутих теоретичних положень, а також удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в контексті закріплення можливості використання сучасних технологій штучного інтелекту у сфері реалізації правоохоронної діяльності.

Література

1. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.

2. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва: Мегатрон XXI, 2000. 334 с.

3. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика / Под ред. Р.С. Белкина. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.

4. Кочерга А.А. Объективный взгляд на потенциальное доказательственное значение криминалистических учетов с позиции эффективности их использования. *Общество и право*. 2011. № 1 (33). С. 195–199.

5. Бахтеев Д.В. Искусственный интеллект в криминалистике: состояние и перспективы использования. *Российское право: Образование. Практика. Наука*. 2018. № 2. С. 43–49.

6. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: Инфра-М; Норма, 2001. 240 с.

7. Harris R.M. Using Artificial Neural Networks for Forensic File Type Identification. Master's thesis. West Lafayette: Purdue University, 2007. 66 p

8. Norton A. Predictive Policing – The Future of Law Enforcement in the Trinidad and Tobago Police Service // International Journal of Computer Applications. 2013. Vol. 62. № 4. P. 32–36.

9. Яковец Е.Н. Проблемы аналитической работы в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Москва: Издат. дом И.И. Шумиловой, 2005. 219 с.

10. Толстолуцкий В.Ю. Компьютерная программа «ФОРВЕР-СЛЕДОВАТЕЛЬ» повышает эффективность обучения на криминалистическом полигоне. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2013. № 3 (2), с. 211–215.

SUMMARY

The article identifies the place and role of automated information retrieval systems as a non-procedural form of using special knowledge in the investigation of corruption crimes. It is noted that in practice their use is associated primarily with the need to obtain indicative information in the proceedings of this category, which greatly expands the practical capabilities of the investigator in understanding the phenomena and processes that are characteristic of corruption, taking into account the specifics of the latter. Attention is drawn to the procedural shortcomings in the lack of legal grounds for using this credentials as independent sources of evidence, which significantly reduces the number of appeals to forensic credentials, thereby hindering the timely investigation and detection of crimes, leading to a number of problems, including and in the absence of comparative material used to replenish databases. The necessity of making amendments to the CPC of Ukraine to eliminate these errors is substantiated. The current state of artificial intelligence technologies, its concepts and main directions of development are considered. It is noted that the provision of criminal justice with the latest artificial intelligence systems has many advantages, which are manifested primarily in the ability to process and analyze huge data sets in the shortest possible time, which becomes essential in terms of overcrowding of investigators who for objective reasons can not pay sufficient attention to the implementation of thorough analytical work, which may take longer than would be possible in the investigation of criminal proceedings. In view of the above, it is proposed to create and implement in law enforcement an automated consulting and analytical system conditionally called "Combating Corruption Crime", which can serve as an additional methodological resource that will provide forensic information support of corruption crimes and compensate for the lack of practical experience who carry out criminal proceedings against this category of crimes.

Key words: crime, corruption, counteraction, criminalistics, forensic accounting, artificial intelligence technologies.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

КРЕТ Галина Романівна - суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.14

Статья посвящена определению методологических основ исследования международных стандартов доказывания в уголовном процессе. На основе анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых определяется понятие методологии и раскрывается ее структура. Характеризуются общие философско-мировоззренческие подходы, общие принципы научного познания, общенаучные и конкретно-научные методы, составляющие методологию исследования международных стандартов доказывания в уголовном процессе. Определяется понятие методики и раскрывается ее значение в исследовании международных стандартов доказывания.

Ключевые слова: международные стандарты доказывания, методологические основы, методология, методика.

Вступ

Дослідження проблематики міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі нерозривно пов'язане з визначенням його методологічних основ. Розкриваючи методологічні основи правової науки, М.С. Кельман відзначає, що у ході виявлення її методологічних проблем потрібно принципово розрізняти як мінімум два плани дослідження: змістовно-теоретичний, спрямований на отримання позитивного знання про юридичну дійсність, і власне методологічний, пов'язаний з дослідженням самого процесу отримання наукового знання [5, с. 210]. У цьому контексті розкриття методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування дозволяє простежити процес формування наукового знання про них як об'єкт пізнання шляхом розкриття методології та методики дослідження.

Дослідженню методології сучасної юридичної науки присвячені наукові праці М.С. Кельмана, М.І. Козюбри, О.Л. Копиленка, Ю.М. Оборотова, М.І. Панова, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Методологічні основи науки кримінального процесуального права в цілому і теорії кримінального процесуального доказування зокрема розкриваються у наукових працях В.П. Гмирка, С.О. Ковальчука, М.В. Костицького, Ю.Б. Пастернака, М.Є. Шумила та інших вітчизняних науковців. Незважаючи на ґрунтовний характер їх розробок, методологічні основи теорії кримінального процесуального доказування підлягають подальшому дослідженню з урахування конкретних об'єктів наукового пізнання, у тому числі й міжнародних стандартів доказування.

Постановка завдання

Метою статті є розкриття методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі.

Результати дослідження

Необхідною передумовою визначення методологічних основ дослідження є розу-

міння поняття методології, оскільки воно, незважаючи на істотну увагу вчених, розкривається ними доволі неоднозначно. У цілому стосовно методології науковцями сформовано два підходи: відповідно до першого вона розглядається як система підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання [11, с. 10] або вчення про цю систему [4, с. 139; 18, с. 41], а згідно з другим – як система зазначених підходів, методів, принципів, способів і засобів та вчення про їх використання в пізнавальній діяльності [15, с. 181; 16, с. 8]. Таким чином, у межах першого підходу вчені розглядають методологію як відповідний методологічний інструментарій, за допомогою якого відбувається наукове пізнання об'єктів, а у межах другого – додатково вказують на практичний аспект застосування системи підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання для дослідження відповідного об'єкта.

Аналізуючи наведені підходи, потрібно звернути увагу, що зміст методології становить як система підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання, так і зміст та пізнавальні можливості кожного з них. На перший погляд, охоплення змістом методології їх пізнавальних можливостей може вказувати на її функціональне спрямування й на розробку напрямів і механізму застосування вказаних підходів, методів, принципів, способів і засобів у пізнавальній діяльності. Застосування такого підходу призвело Е.Г. Юдіна до широкого розуміння методології, за якого вона розглядається як вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності [21, с. 56]. Водночас, наведене розуміння методології зазнало істотної критики з боку М.В. Костицького, який вказує, що жодної методології у цьому визначенні немає, а все вказане у ньому потрібно віднести до методики [9, с. 7]. Таким чином, широке розуміння методології призводить до неможливості її розмежування з методикою, яка також охоплюється методологічними основами пізнавальної діяльності, але не входить до змісту методології. У зв'язку з цим методологію потрібно розуміти як вчення про зміст, пізнавальні можливості та систему підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання.

Запорукою правильного визначення методологічних основ дослідження є розуміння структури методології, визначенню якої присвячена значна увага вчених, які неоднозначно підходять до її розкриття. Аналіз позицій науковців свідчить, що переважна більшість вчених, звертаючись до структури методології, вказує на її чотириелементний склад і розкриває її за допомогою застосування таких категорій як «методологічний підхід», «принцип пізнання» та «метод» і здійснення класифікації методів на декілька груп. Узагальнюючи наведені вченими позиції щодо структури методології, С.О. Ковальчук виокремлює у ній чотири рівні: 1) загальні філософсько-світоглядні підходи, які становлять основу пізнання і визначають стратегію дослідження; 2) загальні принципи, які виступають загальноприйнятими вихідними положеннями, що поширюють свою дію на всі об'єкти пізнання у конкретній галузі знань; 3) загальнонаукові методи, застосування яких дозволяє надати об'єкту пізнання загальну характеристику; 4) конкретно-наукові методи, за допомогою яких об'єкт пізнання конкретизується з урахуванням розробок конкретної науки або вчення, сформованого в її межах [7, с. 79-80]. Поділяючи наведену позицію та покладаючи її в основу подальшого дослідження методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, потрібно звернути увагу на умовність ієрархічної побудови структури методології. Як зазначає М.В. Костицький, коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретнонаукова. Методології слід «розташувати» по горизонталі й використовувати їх вчений може за власним вибором [9, с. 10]. Водночас, необхідність структурування методології є безумовною, оскільки дозволяє не лише забезпечити групування використовуваного методологічного інструментарію, але й встановити можливість поєднання у ході дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі окремих

методологічних підходів та відповідність їм застосовуваних методів.

Загальним філософсько-світоглядним підходам у структурі методології надається провідне значення. Розкриваючи поняття методологічного підходу, І.В. Блауберг та Е.Г. Юдін звертають увагу на три аспекти його розуміння: як принципова методологічна орієнтація дослідження; як точка зору, з якої розглядається об'єкт дослідження (спосіб визначення об'єкта); як поняття або принцип, що керує загальною стратегією дослідження [1, с. 74].

У науці кримінального процесуального права протягом тривалого періоду її розвитку заперечувався методологічний плюралізм і як єдиний методологічний підхід використовувався діалектичний, розуміння якого значною мірою набуло ідеологічного характеру. Так, методологічною основою теорії кримінального процесуального доказування визнавалася марксистсько-ленінська філософія – діалектичний матеріалізм [19, с. 24], хоча діалектика та матеріалізм виникли задовго до появи марксизму і були значно викривлені радянською ідеологією [3, с. 86]. При цьому, як відзначає Ю.Б. Пастернак, традиційний погляд на гносеологію діалектичного матеріалізму як методологічну основу кримінального процесуального доказування був сформований в умовах радянської розшукової моделі кримінального процесу, яка насамперед мала забезпечувати захист публічних інтересів [13, с. 6].

Застосування діалектичного підходу у ході кримінального процесуального доказування, як вказував свого часу М.С. Строгович, полягало у всебічному дослідженні фактів і подій, які мають значення для справи, в їх конкретній життєвій своєрідності, зв'язку та взаємозалежності, у правильному пізнанні цих фактів, що відповідає об'єктивній дійсності [17, с. 305-306]. Хоча наведений підхід до розуміння діалектичного підходу у цілому покладається в основу його сучасного розуміння, проте використання діалектичного матеріалізму негативно позначилося на розвитку науки кримінального процесуального права. Як наголошує М.І. Козюбра, панування довгі роки моністичного матеріалістичного підходу до вивчення правових явищ, негативне ставлення до всіх інших доктрин і теорій, побудованих на відмінних від матеріалізму світоглядних позиціях, перешкоджали використанню здобутків європейської і світової правової теорії і правової культури, збіднювали уявлення про право та його місце в системі засобів соціального регулювання і способів світосприйняття [8, с. 22]. Повною мірою наведений висновок стосується міжнародних стандартів доказування як правового явища: з огляду на існуючу на той час кримінальну процесуальну форму їх застосування виключалося, у зв'язку з чим питання про їх дослідження у науці кримінального процесуального права взагалі не ставилося.

На сучасному етапі її розвитку діалектичний підхід розглядається як підхід, спрямований на забезпечення всебічного вивчення процесів виникнення, еволюції, ознак об'єкта, його значення у період функціонування, перспектив розвитку, встановлення зв'язку з чинниками матеріальними, духовними, культурно-моральними [16, с. 15]. Розглядаючи його як загальний та універсальний метод формування правових понять, М.І. Панов вказує, що він включає необхідні та вельми важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного, і далі, – від конкретного до абстрактного [12, с. 52].

Використання діалектичного підходу у дослідженні міжнародних стандартів доказування здійснюється від загальної проблематики теорії кримінального процесуального доказування як абстрактного до теоретичних і практичних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування як часткового. Зазначений етап відіграє вагоме значення для розробки концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, але не може застосовуватися поза використанням другого етапу – сходження від конкретного до абстрактного. Як відзначає О.В. Побєдкін, у діалектичній єдності зі сходженням від абстрактного до конкретного як способом дослідження перебуває і завдання з генерування нових наукових знань, яке може вирішуватися за допомогою руху від конкретного до абстрактного (вивчення елементів проблеми дозволяє виявити закономірності, що фор-

мулюються за допомогою абстрагування від подробиць) [14, с. 9]. Таким чином, діалектичний підхід дозволяє здійснити характеристику міжнародних стандартів доказування як правового явища, визначити закономірності їх формування у кримінальному процесуальному законі та судовій практиці і розкрити закономірності їх застосування національними судами.

На сучасному етапі розвитку теорії кримінального процесуального доказування, як вказує С.О. Ковальчук, відбувається активний перехід від монізму до плюралізму її методології, зумовлений загальною тенденцією розвитку методології сучасної загальнотеоретичної юриспруденції [7, с. 78]. Методологічний плюралізм призвів до використання у ході дослідження проблематики теорії кримінального процесуального доказування широкого кола загальних філософсько-світоглядних підходів: системного, метафізичного, генетичного, синергетичного, антропологічного, аксіологічного, феноменологічного, герменевтичного, інформаційного, комунікативного, семіотичного, функціонально-інструментального, діяльнісного, цивілізаційного тощо. Внаслідок цього відбулася зміна парадигми теорії кримінального процесуального доказування. Як наголошує М.Є. Шумило, конструкція доказового розділу КПК України 2012 року дає змогу стверджувати, що у вітчизняній процесуальній науці та законодавстві відбувається процес зміни методологічної парадигми [20, с. 48]. Законодавча зміна парадигми кримінального процесуального доказування призвела у тому числі й до нормативного закріплення значної кількості міжнародних стандартів доказування, у теорії – до розробки теоретичних і практичних аспектів їх проблематики з урахуванням методологічного плюралізму, а у судовій практиці – до широкого застосування міжнародних стандартів доказування.

Аналіз сутності та пізнавальних можливостей існуючих загальних філософсько-світоглядних підходів свідчить про доцільність застосування частини з них у ході дослідження міжнародних стандартів доказування. Так, системний підхід уможливлює розгляд міжнародних стандартів доказування як складного, різнобічного, багатоякісного явища, що складається з елементів і зв'язків між ними, які утворюють його незмінну структуру та забезпечують його цілісність [16, с. 11], розкриття системи цих стандартів і здійснення їх науково обґрунтованої класифікації за різними класифікаційними критеріями. Генетичний підхід дозволяє пояснити причини виникнення міжнародних стандартів доказування та простежити процес їх становлення у міжнародно-правових актах і практиці міжнародних судових інституцій. Синергетичний підхід забезпечує пізнання міжнародних стандартів доказування як динамічної системи з урахуванням закономірностей її змін і напрямів подальшого розвитку. Антропологічний підхід передбачає розгляд міжнародних стандартів доказування крізь призму прав та основоположних свобод людини, у першу чергу права на справедливий суд, закріпленого ст. 10 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р., ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. і ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Аксіологічний підхід дозволяє акцентувати увагу на міжнародних стандартах доказування з урахуванням їх відповідності меті кримінального процесуального доказування і засобам її досягнення, внаслідок чого визначити ефективність їх нормативного закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та використання у практиці вітчизняних судів. Герменевтичний підхід у дослідженні міжнародних стандартів доказування забезпечує тлумачення використовуваних норм кримінального процесуального законодавства та сформованої на їх основі судової практики, а також доктринальних підходів щодо теоретичних і практичних аспектів їх проблематики. Функціонально-інструментальний підхід дозволяє визначити функціональну придатність міжнародних стандартів доказування як правового засобу для використання у кримінальному процесуальному доказуванні задля досягнення його мети. Застосування діяльнісного підходу передбачає теоретичну розробку технології програмування кримінальної процесуаль-

ної діяльності із застосування міжнародних стандартів доказування з використанням у пізнанні структури діяльності доказування пропонованої В.П. Гмирком схеми: «мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності» [2, с. 100]. Цивілізаційний підхід забезпечує можливість використання позитивного досвіду країн англосаксонської правової системи щодо формування та використання стандартів доказування для удосконалення їх змісту у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та практиці національних судів з одночасним врахуванням особливостей вітчизняної системи права.

Таким чином, принципове значення у методологічній орієнтації дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі відіграє діалектичний підхід. Поряд із ним, в їх дослідженні широкого використання, з огляду на його пізнавальні можливості, набув системний підхід. Складність і взаємозв'язок міжнародних стандартів доказування та необхідність здійснення їх багатогранного дослідження задля отримання об'єктивного, повного та достовірного знання про них зумовлює використання інших наведених загальних філософсько-світоглядних підходів. Водночас, вони застосовуються в ході розкриття окремих теоретичних і практичних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування та, як правило, у сукупності з діалектичним і системним підходами.

Поряд із загальними філософсько-світоглядними підходами, методологія включає в себе загальні принципи, які являють собою основні вихідні положення теорії, вчення, науки, світогляду; центральне поняття, визначальну ідею, що поширюється на всі явища знань у галузі, де цей принцип абстрагований [18, с. 45]. Використання загальних принципів у дослідженні міжнародних стандартів доказування спрямоване на визначення його концептуальних основ, у зв'язку з чим основними з них є: принцип методологічного плюралізму; принцип єдності історичного та логічного; принцип поєднання теорії і практики. Так, принцип методологічного плюралізму передбачає застосування у дослідженні міжнародних стандартів доказування широкого кола загальних філософсько-світоглядних підходів, сукупність яких у своєму взаємозв'язку забезпечить об'єктивність, повноту та достовірність отриманого наукового знання про них як об'єкт наукового пізнання. Неухильне дотримання цього принципу дозволяє встановити придатність застосування конкретного загального філософсько-світоглядного підходу для дослідження міжнародних стандартів доказування, забезпечити його використання у поєднанні з іншими методологічними підходами і запобігти їх еклектичному застосуванню у ході проведення дослідження. Принцип єдності історичного та логічного, на думку О.Ф. Скакун, розкривається через два принципи: 1) принцип проспективності (історизму), відповідно до якого нинішній (розвинутий) стан об'єкта неможливо добре вивчити і зрозуміти без вивчення його історичного становлення; 2) принцип пізнавальної ретроспекції (зворотного аналізу), згідно з яким до минулого стану потрібно підходити зі знанням зрілих, «що відбулися», станів об'єкта [16, с. 14]. З огляду на це, вказаний принцип забезпечує розгляд міжнародних стандартів доказування з урахуванням їх сутнісних, закономірних зв'язків: логічне дозволяє відобразити сутність цих стандартів з урахуванням закономірностей їх історичного розвитку, відкинувши при цьому те, що немає істотного значення для її визначення. Тобто, як зазначає В.С. Ковальський, у логічному відтворюються історично іманентні зв'язки сутності, закономірностей розвитку об'єкта пізнання, але воно має завжди коригуватися, насичуватися конкретним історичним матеріалом [6, с. 4-5]. Принцип поєднання теорії і практики передбачає здійснення дослідження міжнародних стандартів доказування на основі накопичених у науці кримінального процесуального права теоретичних знань і сформованої судової практики з подальшим узагальненням доктринальних підходів та емпіричного досвіду і визначенням напрямів практичного використання отриманого наукового знання про міжнародні стандарти доказування для удосконалення судової практики у частині їх застосування. Особли-

вого значення принцип поєднання теорії і практики набуває з огляду на формування значної частини міжнародних стандартів доказування у практиці міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ, та їх широким використанням у практиці вітчизняних судів.

Методи наукового пізнання, на відміну від загальних філософсько-світоглядних підходів і загальних принципів, забезпечують нормування наукового пізнання об'єкта дослідження. Як відзначає О.Л. Копиленко, метод – це прийом теоретичного дослідження або практичного здійснення будь-чого, який випливає із знання закономірностей розвитку об'єктивної дійсності і досліджуваного предмета, явища, процесу; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці; система правил і прийомів підходу до вивчення явищ та закономірностей природи, суспільства і мислення [18, с. 49]. Ґрунтуючись на загальних філософсько-світоглядних підходах і загальних принципах, методи являють собою центральний елемент методології дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, а їх використання виступає невід'ємною умовою отримання нових знань про ці стандарти.

Методами науки кримінального процесу, як наголошує М.В. Костицький, є ті самі методи, що використовуються іншими юридичними науками: логічні, герменевтичні, лінгвістичні, психологічні, соціологічні, математичні та інші. У цій науці, звичайно, можуть бути використані опис, порівняння, вимірювання, спостереження, моделювання (у тому числі математичне), узагальнення, моделювання та інші [10, с. 34]. Повною мірою вказані методи знаходять використання у дослідженні проблематики теорії кримінального процесуального доказування, у тому числі й міжнародних стандартів доказування. При цьому визначальний вплив на визначення конкретних методів, які підлягають застосуванню, здійснює об'єкт пізнання: вони повинні бути придатними для отримання нових знань про міжнародні стандарти доказування та забезпечувати об'єктивність, повноту та достовірність цих знань.

Кримінальне процесуальне доказування являє собою діяльність пізнавальну, логічну та правову, в зв'язку з чим дослідження міжнародних стандартів доказування як правового явища, яке застосовується у ньому, ґрунтується як на загальнонаукових, так і на конкретно-наукових методах.

До числа загальнонаукових методів, які підлягають використанню у ході дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, належать: логічний, історичний, системно-структурний і структурно-функціональний. Так, логічний метод, який передбачає застосування логічних прийомів (аналізу та синтезу, узагальнення, порівняння, абстрагування, індукції і дедукції, аналогії, моделювання тощо) та законів логіки (тотожності, несуперечності, виключення третього та достатньої підстави), дозволяє визначити поняття як міжнародних стандартів доказування у цілому, так і окремих їх видів зокрема, а також здійснити класифікацію цих стандартів за різними класифікаційними критеріями. Історичний метод забезпечує можливість простежити становлення та розвиток міжнародних стандартів доказування у міжнародно-правових актах і практиці міжнародних судових інституцій, а також еволюцію наукових підходів щодо їх сутності, змісту, системи і механізму застосування у кримінальному процесуальному доказуванні. Системно-структурний метод уможливлює розгляд системи міжнародних стандартів доказування як цілісної сукупності на основі існуючих між ними зв'язків, визначити їх місце у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування, встановити місце міжнародних стандартів доказування у системі стандартів справедливого правосуддя. Структурно-функціональний метод дозволяє встановити функціональне призначення міжнародних стандартів доказування на окремих етапах кримінальної процесуальної діяльності.

Конкретно-науковими методами, які повинні застосовуватися у ході дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, є: формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціолого-правовий методи, методи теоретико-право-

вого моделювання і теоретико-правового прогнозування. Формально-юридичний метод забезпечує визначення змісту норм кримінального процесуального законодавства, які закріплюють міжнародні стандарти доказування, у тому числі з урахуванням їх тлумачення в інтерпретаційно-правових актах. Порівняльно-правовий метод уможливлює, з однієї сторони, співставлення міжнародних стандартів доказування як правового явища, яке існувало у кримінальному процесі однієї правової системи протягом різних історичних періодів (діахронне порівняння), що дозволить встановити закономірності їх розвитку, а з іншої сторони – співставлення міжнародних стандартів доказування як правового явища, яке існує у кримінальному процесі різних правових системах протягом одного історичного періоду (синхронне порівняння), що дозволить визначити позитивний досвід зарубіжних країн в їх застосуванні й окреслити напрями його врахування у вітчизняному кримінальному процесі. Соціолого-правовий метод спрямований на встановлення ефективності нормативного закріплення системи міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та практики їх застосування національними судами, а також на виявлення й усунення існуючих недоліків. Метод теоретико-правового моделювання забезпечує формування й обґрунтування концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, а також розробку проектів норм кримінального процесуального закону, пропонованих з метою удосконалення нормативного закріплення міжнародних стандартів доказування. Метод теоретико-правового прогнозування забезпечує визначення напрямів розвитку міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі.

Використання сукупності наведених загальнонаукових і конкретно-наукових методів у ході дослідження проблематики міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі дозволяє комплексно розкрити її теоретичні та практичні аспекти й отримати об'єктивне, повне та достовірне знання про них.

Невід'ємним елементом методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, поряд з методологією, є методика дослідження. Як вказує С.О. Ковальчук, методика відображає послідовність використання підходів, принципів, методів і прийомів пізнання, що забезпечує ефективність пізнавальної діяльності, отримання достовірного наукового знання та впровадження отриманих результатів [7, с. 101]. Таким чином, методика дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі дозволяє, по-перше, визначити послідовність застосування загальнонаукових і конкретно-наукових методів пізнання та встановити можливість одночасного використання окремих з них, по-друге, отримати за їх допомогою нове наукове знання про міжнародні стандарти доказування, здійснити його узагальнення та систематизацію, що свідчитиме про повноту отриманого знання, по-третє, здійснити його перевірку, що вказуватиме на об'єктивність і достовірність отриманого наукового знання, по-четверте, забезпечити його впровадження у правотворчу, правозастосовну, науково-дослідну діяльність і навчальний процес.

Висновки

Дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі здійснюється з урахуванням методологічних основ, які розроблені у філософії, логіці, психології, загальнотеоретичній юриспруденції й інших науках і використовуються у науці кримінального процесуального права в цілому та у теорії кримінального процесуального доказування зокрема. Обрання конкретних підходів, принципів і методів наукового пізнання, необхідних і достатніх для проведення дослідження міжнародних стандартів доказування, зумовлюється його предметом, потребою забезпечення отримання об'єктивного, повного та достовірного наукового знання про їх поняття, сутність, систему, види, механізм формування та застосування у кримінальному процесі, можливістю здійснення перевірки отриманого наукового знання та визначення напрямів його подальшого практичного

використання для удосконалення вітчизняного кримінального процесуального закону у частині їх закріплення та сформованої судової практики їх застосування, а також застосування у науково-дослідній діяльності та навчальному процесі.

Методологію дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі складають: 1) загальні філософсько-світоглядні підходи (діалектичний і системний, які становлять основу їх дослідження, та інші: генетичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, герменевтичний, функціонально-інструментальний, діяльнісний, цивілізаційний, спрямовані на поглиблене розкриття окремих теоретичних і практичних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування); 2) загальні принципи наукового пізнання (методологічного плюралізму, єдності історичного та логічного, поєднання теорії і практики); 3) методи наукового пізнання: а) загальнонаукові (логічний, історичний, системно-структурний і структурно-функціональний); б) конкретно-наукові (формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціолого-правовий методи, методи теоретико-правового моделювання і теоретико-правового прогнозування).

Поряд з методологією, методологічними основами дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі охоплюється методика дослідження, яка дозволяє визначити послідовність застосування загальних філософсько-світоглядних підходів, загальних принципів і методів наукового пізнання у ході його проведення, здійснити перевірку отриманого наукового знання про них та його впровадження у правотворчу, правозастосовну, науково-дослідну діяльність і навчальний процес.

Література

1. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. М.: Издательство «Наука», 1973. 271 с.

2. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.

3. Денисов С. Використання діалектико-матеріалістичного методу в пізнанні права. *Право України*. 2014. № 1. С. 86-93.

4. Жаровська І.М. Щодо проблем методології теорії держави і права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 138-141.

5. Кельман М.С. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 204-211.

6. Ковальський В. Принцип єдності історичного і логічного у сучасних правових реаліях. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 4-7.

7. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.

8. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22-32.

9. Костицький М.В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3-11.

10. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31-37.

11. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

12. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50-60.

13. Пастернак Ю.Б. Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2011. 19 с.

14. Победкин А.В. Теория и методология использования вербальной информации в уголовно-процессуальном доказывании: автореф. дисс. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2005. 59 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розкриттю методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. На основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених визначається поняття методології та розкривається її структура. Характеризуються загальні філософсько-світоглядні підходи, загальні принципи наукового пізнання, загальнонаукові та конкретно-наукові методи, які становлять методологію дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. Визначається поняття методики і розкривається її значення у дослідженні міжнародних стандартів доказування.

Ключові слова: міжнародні стандарти доказування, методологічні основи, методологія, методика.

SUMMARY

The article is devoted to determining the methodological bases of research of international standards of proof in criminal process.

Based on the analysis of scientific works of domestic and foreign scientists, the concept of methodology is defined as the doctrine of the content, cognitive possibilities and system of approaches, methods, principles, methods and means of scientific cognition.

The structure of methodology of research of international standards of proof in criminal process is revealed. It consists of: general philosophical and ideological approaches (dialectical and systemic, which are the basis of its research, and others: genetic, synergetic, anthropological, axiological, hermeneutical, functional and instrumental, activity approach, civilizational); general principles of scientific cognition (methodological pluralism, unity of historical and logical, combination of theory and history); methods of scientific cognition: general scientific methods (logical, historical, system and structural, structural and functional); and specifically scientific methods (formal and legal, comparative and legal, sociological and legal methods, methods of theoretical and legal modelling, and of theoretical and legal prognostication). Each of these structural elements of the methodology is characterized.

The concept of methodics is defined and its significance in the research of international standards of proof is revealed.

Keywords: international standards of proof, methodological foundations, methodology, methodics.

15. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права: навчальний посібник. Видання 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

16. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

17. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. В 2-х т. Т. 1. М.: Наука, 1968. 470 с.

18. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-е видання, перероблене і доповнене. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

19. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов, Л.М. Карнеева и др. Ред. кол.: Н.В. Жогин (отв. ред.) и др. 2-е изд., исправ. и доп. М.: Юридическая литература, 1973. 736 с.

20. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 40-48.

21. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М.: Эдиториал УРСС, 1997. 445 с.

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

МАСЛОВА Наталія Григорівна - кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0002-9009-1254
УДК 343.85

Розглянуто основні напрямки удосконалення кримінологічного забезпечення діяльності органів прокуратури, як підсистеми боротьби зі злочинністю, що нині перебуває в стадії становлення. Акцентовано увагу на важливості розвитку і удосконаленні її інформаційно-аналітичного забезпечення і більш детального наукового дослідження в цьому напрямку.

Ключові слова: державний контроль, інформаційне забезпечення, аналітичне забезпечення, кримінологічний моніторинг, кадрове забезпечення, експертиза законопроектів, статистична звітність.

У загальній системі державного впливу на злочинність найважливішим напрямом протидії останній, згідно з Конституцією України, має бути визнано захист людини від посягань на її життя, здоров'я та інші природні права. Це положення логічно випливає із соціально-правової природи злочинності. Тому головними складовими сучасної теоретичної моделі соціального контролю за злочинністю [1, с. 25] є державний контроль над злочинністю, який здійснюється органами прокуратури на основі законодавства, а також застосування кримінальних законів і спеціально-кримінологічного попередження та громадський і недержавний контроль (національні традиції, релігія, контроль неформальних соціальних груп, мораль, засоби масової інформації, мистецтво тощо).

Враховуючи це, сучасна політика України у сфері протидії злочинності особливу увагу приділяє специфічним різновидам соціального управління процесом запобігання злочинності, створенню атмосфери солідарності у неприйнятті цього негативного соціального явища. У зв'язку з цим саме інформаційна діяльність забезпечує і в значній мірі сприяє підвищенню ефективності кримінологічної діяльності, а більш детальне наукове дослідження цього питання і виступає вагомим аргументом актуальності його розгляду в даній публікації. Вказані вище проблеми завжди викликали науковий інтерес вітчизняних та зарубіжних вчених як кримінологів, так і представників інших суміжних галузей права. Серед них слід відмітити таких науковців, як Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Б. М. Головкін, В. М. Горшеньов, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Долгова, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, П. Л. Фріс, Ю. С. Шемшученко, О. О. Юхно.

Окреслення ключових проблем інформаційного забезпечення, як підсистеми протидії злочинності, дає змогу зробити висновок про те, що досліджувана система в Україні нині перебуває на стадії становлення. Її кримінологічне забезпечення характеризується такими провідними напрямами удосконалення, як:

1) кримінологічний моніторинг;

2) удосконалення всього механізму кримінологічної діяльності через моделюван-

ня правового розвитку, експертизу законопроектів, правові експерименти, що відповідають вимогам часу і сучасним завданням реформування органів кримінальної юстиції у дусі кращих стандартів світової теорії та практики;

3) правозастосування і нагляд за додержанням законності;

4) політика у сфері кадрового забезпечення;

5) правове виховання і правова освіта;

6) аналітичне супроводження.

Так, В. А. Плешаков, виходячи з методологічної настанови концепції кримінологічної безпеки, зазначає, що кримінологічний моніторинг – це процес систематичного спостереження, аналізу й оцінки стану та тенденцій злочинності, її факторів та особливостей особистості злочинця, які впливають на його злочинну поведінку, діяльності щодо запобігання злочинам, рівня захищеності об'єктів можливого злочинного посягання, ступеня готовності всього населення протидіяти злочинності [2, с. 11].

Дещо ширше бачення проблемного поняття висловлюють О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, пропонуючи розуміти його як визначену практичною необхідністю наукову, засновану на пізнанні закономірностей розвитку певного явища і процесу, постійно функціонуючу систему спостереження, вимірювання й оцінки їх станів у різні періоди. Зміст кримінологічного моніторингу, таким чином, становлять процеси отримання, обробки й аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації [3, с. 146-147].

Разом з тим, кримінологічний моніторинг не варто ототожнювати з повномасштабним кримінологічним дослідженням. У цьому контексті слушною є думка О. М. Литвинова, який зазначає, що кримінологічний моніторинг не вирізняється особливою глибиною досліджень, його завдання – забезпечення своєчасного реагування на системні зміни [4, с. 63]. Автор вважає, що з розумінням моніторингової діяльності як дослідження суто прикладного, обслуговуючого, а не фундаментального значення, варто погодитись.

Є. М. Блажівський виділяє вузьке та широке поняття кримінологічного моніторингу [5, с. 27-29]. Також, на думку зазначеного науковця, моніторинг детермінантів злочинності передбачає спостереження як за наявними, так і за потенційними криміногенними факторами. При цьому Є. М. Блажівський виділяє:

– економіко-кримінологічний моніторинг. Проблеми цього виду моніторингу у вітчизняній науці розглядались переважно у працях В. М. Поповича [6, с. 154-182];

– політико-кримінологічний моніторинг є перспективним видом моніторингу, який, однак, останнім часом знайшов своє належне висвітлення у вітчизняній кримінології внаслідок розроблення проблематики політичної злочинності та засобів протидії їй [7].

– психолого-кримінологічний моніторинг – різновид моніторингового дослідження, який застосовується переважно на індивідуальному та груповому рівні кримінологічної профілактики.

– моніторинг ступеня криміналізації суспільства в цілому, а також окремих соціальних груп, який охоплює, по-перше, моніторинг змін у рівні та структурі судимості, що здійснюється на підставі статистичних даних щодо кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, співвідношення окремих їх категорії за різними критеріями (соціально-демографічними, кримінально-правовими, кримінологічними).

Стосовно удосконалення механізму законотворчої практики в Україні слід відмітити, що проекти законів готуються переважно виконавчою владою, точніше Кабінетом Міністрів України, де формуються сама ідея підготовки законопроекту і його текст. Підготовка законопроектів комітетами або іншими суб'єктами законодавчої ініціативи трапляється у нас не так часто.

Практично поза увагою відповідних владних суб'єктів залишається питання кримінологічної ефективності нормативно-правового акту. Тому актуальним і перспективним напрямком кримінологічної діяльності органів прокуратури автору ви-

дається запровадження до національної кримінологічної практики інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів [8].

За своєю процедурною природою кримінологічна експертиза нормативно-правових актів та їх проектів є кримінологічним дослідженням, враховуючи змістовні аспекти якого, А. П. Закалюк уважав за доцільне вирізнити в її методиці шість основних операцій:

1) операція відбору та підготовки експертів до проведення експертизи;

2) операція щодо навчання експертів навичкам експертного оцінювання;

3) операція з моделювання та оцінювання кримінологічної інформації;

4) операція з оцінювання впливу об'єкта експертизи на кримінологічні чинники;

5) операції з агрегування індивідуальних експертних оцінок у групову оцінку впливу правової норми та об'єкта експертизи в цілому на кримінологічні чинники;

6) операція з підготовки експертного висновку [9, с. 203].

Відповідно до Закону України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [10] на комітет Верховної Ради України з питань євроінтеграції покладається обов'язок перевіряти всі зареєстровані законопроекти на відповідність та несуперечність їх положень нормам законодавства Європейського Союзу до підписання угоди про асоціацію. Впровадження такої процедури є надзвичайно важливим, адже це дало б змогу ухвалювати закони та інші акти, які будуть професійно проаналізованими на предмет відповідності Конституції, внутрішньому законодавству і міжнародним договорам щодо дотримання у них прав та свобод людини і громадянин, а також підвищити рівень відповідності нашого законодавства законодавству Європейського Союзу та всієї міжнародної спільноти.

Як свідчить аналіз сучасної практики протидії злочинності, забезпечення якісного виконання покладених завдань та функцій є неможливим без належної організації діяльності її базової складової – персоналу відповідних органів [11].

Розробляючи професіограми різного рівня, В. Васильєв звернув увагу на те, що мислення зазначених осіб спрямоване на виявлення причин конкретного явища, а тому має причинно-наслідковий характер. Такі якості мислення зумовлюють наявність у персонала здібностей різнопланового характеру [12, с. 248-264].

Підкреслюємо, що ступінь психологічного навантаження правоохоронців під час виконання ними своїх функціональних обов'язків треба віднести до найбільш складної інтелектуально-практичної роботи, що характеризується багатовекторністю спрямування.

Вивчення та аналіз одержаної інформації повинні сприяти створенню реальної картини кримінологічної практики і посткримінальної превенції держави. Зібрані матеріали систематизуються. Після їх аналізу вони можуть використовуватись як основа для наступних етапів формування стратегії і тактики.

Згідно з Законом України «Про інформацію» суб'єктами інформаційних відносин виступають громадяни України, юридичні особи і держава, а також такими можуть бути визнані інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства [13].

У нашій державі питаннями збору інформації, яка стосується суспільних відносин, пов'язаних із протидією злочинності, її вивченням і систематизацією на державному рівні займаються відповідні підрозділи прокуратури України, МВС України, інших правоохоронних відомств, Міністерство юстиції України та Державний комітет статистики України, але для того, щоб інформація була повнішою й об'єктивнішою, необхідно залучати до співпраці чи використовувати можливості недержавних організацій.

Загальновизнано, що основою демократичного громадянського суспільства є недержавні організації. Важливе місце серед них посідають дослідницькі інституції (центри соціологічних опитувань, центри

захисту прав людини, різні спілки, фонди тощо).

Дослідницькі центри покликані якомога раніше виявити проблеми, що існують в різних сферах суспільного життя. Така ідентифікація проблем може розглядатися і як контроль суспільства за урядом, і як співробітництво суспільства з урядом.

Збирання інформації, її вивчення та систематизація можуть здійснюватись інститутами громадянського суспільства як з власної ініціативи, виходячи зі своїх статутних цілей і завдань, так і на замовлення інших суб'єктів соціального управління. Так, у США існує декілька інститутів опитування, які співпрацюють із системою державної влади. Серед них можна назвати Американську асоціацію дослідників громадської думки та інститут Геллана. У нашій державі також існують такі недержавні дослідницькі інституції, активний процес формування та розвитку яких почався у 1991 році. Для прикладу можна назвати Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центр соціологічних і політичних досліджень та технології «Соціополіс», Фонд «Інтелектуальна перспектива» та інші.

Одержання інформації, що стосується процесу інформаційного забезпечення протидії злочинності, також може здійснюватися шляхом систематизації і вивчення історичних матеріалів, наукової літератури, нормативних актів, існуючої передової правоохоронної практики.

Підводячи підсумок слід зазначити, що механізм розробки та нормативного закріплення стратегії протидії злочинності й тактики кримінологічної діяльності передбачає інформаційне забезпечення, як необхідну складову всієї роботи. Інформація є необхідною на всіх етапах: від формулювання проблеми до оцінки результатів кримінологічної діяльності. Виходячи з цього, можна вважати, що процес формування основоположних засад організації та здійснення протидії злочинності має починатися із системи заходів, спрямованих на одержання інформації щодо різних сфер суспільного життя, які стосуються названої системи.

Література

1. Литвак О. М. Держава і злочинність : [монографія]. К. : Атіка, 2004. 304 с.

2. Плешаков В. А. Понятие и содержание криминологической безопасности // Преступность и общество : сборник научных трудов / редкол. : Бабаев М. М., Могачев М. И., Прохорова Н. В., Ситковский А. Л. (отв. ред.), Фортуныч М. В., Ципуренко Н. И. М. : ВНИИ МВД России, 2004. С. 11–18.

3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с.

4. Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением : научно-практическое пособие. М. : Юркнига, 2004. 160 с.

5. Блажівський Є. М. Аналітична робота в системі моніторингу протидії злочинності. *Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України.* 2013. Вип. 47. С. 157–165.

6. Попович В.М. Проблеми розслідування економічних злочинів : навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2016. 350 с.

7. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса полюс, 2016. 656 с.

8. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення : монографія. Сімферополь : КРП, 2010. 266 с.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 3 : Практична кримінологія. 317 с.

10. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 р. № 228-IV. *Офіційний вісник України.* 2002. № 50. Ст. 2233.

11. Сухонос В. В. Кадри органів прокуратури: питання теорії і практики : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 159 с.

12. Васильев В. Л. Юридическая психология. СПб. : Питер, 1998. 556 с.

13. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 48. Ст. 650.

PROBLEMS OF INFORMATION PROVISION OF COMBATING CRIME

The mechanism of development and regulatory consolidation of the strategy for combating crime and criminological tactics stipulates information provision as a necessary component of the whole work. Outlining the key problems of information provision, as a subsystem of crime counteraction, makes it possible to conclude that the system under research in Ukraine is currently in its formation stage. Its criminological provision is characterized by such leading areas of improvement as: 1) criminological monitoring; 2) improvement of the entire mechanism of criminological activity through modeling of legal development, examination of bills, legal experiments that meet the requirements of time and modern tasks of reforming the agencies of criminal justice according to the best standards of world theory and practice; 3) legal enforcement and supervision over rule of law; 4) policy in the field of staffing; 5) legal nurturing and legal education; 6) analytical support.

Information is necessary at all stages: starting from the formulation of the problem to the evaluation of the results of criminological activity. On this basis, it can be considered that the process of forming the basic principles of the organization and implementation of combating crime should begin with the system of measures aimed at obtaining information on the various spheres of public life relevant to the said system. The study and analysis of the received information should facilitate in creating a real picture of criminological practice and post-criminal prevention of the state. The collected materials should be systematized. Once analyzed, they can be used as the basis for the next stages of strategy and tactics' formation. The issues of collecting information in regard to public relations related to combating crime, its study and systematization at the state level in our country,are in the scope of interest of the relevant departments of the prosecutor's office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, other law enforcement agencies, the Ministry of Justice of Ukraine and the State Statistics Committee of Ukraine. In order for the information to be more complete and objective, it is necessary to involve non-governmental organizations for cooperation or to use their opportunities. Obtaining information related to the process of information provision for combating crime can also be accomplished through the systematization and study of historical materials, scientific literature, normative acts, existing leading law enforcement practices.

Key words: *state control, information provision, analytical provision, criminological monitoring, staffing, examination of bills, statistical reporting.*

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

СЕМЕНИШИН Микола Олександрович - кандидат юридичних наук, докторант Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.915

У статті розроблені та запропоновані заходи віктимологічного запобігання корисливо-насильницьким злочинам, які спрямовуються на захист потенційної та реальної жертв. На основі результатів аналізу зарубіжного досвіду та багаторічної вітчизняної практики запропоновано прийняти кримінологічну програму запобігання корисливо-насильницьким злочинам, у якій визначено пріоритетні завдання підрозділів Національної поліції (кримінальної та патрульної поліції, превентивної діяльності) на основі стратегії випередження злочинних діянь, з урахуванням оперативних можливостей та аналізу оперативної обстановки на території обслуговування. Запропоновано методику виявлення потенційних жертв (уже використовують підрозділи превентивної діяльності Національної поліції), яка включає програми (алгоритми) дій, спрямовані на виявлення осіб, схильних до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, та їх зв'язків, а також осіб (їх груп) з підвищеним рівнем віктимності.

Ключові слова: корисливо-насильницькі злочини, жертва, віктимологічне запобігання, Національна поліція України.

Постановка проблеми

Прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

На розвиток українського суспільства початку XXI ст. впливають декілька груп чинників, зокрема наслідки демонтажу соціалістичної моделі розвитку країни (зростання соціальної незахищеності, втрата ціннісних орієнтирів, різке зниження рівня життя, збільшення маргінальної маси за рахунок безробітних, бездомних та інших категорій населення, які перебувають за межею бідності); складна соціально-політична ситуація (військові дії у східних областях, покращення технічної оснащеності злочинців, зростання рівня нетерпимості, девальвація морально-правових цінностей); вплив тенденцій глобалізованого світу (аномізація суспільства на рівні глибинних параметрів існування та відтворення соціуму; посилення міграційних процесів та позицій транснаціональної організованої злочинності), що в комплексі створюють підґрунтя для виникнення нових типів кримінальних загроз для населення і, відповідно, сприяють його інтенсивній віктимізації.

Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали можливості нейтралізувати основні внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці, що зумовлюють подальше ускладнення криміногенної ситуації в державі в умовах гібридної війни. Так, за останні десять років рівень злочинності зріс більш ніж у чотири

рази, зокрема збільшилася питома вага найнебезпечніших її проявів. Зокрема, у 2019 році кількість громадян, які стали жертвами кримінальних посягань, збільшилася на 9,0 % та становила 400,7 тис. (у 2015 році – 366,3 тис.). Серед потерпілих від злочинів майже 156,8 тис. жінок, 29,2 тис. пенсіонерів, 5,8 тис. дітей, 1,8 тис. іноземців, 194 працівники засобів масової інформації. Понад 5,6 тис. осіб загинуло. Найбільш незахищеними верствами населення залишаються жінки та діти (за 2015–2019 роки збільшилася майже на чверть кількість корисливо-насильницьких діянь за ст.ст. 115, 149, 187 Кримінального кодексу України), а також особи похилого віку, щодо яких у 2019 році вчинено на 5,3 % більше кримінальних правопорушень, ніж у попередні періоди [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти поведінки жертви злочинів, її правового захисту, заходи віктимологічного запобігання висвітлювали представники української (В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. О. Туляков), радянської та російської (К. В. Вишневецький, В. І. Задорожний, Д. В. Рівман, В. Я. Рибальська, В. І. Полубинський, В. С. Устинов, Л. В. Франк), західноєвропейської (М. Вольфганг, Р. Гассер, І. Маттес, Х. Нагель, Б. Станков, А. Фаттах, Б. Холист, Г. Шнайдер), американської (Ф. Вертхам, К. Єйкбєрі, Є. Кормен, Т. Кук, Р. Мертон, Т. Тайлер, Дж. Фарелл, Ж. Флеммінг) віктимологічних наукових шкіл.

Доктринальні положення, сформульовані зазначеними авторами, мають важливе наукове і практичне значення. Водночас низка питань визначення характеру і змісту віктимологічного запобігання корисливо-насильницьким злочинам в Україні залишається невирішеною.

Основні результати дослідження

Історія розвитку суспільства свідчить про те, що рівень злочинності зростає тоді, коли в державі складається кризова ситуація. Загострення соціально-економічного становища в країні, перехід до ринкових відносин, лібералізація цін, різке зниження життєвого рівня більшості населення, майнове розшарування в суспільстві призвели до зростання рівня корисливої злочинності. За останні роки кримінальна ситуація в Україні характеризується різким загостренням. Аналіз деяких показників злочинності, таких як кримінальна віктимізація (її рівень, масштаби, наслідки) та кримінальна активність (соціально-групова поширеність), свідчить про зростання кримінального напруження в суспільстві [3, с. 3].

В умовах різкого погіршення кримінальної ситуації необхідне розроблення ефективної державної програми щодо боротьби зі злочинністю з включенням до неї достатніх, часом нестандартних, запобіжних заходів, що вимагає підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів.

Корисливо-насильницькі злочини завдають істотної шкоди населенню. За кожним із цих злочинів стоїть трагедія, яка обумовлена не тільки матеріальними втратами, а й моральною шкодою. Особи втрачають почуття впевненості у своїй безпеці та збереженні майна, що негативно позначається на їх життєдіяльності [4, с. 107]. Усе це зумовлює необхідність пошуку шляхів покращення запобіжної роботи правоохоронних органів у сфері боротьби з розглянутими злочинами.

Як показує практика, важливу роль у вчиненні корисливо-насильницьких злочинів відіграє також не тільки необачна та некритична, а навіть провокуюча поведінка, яка заснована на психологічних особливостях особи жертви [5, с. 252; 6, с. 210]. Головною причиною вчинення розглянутих злочинів є певна спрямованість й особливості психологічних властивостей особи потерпілого, що виразилися в необережній, аморальній, або протиправній поведінці. При цьому не можна розглядати властивості особи потерпілого та її поведінки окремо від об'єктивних чинників, тобто таких зовнішніх умов, які, взаємодіючи з особою та поведінкою жертви, призводять до вчинення злочину. Облік об'єктивних чинників у ситуації вчинення злочину відіграє важливу роль, тому що вони багато в чому сприяють вчиненню таких злочинів, при яких відсутній прямий психічний контакт між жертвою

та злочинцем (наприклад незаконне заволодіння автотранспортом). У даному випадку факторами, що сприяють вчиненню злочину, виступають соціальні умови, соціальне середовище, економічне становище жертви [7, с. 394].

Виходячи з отриманих у ході даного дослідження результатів, можна констатувати, що головними завданнями віктимологічного запобігання корисливо-насильницьким злочинам є: 1) захист потенційної жертви – недопущення вчинення стосовно неї корисливо-насильницького злочину; 2) захист реальної жертви: припинення стосовно неї злочинних дій; недопущення вчинення нового злочину; допомога у відновленні її прав.

Для їх реалізації варто здійснити наступні заходи.

1. Розробити комплексну цільову програму, визначення нових шляхів та резервних можливостей у запобіганні злочинності. Зокрема, таким резервом буде зміна традиційного підходу до проблеми запобігання злочинам як проблеми прямого впливу не тільки на злочинців, а й на потенційних і реальних жертв. Необхідно якомога повніше залучати громадян, ЗМІ до запобігання таких злочинів.

У цьому контексті необхідно інформувати все населення про способи вчинення злочину, здійснювати аналіз віктимізації за місцем, часом, вчиненням корисливо-насильницьких злочинів. З урахуванням класифікації і типології жертв важливо інформувати громадян про те, хто найчастіше й унаслідок яких обставин і ситуацій стає жертвою таких посягань.

2. Удосконалити діяльність відповідних підрозділів Національної поліції (підрозділів кримінальної поліції, превентивної діяльності і т. ін.). Для запобігання таким злочинам зазначені підрозділи повинні виконувати більший обсяг функцій, ніж вони виконують сьогодні. У зв'язку з цим, необхідно застосовувати такі заходи організаційного характеру, як розширення функції підрозділів кримінальної поліції й превентивної діяльності, або створення спеціальних підрозділів з покладанням на них завдань запобігання злочинам, виявлення та проведення запобіжної роботі з потенційними жертвами. Ці функції має бути спрямовано на випередження злочинних діянь з урахуванням оперативних можливостей кримінальної поліції.

3. Видозмінити зміст спеціальної віктимологічної підготовки працівників поліції. На практиці виникає багато проблем психологічного, правового характеру, тому інформація про осіб, які можуть стати жертвою злочину через певні обставини, дасть змогу працівникам правоохоронних органів здійснювати більш ефективну запобіжну роботу.

За результатами проведеного дослідження можна запропонувати таку методику виявлення потенційних жертв, що включає в себе напрями виявлення:

а) від особи, яка схильна до вчинення корисливо-насильницького злочину, – шляхом встановлення і вивчення її кола зв'язків слід визначити коло потенційних потерпілих (наприклад, сусід-збоченець (грабіжник, хуліган, який вже притягався до кримінальної відповідальності, мав чи має судимість), проживає один в ізольованій квартирі (будинку), може мати зв'язки із сусідськими дітьми, підлітками, отже, існує ймовірність вчинення ним стосовно них злочину. Або раніше судимий за крадіжку, грабіж чи розбійний напад сусід, який зловживає наркотиками або спиртними напоями, товаришує із сусідами, відвідує їх у квартирі, що дає можливість за слушної нагоди вчинити крадіжку);

б) від конкретної особи шляхом вивчення даних кримінальної статистики щодо потерпілих можна встановити конкретну особу чи групу осіб з підвищеним рівнем віктимності (наприклад, на певній території проживає раніше неодноразово засуджений за корисливо-насильницькі злочини, який вчинив низку злочинів (крадіжки, вимагання, грабежі) у своєму та сусідніх будинках. Причому щодо деяких потерпілих злочини вчинялися два – три рази. Встановити особи потерпілих, яким чином проникав злочинець до їх приміщень, які засоби застосовував, що викрадав.

Соціальному середовищу, що визначає людську поведінку, формує її світогляд та інтереси, не завжди належить головна роль у процесі детермінації. В основі причинного

комплексу конкретного злочину знаходяться як криміногенна ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості. Негативні соціальні якості та вади особистості особливо гостро проявляються під час кризових моментів розвитку суспільства.

4. З метою оцінки реальної криміногенної ситуації і необхідно організувати громадські центри допомоги жертвам та свідкам, у яких, крім правової, повинна надаватися ще й психологічна допомога потерпілим. Іншими словами, використовуючи методи психологічного тестування, необхідно визначати психологічні особливості їх особи, що, на нашу думку, дозволить певній частині населення усвідомити свою поведінку, щоб не стати потерпілими.

5. Активно ознайомлювати громадян з існуючими засобами технічного та фізичного захисту від можливого проникнення до будинку, квартири, іншого приміщення, автівки (кнопки термінового виклику поліції, охоронна сигналізація, відеокамери спостереження, відеодомофони та ін.). При цьому важливу роль у запобіганні корисливо-насильницьким злочинам мають відігравати правові заходи, які пов'язані з кримінально-правовим захистом потерпілих. Але факти фізичної розправи і психічного тиску на потерпілих з метою примушення останніх відмовитися або давати помилкові свідчення свідчать про низьку ефективність реалізації існуючих правових норм. Це підтверджується й вивченням судової практики – вироків, що набрали законної сили, за якими прослідковується невідповідність винесеного покарання і ступеня суспільної небезпеки злочину, оскільки ці діяння – це замах не тільки на нормальну діяльність органів правосуддя, а й на життя, здоров'я, гідність потерпілого, який повторно стає жертвою злочинного посягання [6, с. 301; 8, с. 322].

За результатами проведеного нами дослідження визначено, що важливим заходом запобігання корисливо-насильницьким злочинам є встановлення особливого порядку відшкодування збитків потерпілим, залежно від поведінки та ролі останніх у вчиненні злочину. Зокрема, за даними проведених кримінологічних досліджень стосовно потерпілих від корисливо-насильницьких посягань, тільки у 8% випадків збиток було відшкодовано повністю, у 52% випадків – відшкодовано частково, а в 40% – не відшкодовано взагалі.

Таке становище спричиняє відсутність віри громадян в ефективність діяльності правоохоронних органів щодо захисту їх майнових інтересів. Не випадково 70% опитаних не виявляють достатньої активності в захисті своїх майнових інтересів.

Як показали результати даного дослідження, важливе значення в запобіганні корисливо-насильницьким злочинам повинно відігравати індивідуальне віктимологічне запобігання, що полягає у виявленні осіб з підвищеною віктимністю і проведенні з ними захисних та виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань [9, с. 22].

У спеціальній літературі викладено різні прийоми і методи індивідуального віктимологічного запобігання [10; 11]. Однак ці заходи зводяться лише до захисної та виховної роботи з громадянами, які вже стали потерпілими. Робота з виявлення осіб з підвищеною віктимністю практично не здійснюється. Така однобічність індивідуального віктимологічного запобігання зумовлена, головним чином, відсутністю спеціальних методик з виявлення осіб з підвищеною віктимністю та суб'єктів, які здійснюють цей специфічний вид запобігання.

Система заходів індивідуального віктимологічного запобігання має деякі особливості, оскільки під час його здійснення відбувається не просто «дія активного суб'єкта на пасивний об'єкт, а специфічна форма міжособового зв'язку, в якому одна сторона прагне трансформувати, перетворити поведінку іншої»[12, с. 127].

Враховуючи отримані у ході даного дослідження результати, заходи індивідуального запобігання можна поділити на два види: заходи переконання і заходи допомоги.

Заходи переконання мають як захисний, так і виховний характер. Заходами переконання є бесіди, роз'яснення, як не стати жертвою злочину, яким чином забезпечити збереження свого майна. Стосовно потен-

ційних жертв нейтрального або пасивного типу з метою формування в них обачності, обережності, уважності необхідно застосовувати заходи індивідуального віктимологічного запобігання.

У результаті проведеного нами дослідження визначено, що однією з важливих умов зниження рівня віктимності потенційних жертв є їх правове навчання. Зокрема, знання законів, що регулюють цивільні, кримінально-правові, господарські відносини, дасть змогу уникнути нелегкої долі жертви злочину.

Більше того, індивідуальне віктимологічне запобігання має резервні можливості для запобігання корисливо-насильницьким злочинам і разом із застосуванням вищезазначених заходів та за допомогою розроблення й реалізації конкретних рекомендацій щодо виявлення потенційних жертв, прогнозування їх віктимної поведінки та зниження потенційної віктимності є ефективним важелем у віктимологічному запобіганні загалом [13, с. 139].

Враховуючи зазначене та з метою індивідуального запобігання корисливо-насильницьким злочинам варто запропонувати дві взаємопов'язані програми: 1) програма виявлення осіб з підвищеною віктимністю; 2) програма корекції віктимності окремих громадян.

Мета першої програми полягає у виявленні ступеня віктимності в окремих громадян і прогнозуванні їх віктимної поведінки. При цьому варто зазначити, що виявлення осіб з підвищеною віктимністю, тобто тих, хто потребує запобіжного впливу, є по суті прогнозуванням їх індивідуальної віктимної поведінки. Існують думки, що таке прогнозування дуже складне [7, с. 398; 14, с. 313; 15, с. 155; 16; 17, с. 70; 18, с. 85–86]. На наш погляд, якщо зібрати інформацію, якість та обсяг якої будуть достатні для визначення ступеня віктимності громадянина, то з'явиться можливість передбачити в подальшому його віктимну поведінку. Обсяг та якість інформації повинні обумовлюватися вивченням не тільки соціально-демографічних ознак конкретної особи (стать, вік, соціальний стан тощо), правових ознак (правова культура, рецидив жертви), а й відомостями, що характеризують особу та її поведінку.

Виявивши певний ступінь віктимності й ознак, що визначають вірогідність її розвитку в майбутньому, необхідно, використовуючи заходи індивідуального віктимологічного запобігання, знизити високий потенціал віктимності конкретної особи. Для цього необхідно застосувати другу програму з корекції віктимності окремих громадян. Програма корекції (зниження) віктимності, що діє відповідно до завдань індивідуального віктимологічного запобігання, повинна здійснюватися у двох формах – безпосередній та ранній.

Безпосереднє запобігання спрямоване на особу, яка стала жертвою злочину або перебуває у стані, близькому до перетворення на жертву. Раннє запобігання спрямоване на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви.

З метою виявлення потенційних жертв, зниження потенціалу їх віктимності слід орієнтувати органи Національної поліції, насамперед, на активізацію роботи з населенням. У цьому аспекті необхідно використовувати заходи допомоги: організувати спеціальні консультативні пункти, центри соціально-психологічної захисту громадян від злочинів, головним завданням яких має стати інформування населення про заходи захисту від усіх злочинів. На пунктах і в центрах психологічної допомоги необхідно організувати «групові» та «індивідуальні» консультації з потенційними жертвами злочинів, у процесі проведення яких надавати їм соціально-психологічну допомогу, прогнозувати їх індивідуальну віктимну поведінку, виявляти та намагатися разом з ними нейтралізувати віктимологічно значущі риси особи й особливості поведінки [19, с. 144–148].

Завдання підвищення ефективності участі правоохоронних органів у реалізації заходів загального віктимологічного та особливо індивідуального віктимного запобігання зумовлює необхідність вирішення низки управлінських проблем, що стосуються створення спеціального (по роботі з потерпілими) запобіжного апарату в системі Національної поліції України, зокрема

Управління запобігання злочинам Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України.

Кримінологічний аналіз корисливо-насильницьких злочинів свідчить про те, що дані злочини мають високий ступінь суспільної небезпеки, оскільки заподіюють не тільки значних матеріальних збитків потерпілому, а й завдають йому моральну шкоду, породжуючи невпевненість, страх за себе, близьких, за свою власність. Особи, які вчиняють зазначені вище злочини, характеризуються глибокою соціальною деградацією і соціальною зараженістю. Володіючи високим професіоналізмом, вони виявляють потенційних жертв і реалізують свій злочинний задум.

Саме тому ефективність запобігання корисливо-насильницьким злочинам разом з іншими загальними заходами соціально-економічного характеру передбачає включення до досліджуваних кримінологічних характеристик злочинів їх жертв, що зумовить дещо інший підхід до визначення як напрямів запобіжної роботи загалом, так й організації віктимологічного запобігання конкретним злочинам; розроблення запобіжних заходів щодо потенційних реальних жертв злочинів і включення їх до цільових загальнодержавних та регіональних програм запобігання і боротьби зі злочинністю; розширення соціальних і правових гарантій безпеки потерпілих та розроблення механізму відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної корисливо-насильницьким злочином з урахуванням віктимологічної оцінки його ролі.

Загалом, на правоохоронні органи має бути покладено завдання з розроблення й упровадження системи поточного статистичного обліку віктимологічних показників злочинності, що надасть диференційоване уявлення про потерпілих від злочину.

Висновки

Таким чином, заходи віктимологічного запобігання корисливо-насильницьким злочинам спрямовуються на захист потенційної та реальної жертв. На сьогодні актуальним видається прийняття кримінологічної програми запобігання корисливо-насильницьким злочинам, у якій визначити пріоритетні завдання підрозділів Національної поліції на основі практики західноєвропейських країн «стратегії випередження» з урахуванням оперативних можливостей та аналізу оперативної обстановки на певній території. Також варто розробити методику виявлення потенційних жертв, спрямовану на виявлення осіб, схильних до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, та їх зв'язків, а також осіб (груп) з високим рівнем віктимності. Розроблено програму корекції віктимності осіб, спрямовану на особу, яка стала жертвою злочину або перебуває у стані, близькому до перетворення на жертву, а також яка має ознаки потенційної жертви.

Література

1. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 34 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.
3. Ситковский А. Л. Виктимологическая характеристика и профилактика корыстных преступлений против собственности граждан: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 1998. 108 с.
4. Мінченко С. І., Піщенко Г. І. Віктимологічні аспекти негативних соціальних явищ, пов'язаних із злочинністю. *Право України*. 2006. № 5. С. 107–111.
5. Віктимологія: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
6. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Моісеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2006. 352 с.
7. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: дис…докт. юрид. наук: 12..00.08. Харків, 2018. 662 с.
8. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, де-

термінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 431 с.

9. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. монография. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. 496 с.

10. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. 912 с.

11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 308 с.

12. Саркисов Г. С. Индивидуальная профилактика преступлений: учеб. пособ. Ереван: Айастан, 1986. 184 с.

13. Полубинский В. И., Ситковский А. Л. Теоретические и практические основы криминальной виктимологии: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 2006. 291 с.

14. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология: учебник. СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. 332 с.

15. Варчук Т. В. Виктимологическое моделирование в криминологии и практике предупреждения преступности: монография. Москва: Юнити-Дана: Закон и право, 2012. 239 с.

16. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 37 с.

17. Литвинов О. М. Кримінологічні прогнозування і планування в координації діяльності суб'єктів профілактики злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 69–74.

18. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 372 с.

19. Басков А. В. Виктимологическая профилактика корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в общественных местах: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Москва: ВНИИ МВД России, 2010. 180 с.

У статті розроблені та запропоновані заходи віктимологічного запобігання корисливо-насильницьким злочинам, які спрямовуються на захист потенційної та реальної жертв.

В умовах різкого погіршення кримінальної ситуації необхідне розроблення ефективної державної програми щодо боротьби зі злочинністю з включенням до неї достатніх, часом нестандартних, запобіжних заходів, що вимагає підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів. У зв'язку з чим, на основі результатів аналізу зарубіжного досвіду та багаторічної вітчизняної практики розроблено проект програми запобігання корисливо-насильницьким злочинам, визначено пріоритетні завдання підрозділів Національної поліції (кримінальної та патрульної поліції, поліції охорони) на основі стратегії випередження злочинних діянь, з урахуванням оперативних можливостей та аналізу оперативної обстановки на території обслуговування. Запропоновано методику виявлення потенційних жертв (уже використовують підрозділи превентивної діяльності Національної поліції), яка включає програми (алгоритми) дій, спрямовані на виявлення осіб, схильних до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, та їх зв'язків, а також осіб (їх груп) з підвищеним рівнем віктимності.

Важливе значення в запобіганні корисливо-насильницьким злочинам повинно відігравати індивідуальне віктимологічне запобігання, що полягає у виявленні осіб з підвищеною віктимністю і проведенні з ними захисних та виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Індивідуальне віктимологічне запобігання має резервні можливості для запобігання корисливо-насильницьким злочинам і разом із застосуванням вищезазначених заходів та за допомогою розроблення й реалізації конкретних рекомендацій щодо виявлення потенційних жертв, прогнозування їх віктимної поведінки та зниження потенційної віктимності є ефективним важелем у віктимологічному запобіганні загалом.

Враховуючи зазначене та з метою індивідуального запобігання корисливо-насильницьким злочинам запропоновано дві

взаємопов'язані програми: програма виявлення осіб з підвищеною віктимністю; програма корекції віктимності окремих громадян.

Ключові слова: корисливо-насильницькі злочини, жертва, віктимологічне запобігання, Національна поліція України.

VICTIMOLOGICAL MEASURES FOR PREVENTING MURDER-VIOLENCE IN UKRAINE

The article develops and proposes victim-prevention measures for acts of violence and violence aimed at protecting potential and actual victims.

In the context of a sharp deterioration of the criminal situation, it is necessary to develop an effective state program for combating crime with the inclusion of sufficient, sometimes non-standard, preventive measures in it, which requires the improvement of the professional level of law enforcement officials. In connection with this, on the basis of the results of the analysis of foreign experience and many years of domestic practice, a draft program for the prevention of selfish and violent crimes was developed, the priorities of the units of the National police (criminal and patrol police, police protection) were determined based on the strategy of crime prevention, taking into account operational capabilities and analysis of the operational situation in the service area. A methodology for identifying potential victims (already used by the National Police Preventive Action Units) is proposed, which includes programs (algorithms) for actions aimed at identifying persons liable to commit acts of self-violence and their relationships, as well as persons (their groups) with increased level of victimization.

Individual victim victim prevention, which is to identify persons with increased victimization and to take protective and educational measures aimed at reducing the risk of becoming a victim of criminal offenses, should play an important role in preventing selfish and violent crimes. Individual victim prevention has the potential to prevent self-inflicted acts of violence and, together with the implementation of the aforementioned measures, through the development and implementation of specific recommendations for identifying potential victims, predicting their victim behavior and reducing potential victimization, is an effective tool for preventing victimization.

In view of this, two interrelated programs have been proposed and for the purpose of individual prevention of acts of violence and violence: a program for identifying persons with high levels of victimization; a program to correct the victimization of individual citizens.

Keywords: selfish-violent crimes, victim, victim-prevention, National Police of Ukraine.

ПРО СУТНІСНІ ОЗНАКИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

КОНДРАТОВ Володимир Гарійович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

УДК: 342.9(477)

У статті досліджено сутнісні ознаки правоохоронної діяльності, як об'єкта кримінально-правової охорони. Відмічається, що не завжди законодавство «встигає» за реформаційними процесами у державі. Інколи виникають ситуації, в яких діяльність правоохоронних органів не повністю захищена від зовнішніх загроз. Це обумовлено низкою факторів, серед яких окремими є невнесення того чи іншого органу до переліку правоохоронних, не передбачення нормативними приписами законодавства про кримінальну відповідальність того чи іншого органу в якості об'єкта кримінально-правової охорони.

На прикладі Державного бюро розслідувань розглядаються напрями удосконалення чинного законодавства та розроблюються орієнтири для подальших наукових досліджень.

Підтримується доктринальна позиція про те, що під правоохоронною діяльністю слід розглядати діяльність з охорони права, яка здійснюється спеціально уповноваженими на те органами за встановленою в законі процедурою і полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень і обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, і, у деяких випадках, у застосуванні до правопорушників примусових заходів, регламентованих законом, а також у представництві і захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Обґрунтовано думку про те, що до правоохоронної діяльності слід відносити діяльність відповідних приватних правоохоронних структур. Наголошується, що відповідного законодавчого забезпечення охорони потребує діяльність як державних органів, так і недержавний сектор.

Ключові слова: родовий об'єкт злочину; класифікація злочинів; авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Оновлення суспільного життя українського народу безумовно супроводжується процесами реформування правоохоронних органів, зміною філософії правоохоронного сервісу. Діяльність цих органів здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства. Законодавство є тим фундаментом, що створює умови для належного виконання завдань охорони прав людини та громадянина. Одним із важливих питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності є встановлення системи гарантій належної діяльності правоохоронних органів. Ключовими серед них є ті, що створюють «стан захищеності» працівника правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків. Мова йде, в тому числі, й про кримінально-правові гарантії діяльності правоохоронних органів.

Однак, не завжди законодавство «встигає» за реформаційними процесами у державі. Інколи виникають ситуації, в яких діяльність правоохоронних органів не повністю захищена від зовнішніх загроз. Це обумовлено низкою факторів, серед яких окремими є невнесення того чи іншого

органу до переліку правоохоронних, не передбачення нормативними приписами законодавства про кримінальну відповідальність того чи іншого органу в якості об'єкта кримінально-правової охорони.

Слід відзначити, що юридичний статус правоохоронних органів та особливості кримінально-правової охорони правоохоронців досліджували такі вчені, як А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, А.Б. Блага, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.К. Грищук, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, М.В. Карчевський, О.Є. Користін, О.Г. Кулик, В. О. Меркулова, Є.С. Назимко, Є.О. Письменський, О.П. Рябчинська, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, І. М. Чекмарьова, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, Н. С. Юзікова, І.С. Яковець, Х.П. Ярмакі, О. Н. Ярмиш та ін. Однак, до цього часу не сформовано єдине доктринальне бачення сутнісних ознак правоохоронних органів, що негативно впливає на законодавче забезпечення правоохоронної діяльності.

У зв'язку із цим постає необхідність комплексного визначення поняття правоохоронного органу, яке би ураховувало найбільш істотні ознаки правоохоронної діяльності та надавало би можливість їх працівникам перебувати у стані законодавчого захисту від зовнішніх загроз.

Ураховуючи зазначене, метою запропонованої статті є встановлення сутнісних ознак правоохоронної діяльності, як об'єкта кримінально-правової охорони.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [7]. В деяких законодавчих актах прямо не передбачається перелік правоохоронних органів, хоча вказується їх обов'язкова ознака – «здійснення правоохоронної функції відповідно до законодавства» [8].

Спробуємо розібратись у цьому питанні на прикладі відносно нового українського правоохоронного органу – Державного бюро розслідувань. Як бачимо, в зазначеному законодавчому приписі прямо не вказано на ДБР, як правоохоронний орган, однак системне тлумачення змісту цього припису та припису ст. 1 Закону України «Про державне бюро розслідувань» дає усі підстави стверджувати, що Бюро є правоохоронним органом, оскільки на законодавчому рівні закріплено виконання ним правоохоронної функції.

Маємо відмітити певні законодавчі недоопрацювання в питаннях охорони працівників цього органу. Так, директора ДБР не включено до переліку потерпілих державних діячів у ст. 112, 344, 346 КК України. Більш того, виходячи аналізуючи положення ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [7], працівники Бюро не можуть бути віднесені до працівників правоохоронних органів, оскільки відповідно до нормативних приписів першого Закону Бюро здійснює правоохоронну діяльність, а відповідно до нормативних приписів другого – правоохоронним органом визнається орган, який здійснює правозастосовні або правоохоронні функції. Тобто на працівників Бюро не розповсюджуються кримінально-правові гарантії, передбачені ст. 343, 345, 347, 348, 349 КК України.

Тому, слід внести відповідні зміни до КК України в частині передбачення директора Бюро, як державного діяча. Також, у ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» слід передбачити пряму вказівку на Бюро, як правоохоронний орган (на кшталт того, як передбачено органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України,

органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони) [11, с. 64].

Слід відзначити, що у науці існують певні протилежні точки зору стосовно розуміння правоохоронної діяльності, особливо актуальним є питання про віднесення приватного сектору до суб'єктів здійснення правоохоронної діяльності.

Як зазначають фахівці, правоохоронна функція є однією з основних функцій держави, реалізація якої здійснюється завдяки визначеними законом суб'єктами, що здійснюють правоохоронну діяльність на основі певних принципів, та чітко визначеними методами та засобами. Водночас зарубіжний досвід показує, що невід'ємною складовою правоохоронної системи стають сьогодні недержавні правоохоронні структури. Терміни «недержавна правоохоронна діяльність», «недержавна правоохоронна система» згадуються в юридичній літературі дедалі частіше. Але правоохоронна діяльність традиційно розглядається у межах публічно-правових відносин, класична теорія права відносить її до основних форм реалізації форми держави, що робить питання можливості її існування та поняття предметом гострої дискусії [3, с. 97].

Це пов'язано із тим, що правоохоронна діяльність історично розглядалася як виключна прерогатива держави, а отже, тривалий період тотального державного контролю над всіма сферами життя та повної монополізації державою правоохоронної функції значною мірою обмежує сприйняття як суспільством у цілому, так й науковцями та практиками у сфері юриспруденції, можливості існування недержавної правоохоронної діяльності, недержавної правоохоронної системи [1, с. 139; 3, с. 98].

В. С. Ковальський вважає, що правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність, яка полягає у впливі на поведінку людини або групи людей з боку уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони права, відновлення порушеного права, припинення або розгляду порушення права, його виявлення або розслідування з обов'язковим додержанням установлених у законі процедур для цієї діяльності [14, с. 15]. М.І. Мельник та М.І. Хавронюк зазначають, що правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність, що полягає у впливі на поведінку людини або групи людей уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони права, відновлення порушеного права, припинення порушеного права, його виявлення або розслідування з обов'язковим додержанням установлених у законі процедур для цієї діяльності [10, с. 22]. Окремі вчені взагалі акцентують увагу на тому, що правоохоронна діяльність – це передусім діяльність держави через спеціально створені нею органи [9, с. 17]. Р.Я. Шай, під правоохоронною діяльністю пропонує розуміти правозастосовчу діяльність з охорони права спеціально уповноважених на те органів за встановленою в законі процедурою і полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень та обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, у застосуванні до правопорушників примусових заходів, регламентованих законом, а також у представництві й захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [15, с. 16].

Як зазначають вчені, слабке місце досліджень, що стосуються правоохоронної діяльності на теренах України, полягає в явному знеціненні ролі недержавних (приватних) інститутів у забезпеченні правового порядку в державі. Беззаперечною була думка про те, що правоохоронна діяльність може бути здійснена виключно державою. Звісно, радянськими дослідниками була приділена увага й діяльності, яка здійснювалась добровільними народними дружинами, проте загального розуміння недержавного сектору правоохоронної діяльності в тогочасній літературі ще не було. Це цілковито можна пояснити фактом існування державоцентристської ідеології, основною ідеєю якої була абсолютизація значення держави на всіх рівнях суспільного життя [4, с. 148].

Слід зазначити, що правоохоронна діяльність виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів. Окремі її функції виконують законодавча та виконавча гілки влади, президентські органи, інститути громадянського суспільства тощо [6, с. 147]. Слід підтримати ту точку зору, згідно з якою правоохоронні органи через об'єктивні та суб'єктивні причини (обмеженість державного бюджету, недовіра громадян, корупція, перевантаженість роботою) не завжди можуть забезпечити повну безпеку суспільства від протиправних загроз. Необхідний ресурс для протидії протиправним посяганням можуть надати інститути громадянського суспільства за рахунок роздержавлення правоохоронної діяльності. Цей процес помітний у законодавстві та практиці багатьох країн, де стимулюється та заохочується розвиток приватних детективних агентств: охоронних фірм, служб безпеки та різного роду громадських правоохоронних формувань. Саме сукупність таких інститутів, яким можуть належати деякі із суто правоохоронних функцій та ознак, становлять базис недержавної правоохоронної системи [16, с. 1]. Окремі вчені взагалі зазначають, вибір варіанту поведінки в суспільстві, у тому числі при формуванні державної політики, значною мірою знаходиться під впливом об'єктивних умов. Сьогодні екстенсивний характер розвитку правоохоронної системи, зменшення бюджетних витрат на її утримання, далекий від розвинених країн світу рівень оплати праці співробітників правоохоронних органів та, як наслідок, зменшення престижу такої праці фактично призвели до «правоохоронного колапсу» у державі, що, у сукупності з одночасним триваючим процесом становлення в Україні громадянського суспільства, призводить до істотних змін у сприйнятті можливості передачі виконання низки завдань правоохоронного спрямування до недержавній сфери. Необхідність відмови держави від монополістичного становища у правоохоронній сфері, перерозподіл функцій з попередження та запобігання злочинним посяганням між державою та недержавними правоохоронними структурами обумовлюється також й продовженням розвитку ринкової економіки й, як наслідок, загостренням проблем захисту приватної власності, який держава не здатна забезпечувати на належному рівні. До цього слід додати й підвищений рівень віктимності здійснення підприємницької діяльності в нашій країні [1, с. 139; 3, с. 98].

Абстрактно, здійснюючи правоохоронну функцію, держава вирішує завдання, що стоять перед нею, перш за все з правової охорони та правового управління суспільством [2, с. 8]. Завдання правоохоронної системи держави – це основні цілі організації та діяльності правоохоронних органів держави, що спрямовані на гарантування безпеки та захисту конституційних права, свобод і законних інтересів людини та громадянина, держави та суспільства загалом, з метою збереження суверенітету, територіальної цілісності держави, а також створення умов для якнайшвидшого відновлення порушених прав і свобод [13, с. 129].

У зв'язку із цим, більш універсальними є визначення, надані тими фахівцями, що відходять від державницької парадигми правоохоронної діяльності. Так, І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, О.М. Толочко під поняттям правоохоронної діяльності розуміють діяльність з охорони права, яка здійснюється спеціально уповноваженими на те органами за встановленою в законі процедурою і полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень і обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, і, у деяких випадках, у застосуванні до правопорушників примусових заходів, регламентованих законом, а також у представництві і захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [12, с. 9]. З точки зору Л.В. Гудзь та Ю.В. Градової, правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів і організацій (державних та недержавних), яка має на меті захист прав і свобод людини і громадянина, охорону прав та законних інтересів державних і недержавних організацій, боротьбу зі злочинами та іншими правопорушеннями. Правоохоронна діяльність, як діяльність багатоаспектна,

спрямовується політичними й управлінськими засобами на блокування соціальних відхилень, локалізацію соціальної напруженості або правових конфліктів. Складна система правоохоронної діяльності реалізується в різних типах правозастосовних дій: правовстановлювальних, правозабезпечувальних, правопримушувальних і правовідновлювальних [5, с. 63].

Слід підтримати визначення недержавної правоохоронної діяльності, надане С.С. Юрком, який під недержавною правоохоронною діяльністю пропонує розуміти спеціалізовану діяльності інститутів громадянського суспільства з розшуку осіб, які переховуються від правосуддя, розкриття правопорушень, охорони фізичних і юридичних осіб, їх майна та громадського порядку від протиправних посягань шляхом застосування примусових заходів відповідно до встановленої законом процедури [16, с. 4]. Також вчений пропонує класифікувати недержавну правоохоронну діяльність на публічну недержавну правоохоронну діяльність та приватну недержавну правоохоронну діяльність на підставі критерію захисту, відповідно, публічних (суспільних або державних) чи приватних інтересів; до першої категорії запропоновано зараховувати діяльність муніципальних поліційних органів та громадських правоохоронних формувань, а до другої – приватних детективів та охоронних агентств [16, с. 4].

Тому, безумовним є віднесення правоохоронної діяльності й відповідної діяльності приватного сектору. У зв'язку із чим слід наголосити, що відповідного законодавчого забезпечення охорони потребує діяльність як державних органів, так і недержавний сектор. Тому, подальшими напрямами наукових досліджень за зазначеним напрямом вважаємо ці питання.

Література

1. Бєліков Ю.М. Недержавна правоохоронна діяльність: передумови виникнення, поняття, місце в системі правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2013. Випуск 4. Том 2. С. 138-142.;

2. Волоско В.В. Функції правоохоронних органів у демократичній державі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. № 2. С. 101-110.

3. Гаспарян С.Г. Передумови недержавної правоохоронної діяльності в Україні: теоретичний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 4. С. 96-101.

4. Гришко В.І. Розвиток недержавної правоохоронної діяльності в Україні: історико-правове дослідження. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. №3. С. 146-150.

5. Гудзь Л.В., Градова Ю.В. Правоохоронна діяльність поліції у сфері забезпечення виборчих прав громадян України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. Випуск 25, 2018 рік. С. 62-65.

6. Загуменна Ю. О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності. *Право і безпека*. 2010. №3. С. 145-150.

7. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 11, ст.50

8. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241

9. Карпінська О.Б. Співвідношення понять правоохоронної та правозахисної діяльності й особливості їх практичного здійснення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №7. С. 15-17.

10. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закон і коментарі: [навчальний посібник]. 2-е вид. випр. і доп. К.: Атіка, 2010. 571 с.

11. Носевич Н.Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Кривий Ріг, 2019. 231 с.

12. Організація судових та правоохоронних органів : навч. посіб. для вузів / відп. ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової, О.М. Толочка та ін. – Х., 2000. – 272 с.

13. Россоха С.В., Рогач І. Завдання правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку держави: окремі аспекти. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. №1. С. 124-130.

14. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підруч. / відп. ред. В. Маляренко. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 376 с.

15. Шай Р.Я. Природа та сутність правоохоронної діяльності. *Наше право*. 2014. № 5. С. 10-16.

16. Юрко С.С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017. 22 с.

SUMMARY

The article examines the essential features of law enforcement as an object of criminal law protection. It is noted that the legislation is not always "in time" for the reformation processes in the state. Sometimes situations arise in which the activities of law enforcement agencies are not fully protected from external threats. This is due to a number of factors, among which individual is the non-inclusion of a body in the list of law enforcement agencies, and are not provided for by the regulatory requirements of the legislation on criminal liability of a body as an object of criminal law protection.

On the example of the State Bureau of Investigation, the directions of improving the current legislation are considered and guidelines for further scientific research are developed.

The doctrinal position is supported that law enforcement activities should consider the activities to protect the law, which are carried out by specially authorized bodies according to the procedure established by law and consist in the consideration of legally significant cases, the identification of offenses and the prosecution of those responsible for their commission, and, in some cases, in applying coercive measures to offenders regulated by law, as well as in representing and protecting the rights and legitimate interests of individuals and legal entities idic persons.

The opinion that the activities of the relevant private law enforcement agencies should be attributed to law enforcement is grounded. It is noted that the relevant legislative support for protection requires the activities of both state bodies and the non-state sector.

Key words: tribal object of crime; classification of crimes; authority of state authorities, local authorities and associations of citizens.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН, ЯКІ Є ПІДСТАВОЮ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

ПАНЬКО Мар'яна Євгенівна - асистент кафедри господарського права та процесу Львівський торговельно-економічний університет

В статье на основании анализа литературы по философии, философии права, теории права, уголовного, уголовного процессуального права, теории доказывания выделена система положений о методологии проведения исследований доказывания обстоятельств, являющихся основанием для применения в отношении юридических лиц мер уголовно-правового характера. Сформулированы оптимальные подходы в выборе методологического инструментария организации и осуществления процесса научного познания.

Ключевые слова: метод, методология, мери уголовно-правового характера, доказывания, уполномоченное лицо.

Постановка проблеми

Будь-яке наукове дослідження здійснюється за індивідуальними рисами у певній логічній послідовності та особливостями дослідника. Водночас можна виокремити деякі загальні підходи його проведення, які називають методологією (гр. methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання), яка спирається на досягнення філософії, логіки, психології, наукознавства та розробляє методи, прийоми, засоби і способи виконання наукових робіт; встановлює принципи, норми, особливості і умови вирішення завдань; контролює дотримання черговості фаз, стадій та етапів здійснення науково-дослідної діяльності; регламентує взаємовідносини та взаємозв'язки між формами, засобами та методами вирішення завдань [1, с.58-59].

Методологія також дає змогу систематизувати увесь обсяг наукового знання й створити умови для розроблення подальших ефективних напрямів дослідження. Знання методології у науковому дослідженні дає змогу впорядкувати отримані результати, розкрити можливості пошуку альтернативних шляхів вирішення поставленої проблеми, оцінити практичну цінність отриманих результатів, розвинути здатність до ведення наукових дискусій та сформувати інтелектуальні здібності особистості дослідника [2, с.13, 15]. Водночас Н.В. Кушакова-Костицька вказує про необхідність перегляду підходу до методології правових досліджень. Зокрема, цей науковець зазначає, що методологічний підхід науковців у своїх дослідженнях стандартний і всім відомий (по закінченні свої роботи правознавець вимушений іноді вигадувати, а іноді перераховувати фактично застосовані методи). Тобто спочатку автор пише роботу, а потім, виходячи із її змісту, формально перераховує ті методи, які йому відповідають [3, с. 24]. Така позиція безумовно є слушною, оскільки саме лише перерахування використаних методів у науковому дослідженні є формальністю та створює так звану видимість використання відповідних гносеологічних засобів пізнання. Очевидно, що значення методології не можна недооцінювати, оскільки вона формує уявлення і дає оцінку способам обґрунтування наукового дослідження, створює систему наукової інформації та забезпечує всебічність її отримання. Окрім того, внаслі-

док правильного використанням основ методології, можна успішно вирішити поставлені завдання у науково-дослідній роботі та одержати науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, але й для правозастосовної діяльності.

Стан дослідження

Не можна оминути увагою праці тих авторів, які присвячені загальним положенням доказування у кримінальному провадженні, а зокрема: Р.С. Бєлкіна, В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюка, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.В. Заклюка, О.В. Литвина, А.О. Ляш, М.М. Михеєнка, М.А.Погорецького, С.М. Стахівського, О.О. Юхна, О.Г. Яновської та інших. На основі досліджень цих науковців сформовано сучасні уявлення про доказування як основну складову кримінальної процесуальної діяльності, яка покликана забезпечувати права та законні інтересів учасників кримінального провадження.

Слід згадати про дисертаційне дослідження О.В. Панченко, у якому автор з'ясувала місце кримінального провадження щодо юридичної особи в системі кримінального процесу України, визначила специфіку предмета доказування у цій частині, охарактеризувала особливості проведення процесуальних дій за участю юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, під час досудового розслідування та судового провадження, а також проаналізувала підстави та процедуру застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру [4]. Не можна оминути увагою науково-методичні рекомендації К. Л. Бугайчука, А. М. Ященка, І. В. Лєшукової, О. О. Кочура, А. В. Даниленка, що стосуються особливостей кримінального провадження щодо юридичної особи, у яких висвітлено загальні правила, підстави та порядок застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, а також проаналізовано особливості їх звільнення від застосування таких заходів [5]. Деякі праці висвітлюють тільки фрагментарно окремі питання, які пов'язані з доказуванням обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Натомість, питання методологічних засад такого дослідження не розкрито жодним автором.

Таким чином, основною **метою** цієї статті є з'ясування особливостей методологічних засад дослідження доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Виклад основних положень

Жодна наука не може розвиватися без постановки проблеми, її чіткого формулювання та вирішення, яка є одним із основних програмних компонентів наукового дослідження [6, с.32]. Не викликає заперечень той факт, що найбільшу складність становлять ті проблеми, формулювання та вирішення яких здійснюється з урахуванням декількох галузей права. Однією з таких проблем є наукове забезпечення практики доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, вирішення якої потребує в основному залучення напрацювань як теорії кримінального процесу, так і кримінального права в цій частині. Так, постановка проблеми здійснюється з урахуванням вивчення наукових досліджень в галузях кримінального, кримінального процесуального, цивільного та адміністративного права; проведеного анкетування правоохоронних органів та суддів з досліджуваних питань доказування; аналізу судової практики шляхом вивчення кримінальних правопорушень, перелік яких передбачений у ст. 96-3 КК України, за результатами вчинення яких судом прийнято рішення про необхідність застосування щодо юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

При здійсненні розробки досліджуваної проблеми, слід виходити із загальнометодологічних напрацювань філософської науки. Основою для реалізації завдань дослідження є положення гносеології та правового позитивізму. Так, гносеологію слід розглядати як вчення про можливість пізнання людиною предметів і явищ дійсності, їх властивостей, зв'язків і відношень, про джерела, методи і закономірності пошуко-

во-пізнавальної діяльності [7, с.13]. Отже, основною метою гносеологічних операцій є отримання нового знання про об'єкт. На основі цих теоретичних положень визначена можливість отримання достовірних знань про вчинювані кримінальні правопорушення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи та діяльність правозастосовних органів з доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру на стадіях досудового та судового провадження із застосуванням методів чуттєвого та раціонального пізнання. Таким чином під час доказування відбувається встановлення логічних зв'язків між подією кримінального правопорушення та його теоретичною моделлю.

В свою чергу, правовий позитивізм прийнято розглядати як систему поглядів на принципи правового регулювання відповідно до уявлень про догму права, співвідношення позитивного права з природнім правом людини [8, с. 186-200]. Ці положення нададуть можливість з'ясувати зміст кримінального та кримінального процесуального законодавства, в частині визначення підстав для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, а також практики доказування відповідних обставин. У зв'язку з цим можна виокремити низку недоліків чинного законодавства, а відтак запропонувати відповідні зміни та доповнення до нього.

Окрім того, для здійснення дослідження базовими є положення діалектики, в основу якої покладено зв'язок теорії і практики, принципи пізнання реального світу, природи та мислення. Діалектичний підхід надасть змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності [9, с.169]. Вказані положення нададуть можливість представити злочинну діяльність, спрямовану на вчинення злочинів, перелік яких передбачений ст. 96-3 КК України, від імені та (чи) в інтересах юридичної особи, та кримінальну процесуальну діяльність з доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру як взаємопов'язані різновиди людської діяльності, суперечність цілей яких призводить до боротьби між її суб'єктами.

Аналіз перспективних напрямів у розвитку сучасної методології показує, що розв'язання складних дослідницьких завдань передбачає використання нових стратегій наукового пошуку та принципово нових методів [10, с. 30]. Сучасна наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різних за своїм характером наукових задач. При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, завдяки яким можна дати всебічну характеристику досліджуваного явища. Їх вибір залежить від мети і завдань дослідження, а також специфіки предмета пізнання [11, с.17]. Знання методів має величезне практичне й евристичне значення, оскільки орієнтує дослідника, допомагає йому вибрати істотне й виокремити другорядне, намітити шлях сходження від відомого до невідомого, від простого до складного, від вихідних посилок до висновків [12, с. 20]. Таким чином, вибір правильного методу має вагоме значення для успішності наукового дослідження, оскільки надає змогу ефективно вирішувати поставлені у ньому завдання та слугує так би мовити орієнтиром на шляху досягнення істини.

Обґрунтування напрямів і завдань дослідження, розробка та інтерпретація методу й алгоритму реалізації мети та завдань, обумовлює етапність безпосереднього його проведення, що відображатиме послідовність процесу роботи та його стратегію. Вбачається його здійснення у п'ять етапів наукового пошуку, які є взаємопов'язані та взаємодоповнюючі, однак, водночас, характеризуються індивідуальністю, оскільки відрізняються своїми цілями та завданнями, а також шляхами їх реалізації.

На першому, аналітико-ознайомлювальному етапі дослідження необхідно здійснити аналіз джерельної бази та стану розробленості теоретичних та практичних аспектів розглядуваної проблеми. До основних методів цього етапу слід відносити:

- пошуково-бібліографічний (пошук наукової літератури та нормативно-правової документації з питань, які стосуються теми дослідження за бібліографічними та електронними каталогами бібліотек України, а також їх аналіз, систематизація та узагальнення);

- порівняльно-правовий метод (на підставі аналізу чинного законодавства, юридичної літератури, методичних рекомендацій, узагальнень судової практики можна визначити прогалини в науковому забезпеченні питань доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру).

На другому, діагностично-пошуковому етапі дослідження, необхідно сформулювати гіпотезу дослідження (обґрунтоване припущення про можливі засоби вирішення визначеної проблеми, яке є результатом глибокого усвідомлення теоретичних праць і досвіду практичної діяльності), без висунення якої подальше результативне його проведення неможливе. Кожну гіпотезу підтверджують фактами, які здобувають під час проведення наукового дослідження (це перетворює гіпотезу з припущення на достовірне знання). Щоб отримати факти підтвердження гіпотези, розробляють методику поетапного дослідження, яка має бути адекватною обраному предмету, відображати мету та завдання наукового пошуку [13, с. 28].

Таким чином гіпотеза такого дослідження полягає в тому, що не достатня ефективність діяльності з доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, обумовлена відсутністю належної законодавчої регламентації в цій частині. В її основі покладена системна розробка рекомендацій з особливостей здійснення доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, а також пропозицій про внесення змін щодо покращення стану чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності співробітників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів та суддів в цій частині.

На третьому, концептуально-моделювальному етапі, на основі діалектичного методу, системно-структурного аналізу, індукції, дедукції та методу моделювання доцільно розкрити розгорнутий план-конспект у якому у стислому узагальненому вигляді відтворити актуальність теми, визначити об'єкт та предмет дослідження, конкретизувати його мету і завдання, методи вирішення, а також висвітлити структуру дослідження.

На четвертому, дослідному етапі дисертації, з використанням герменевтичного та комплексного підходів необхідно провести аналіз теоретичного (вивчення нормативно-правових актів, наукової літератури) та емпіричного матеріалу (судової практики; результатів проведеного соціологічного дослідження), здійснити систематизацію й узагальнення результатів дослідження. На цьому етапі, в якості основних методів повинні виступати наступні:

- методи аналізу і синтезу, логіко-семантичний метод. За їх допомогою доцільно конкретизувати структурні елементи поняття доказування як фундаментальної наукової правової категорії кримінального процесу, за результатами якого сформулювати поняття доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Окрім того, використання вказаних методів надасть можливість поглибити термінологічний апарат та розкрити зміст юридичних конструкцій «уповноважена особа», «вчинення злочину від імені юридичної особи», «вчинення злочину в інтересах юридичної особи» тощо, що має важливе практичне значення для доказування обставин, які є підставою для застосування відповідних заходів щодо юридичних осіб;

- метод системного аналізу, системно-структурний та формально-логічний методи надасть можливість з'ясувати підстави та процесуальний порядок застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; обставини, які підлягають доказуванню в цій частині; підстави для звільнення юридичних осіб від застосуван-

ня відповідних заходів; особливості доказування вказаних обставин на стадіях досудового та судового провадження;

- методи прогнозування та логіко-юридичний. Їх використання надасть змогу дослідити теоретичні і практичні засади доказування, сформулювати висновки, надати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України та можливостей їх реалізації, забезпечити формулювання практичних рекомендацій в частині доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, а також визначити їх вплив на підвищення продуктивності діяльності правозастосовних органів в цій частині;

- соціологічний метод. Дозволить шляхом узагальнень наукових позицій учених, результатів власних досліджень, а також проведення опитування у формі анкетування, встановити проблемні питання та віднайти шляхи їх вирішення з метою підвищення ефективності доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру;

- статистичний метод. З урахуванням цього методу вибір матеріалів судової практики необхідно здійснити за складами тих злочинів, за вчинення яких у встановленому законом порядку, щодо юридичних осіб будуть застосовані заходи кримінально-правового характеру;

- метод експерименту. Завдяки його використанню буде здійснена апробація та впровадження результатів дослідження у правозастосовній діяльності та в навчальному процесі.

Нарешті, на п'ятому, завершальному етапі дослідження, необхідно здійснити узагальнення одержаних результатів та обґрунтування висновків та рекомендацій щодо вдосконалення наукового забезпечення доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. На цьому етапі, завдяки використанню методів узагальнення, систематизації, критичного аналізу та системно-структурного, слід здійснити оцінку процесу виконання дослідження в частині підтвердження чи спростування висунутих гіпотез, та достовірності результатів, які відображені у висновках по роботі. Окрім того, підлягають з'ясуванню наступні питання: чи була реалізована мета та вирішені завдання дослідження; чи застосовувались усі необхідні методи під час його здійснення тощо.

Висновки

Таким чином, мета роботи і необхідні методичні передумови для її досягнення охоплюють вивчення всіх аспектів наукового забезпечення доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Вони дозволять повно та всебічно здійснити вказане дослідження, виявити недоліки законодавчої регламентації в цій частині, одержати висновки, що мають наукове і практичне значення, а також обґрунтувати основні напрями і шляхи вдосконалення відповідної проблеми.

Література

1. Шишкіна Є.К. Методологія наукових досліджень [Текст]: навч. посіб. / Є.К. Шишкіна, О.О. Носирєв. – Х.: Вид-во «Діса плюс», 2014. – 200 с.

2. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень : навч. посібник / В. Є. Юринець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 178 с.

3. Кушакова-Костицька Н.В. Методологічні проблеми сучасних правових досліджень : об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність [Текст] / Н.В. Кушакова-Костицька // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. - №1-2. – С. 23-31.

4. Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи: дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2018. 222 с.

5. Особливості кримінального провадження щодо юридичної особи : науково-методичні рекомендації / К. Л.Бугайчук, А. М. Ященко, І. В. Лєшукова, О. О. Кочура, А. В. Даниленко. – Харків : ХНУВС, 2015. – 60 с.

6. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу літератури з філософії, філософії права, теорії права, кримінального, кримінального процесуального права, теорії доказування виокремлено систему положень про методологію проведення досліджень доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Сформульовано оптимальні підходи щодо вибору методологічного інструментарію організації та здійснення процесу наукового пізнання.

Ключові слова: метод; методологія, заходи кримінально-правового характеру, доказування, уповноважена особа.

SUMMARY

The article, based on literature review for philosophy, philosophy of law, theory of law, criminal, criminal procedure law, theory of evidence, and experience in conducting research formulated the system of the provisions on the methodology of the research of proving circumstances that are founding for application to the legal entities.

Proposed and disclosed the contents of the stages of research. Reviewed the features of use the methods for the study: search and bibliographic, sociological, system-structural, modeling, statistical generalization, observation, analysis, synthesis, abstraction, formal logical, comparative law, experiment.

The question of whether scholar is obliged to use only defned structure of methods is discussed in philosophical legal literature. That is why necessity to decide what state of liberty in forming its own methodological structure has the researcher Optimal approaches in the choice of methodological tools of the organization and implementation of the process of scientific knowledge are formulated. As the result of scientifc research the next conclusions are made. First of all set of certain methods are mainly defined by the subject of the research.

While choosing research methods, first and foremost, the specifics of object of research have been taken into account. The set tasks have been completed on the basis of general philosophical, scientific and special methods. The abovementioned methods of scientific research have been used in conjunction consequently contributed to comprehensive analysis, grounding of theoretical conclusions and practical recommendations concerning

Key words: methods, methodology, measures criminal-law, proving, authorized person.

права) / Д.А. Керимов. - [изд. 2-е.] – М.: Аванта, 2001. – 560 с.

7. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. [Текст] / Г.П. Щедровицкий – М.: Шк. культ. политики, 1997. – 656с.

8. Алексеев С.С. Право: Азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С.С. Алексеев. - М. : Инфра-М, 1998. – 820 с.

9. Чернілевський Д.В. Методологія наукової діяльності: Навчальний посібник: Вид. 2-ге, допов. / Д.В. Чернілевський, О.Є. Антонова, Л.В. Барановська, О.В. Вознюк, О.А. Дубасенюк, В.І. Захарченко, І.М. Козловська, Ю.М. Козловський, К.О. Кольченко, М.І Лазарєв, Г.Ф. Нікуліна, В.О. Подоляк, Л.В. Сліпчишина, О.В. Столяренко, М.І. Томчук, В.В. Шевченко, Н.В. Якса / За ред. професора Д.В. Чернілевського. – Вінниця: Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.

10. Пунченко О.П. Методологічні новації у сучасному науковому пізнанні / О.П. Пунченко // Гуманітарний вісник ЗДІА - №57 – 2014 р . – С.27-37

11. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: Навчальний посібник. / А.М. Єріна, Б.В. Захожай, Д.Л. Єрін. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 212 с.

12. Колесников О. В. Основи наукових досліджень. 2-ге вид. випр.. та доп. Навч. посіб.– К.: Центр учбової літератури, 2011. – 144 с.

13. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень: навч. посібник / В. Є. Юринець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 178 с.

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА ІНКАСАТОРІВ

ЯГОЛЬНИК Олег Михайлович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.98:343.712.1

У статті наголошено, що спосіб учинення злочину є одним із головних елементів криміналістичної характеристики. Встановлення способу вчинення розбійного нападу на інкасаторів допомагає з'ясувати, що відбулося на місці події та спланувати низку заходів із розслідування кримінального правопорушення. Виходячи із прийнятого в криміналістиці розуміння способу вчинення злочину, розкрито способи вчинення розбійних нападів на інкасаторів як систему дій із їх підготовки, вчинення та приховування. При цьому наголошується, що вчиненню розбійних нападів на інкасаторів передує ретельна підготовка.

Ключові слова: розбій, інкасатори, спосіб вчинення, криміналістична характеристика, напад, насильство, розслідування.

Дослідження способу вчинення злочину має важливий характер при розслідуванні кримінальних правопорушень. Недарма в загальній теорії криміналістики спосіб учинення злочину давно і дуже ретельно вивчається. Адже зазначений елемент механізму злочину в структурі будь-якої криміналістичної характеристики посідає важливе місце. Не є виключенням і розслідування хуліганства, що вчинене у публічних місцях. Тому що багатоманітність способів вчинення зазначеного кримінального правопорушення дає можливість виокремити певні кореляційні зв'язки між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики: особою злочинця, слідовою картиною, обстановкою вчинення тощо.

Спосіб вчинення злочинів у криміналістиці завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття злочинів, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в деяких випадках уможливлює розмежування окремих видів злочинів, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

Вивченню способу вчинення злочину у криміналістичній літературі приділяється велика увага. Так, М. В. Салтевський під способом вчинення злочину розуміє комплекс причинно і функціонально пов'язаних довільних (і частково мимовільних) цілеспрямованих дій злочинця [1, с. 421].

Дії з підготовки, вчинення та приховування злочину утворюють єдиний спосіб вчинення злочину, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюється загальною метою. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є точка зору Г. Г. Зуйкова, який визначає спосіб вчинення злочину як систему об'єднаних загальним задумом дій злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, поєднаних з використанням відповідних знарядь і засобів та умов місця та часу [2, с. 32]. Вчений зазначає, що «на відміну від кримінально-правового і кримінально-процесуального понять «спосіб вчинення злочину», його криміналістичне поняття і значення є найширшими і ємнісними» [2, с. 41].

Загалом, спосіб учинення злочину має велике значення, оскільки, на думку Ю. В. Гавриліна, способу вчинення злочину притаманні індивідуальна визначеність, відносна стійкість та відображення в навколишньому середовищі у вигляді слідів. Це дозволяє ідентифікувати злочинця за ознаками способу вчинення злочину [3, с. 28]. Адже способи як окремі прояви, як зазначає С. М. Зав'ялов, зараз значно видозмінюються не тільки у зв'язку з появою нових видів злочинів, але й в рамках традиційних діянь внаслідок значної зміни можливостей та умов злочинної діяльності [4, с. 151-152]. Спосіб вчинення злочину це дія чи бездіяльність з метою досягнення злочинного результату, а також знаряддя і засоби вчинення злочину, обрані чи створені злочинцем для реалізації злочинного наміру: місце, час тощо, а спосіб приховання злочину визначив як дії, направлені на маскування слідів злочину або їх знищення.

Криміналістичний аналіз розбійних нападів на інкасаторів вказує на особливості способів та інші ознаки їх вчинення, що дає підстави віднесення цих установ до особливих об'єктів безпеки, які потребують досягнення певного ступеня захищеності, а відтак здійснення комплексу організаційних і спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки цінностей, персоналу та інших складових цієї системи від злочинних посягань [5, с. 62].

Вчиненню розбійних нападів на інкасаторів передує ретельна підготовка, яка включає в себе: попереднє визначення об'єкта злочинного посягання, вивчення місця вчинення злочину, з'ясування маршруту руху автомобіля інкасації, режиму інкасації, осіб інкасаторів, охоронців, водіїв, їх можливості вчинення опору, визначення приблизної суми грошей, розробку плану нападу, добір учасників і розподіл ролей, проведення тренування й детальне відпрацювання своїх дій на місці події, підготування необхідної зброї, транспортних засобів, розроблення прийомів та методів маскування зовнішності співучасників (наприклад, використання масок), тактики поведінки на випадок затримання тощо.

Як показують окремі дослідження, особливістю вчинення насильницьких заволодінь державними та громадськими грошовими коштами, вчинених організованими групами осіб, є тривалість підготовки (від 1 до 2,5 років), основні напрями якої полягають у вербуванні членів групи, знайомстві з касирами і працівниками охорони, підготовці алібі, призначенні часу нападу [6, с. 81].

Як зазначається у науковій літературі, на вибір способу вчинення злочину і його підготовку суттєво впливають обставини, що характеризують предмет злочинного посягання, зокрема: стан охорони грошових коштів; час, місце та режим інкасації; кількість осіб, що обслуговують операцію з грошовими коштами; спроможність цих осіб чинити опір злочинцям тощо [7, с. 8].

Слід також звернути увагу на те, що підготовка до вчинення злочину здійснюється в умовах суворої конспірації.

Отже, виділимо такі типові дії з підготовки до вчинення розбійного нападу на інкасаторів: вибір об'єкту, на який злочинці мають намір вчинити напад, збирання інформації про об'єкт нападу, що зазвичай здійснюється через інформаторів, які співпрацюють зі злочинцями; вивчення злочинцями об'єкту нападу та обстановки, в якій належить діяти, режиму діяльності об'єкта злочинного посягання; вивчення злочинцями юридичної літератури, спеціальної літератури, довідників, одержання консультацій і порад від обізнаних осіб [8, с. 21–23]; підготування зброї чи предметів, які її замінюють, необхідних злочинцям для зупинення опору жертви, автотранспорту для пересування до об'єкту нападу та перевезення пограбованого. Нерідко для цього викрадають особистий автотранспорт; попередній зговір між учасниками нападу (характерний для випадкової, не стійкої злочинної групи) або чіткий поділ ролей (властивий високоорганізованим, стійким і добре законспірованим злочинним формуванням), призначення часу вчинення нападу; відпрацювання способу вчинення розбійного нападу, у тому числі: винесення, вивезення, переховування або збування здобутого під час нападу; підшукування

способів зміни зовнішності виконавців нападу та забезпечення алібі спільникам; вибір способу приховування злочину; дотримання конспірації [9, с. 253].

Таким чином, дії злочинців при підготовці до розбійного нападу на інкасаторів пов'язані, як правило, єдиним умислом із майбутнім злочинним актом і можуть бути безпосередньою умовою застосування ними певного способу вчинення злочину та усунення опору.

Підготовка до вчинення розбійного нападу на інкасаторів може складатися з різних за складністю, змістовним наповненням, тривалістю в часі дій злочинців, які охоплюються єдиним злочинним задумом.

Вибір місця та моменту вчинення розбійного нападу залежать від чисельності та озброєності злочинної групи, обстановки на місці вчинення нападу, на маршруті руху автомобіля, особливостей охорони тощо.

Виходячи з перерахованих обставин, напади відбуваються при підході інкасаторів до автомобіля, при посадці чи виході з нього, при виході з банку, через влаштування засад, блокування спецавтомобіля або його зупинення транспортним засобом, призначеним для зіткнення, із використанням форменого одягу співробітників поліції. Також непоодинокими є випадки, коли напади вчиняються за сприянням осіб, яким відома певна інформація щодо проведення інкасації.

Окремі наукові дослідження свідчать, що найбільш характерними способами вчинення грабежів та розбійних нападів при інкасації грошових коштів, цінностей та цінних паперів є: напад на відкритій місцевості, вчинений із використанням фактора раптовості та без застосування насильства – 16,3%; напад на відкритій місцевості, вчинений із використанням або погрозою використання насильства – 57,1%; напад на інкасаторів та касирів біля обмінних пунктів – 1,8%; напад на інкасаторів та касирів у залізничному транспорті – 1,2%; напад на водіїв інкасаторських машин тощо – 23,6% [10, с. 48].

З приводу підготовки та вчинення розбійних нападів на інкасаторів, то особами, які його планували, здійснювалося: спостереження за інкасаторськими автомобілями біля центрів оптово-роздрібної торгівлі (гіпермаркетів «Епіцентр», «Ашан», «Метро» тощо) та вибір автомобіля, що не обладнаний додатковими засобами захисту, зокрема такими, як броньоване скло, двері, бокові частини кузова чи дно; фіксування часу прибуття автомобіля, проміжку часу, необхідного для завантаження грошей, відслідковування маршрутів приїзду та від'їзду інкасаторів; вивчення місцевості поряд із запланованим місцем вчинення злочину; придбання у раніше не знайомих осіб через оголошення в засобах масової інформації або на Інтернет-сайтах нерозмитнених автомобілів у кількості 2-х шт. Один автомобіль призначений для зіткнення з автомобілем інкасаторів (так званий «биток»), а інший – для зникнення з місця вчинення злочину та транспортування викрадених грошових коштів. Вартість кожного автомобіля складала приблизно 2000–2500 доларів США. Підготовчий етап складав близько 2-х місяців.

При завантаженні автомобіля грошима, два посібника та співорганізатор перебували на відстані від центру оптової торгівлі. Після того, як автомобіль почав рухатися одним із маршрутів, особи, що спостерігали, за допомогою заздалегідь придбаних мобільних телефонів повідомили виконавців про початок нападу. Після чого виконавці в кількості 4-х осіб на двох автомобілях почали рухатися назустріч інкасаторам. При наближенні до інкасаторського автомобіля, водій автомобіля, призначеного для зіткнення, виїздив на зустрічну смугу, внаслідок чого відбувалося лобове зіткнення та автомобіль інкасаторів зупинявся. Відразу ж три виконавці, які знаходилися в іншому автомобілі, що рухався слідом за «битком», здійснювали напад, забирали гроші та зникали з місця вчинення злочину.

Під час вчинення розбійного нападу використовувалися такі засоби: два нерозмитнені легкові автомобілі; вогнепальна зброя – два АКСУ-74; спецодяг темного кольору, рукавички, маски; молот для розбиття скла; водій «битка» був одягнений в мотоциклетний шолом; нові мобільні телефони

та стартові пакети; орендовані квартири, куди члени групи приїздили для спільного планування тактики дій при вчиненні розбою, поведінки при затриманні та позиції при проведенні дослідчої перевірки і досудового слідства.

Розбійні напади вчиняються зухвало і нещадно, при цьому застосовується вогнепальна зброя. При цьому нападом є протиправне, несподіване, раптове застосування насильства до потерпілого з метою заволодіння майном або надбання іншої матеріальної вигоди, яке позбавляє його можливості і рішучості протидіяти злочинцю [11, с. 105].

Аналіз окремих розбійних нападів на інкасаторів свідчить, що злочинцями під час їх вчинення використовувалися такі види зброї, як пістолети «ТТ», «ПМ», помпова рушниця «Вінчестер», автомати АК, АКМС, АКС-74У, пістолет «ПГШ-790», пристрій травматичної дії револьвер «Корнет» для стрільби патронами з гумовими кулями, обріз мисливського зброї, пістолет-кулемет «Скорпіон» тощо.

Напади відбуваються раптово і швидко. Виконуються вони на досить високому організаційному рівні, у переважній більшості випадків – організованими групами. Після вчинення злочину нападники зникають з місця події на автомобілях, в окремих випадках – на інкасаторських, зі значною сумою грошових коштів.

При цьому, як показують окремі наукові дослідження, в 23,0% випадків такі злочини закінчуються убивством потерпілих, у 22,0% випадків – замахом на вбивство, а в 45,4% випадків – спричиненням тяжкої шкоди їх здоров'ю [12, с. 29].

За результатами дослідження, проведеного В. І. Завидняком, злочини проти інкасації грошових коштів, цінностей та цінних паперів у 97,0% випадків вчинялися групою осіб. При цьому, вони вчинялися з попередньою підготовкою у 98,3% випадків, підбиранням учасників та розподіленням між ними ролей – 95,1% випадків; попереднім підшукуванням об'єкта злочинного посягання та вибором місця вчинення злочину – у 98,2% випадків [10, с. 49].

Необхідно також зазначити, що виконавці в період вчинення запланованого злочину, з огляду на обстановку, що змінюється, чи інші обставини, можуть змінювати спосіб вчинення злочину, вчиняти не заплановані раніше злочинні дії, використовувати інші знаряддя тощо.

Злочинці ще під час підготовки до вчинення злочину обмірковують дії, спрямовані на приховування його слідів, прагнучи, щоб на місці злочину не залишилось або залишилось якомога менше слідів і при виникненні підозри у їх причетності до злочину – довести свою невинуватість.

З точки зору криміналістики, інформація про спосіб приховування злочинної діяльності має важливе значення, оскільки вона дозволяє повною мірою розкрити зміст і спрямованість дій злочинців. Знання способів приховування злочину і прийомів, які використовуються при цьому, уможливлює ефективно виявляти та розслідувати розбійні напади на інкасаторів.

У криміналістиці спосіб приховування злочину прийнято розглядати як діяльність (елемент злочинної діяльності), яка спрямована на перешкоджання розслідуванню через приховування, знищення, маскування або фальсифікацію слідів злочину та злочинця, а також їх носіїв.

Приховування факту злочину, його слідів та особи злочинця – це складне та, на жаль, маловивчене суспільно небезпечне явище. Деякі різновиди цих діянь утворюють самостійні склади злочинів, інші є способами протидії органам слідства у встановленні істини у кримінальному провадженні, збиранні доказів та виявленні ознак злочину. Приховування можливе при будь-якому злочині, навіть, якщо він вчинений у присутності багатьох осіб, наприклад, грабіж чи розбій.

Наукові положення стосовно способів приховування злочину, є складовою частиною криміналістичного вчення про спосіб учинення злочину. Тією чи іншою мірою ця проблема розглядалася багатьма криміналістами.

Зміст способу приховування злочину є сукупністю (системою) дій, які виконуються з метою перешкоджання викриттю злочину і його слідів, а також для уникнення відповідальності. Прагнення уникнути

відповідальності за вчинений злочин і є тим фактором, який спонукає злочинців до виконання дій з його приховування. Дії, спрямовані на приховування злочину, виконуються у різних формах і різними суб'єктами. Однак їх спрямованість визначена самим змістом злочинної діяльності.

Дослідження питання приховування злочинів на теоретичному рівні і в практиці розслідування необхідно проводити у взаємозв'язку з даними про дії, які виконуються злочинцями на підготовчому етапі та етапі безпосереднього вчинення злочину. Зміст дій із приховування злочину може мати досить виражену структуру та характеризуватися системою (сукупністю) дій різного ступеня складності виконання.

Оскільки розбійні напади на інкасаторів відбуваються швидкоплинно і у більшості випадків на відкритій місцевості із застосуванням вогнепальної зброї, де може бути певна кількість випадкових свідків, на місці вчинення злочину нападники не вчиняють якихось дій із приховування злочину, тому що немає ні сенсу, ні можливості щось приховувати. Хоча, водночас, нападники намагаються якомога ретельніше вчинити напад і захопити грошові кошти, діяти злагоджено, без якихось збоїв, щоб залишити якомога менше слідів. А от після нападу, якщо злочинцям вдалося зникнути з місця події, вони вчиняють дії, спрямовані на приховування того, що саме вони вчинили напад, зокрема, на певний час, так би мовити, «лягають на дно».

Таким чином, можна виокремити три етапи вчинення розбійних нападів на інкасаторів, а саме:

1) приготування до вчинення розбійного нападу на спеціалізовані банківські транспортні засоби, яке може полягати у наступному:

Ø в підборі співучасників та розподіленні ролей;

Ø в придбані, переробці та виготовленні зброї, різноманітних знарядь зламу, а також засобів пересування;

Ø збір інформації про об'єкт нападу (вид автомобіля, маршрут руху, кількість охорони, наявність супровідного транспорту, врахування можливості швидкої допомоги);

Ø в маскуванні зовнішності злочинців, транспортного засобу; необхідності знищення слідів злочину в цілому;

Ø підготовка місць для подальшого зберігання награбованого, та знарядь злочину.

Слід також додати, що під час вибору спеціалізованого транспортного засобу для нападу, злочинці враховують місце його розташування-маршруту, віддаючи перевагу при цьому окраїнам, де менша інтенсивність руху транспорту та пішоходів, кількість обслуговуючого персоналу та, звісно, охорони. Найбільшу увагу злочинці приділяють місцям зупинки спеціалізованого автомобіля банку та передачі або отриманні коштів. Також елементом підготовки до злочину є створення правдоподібного алібі. Під час безпосереднього вчинення злочину нападники вдаються до заходів щодо маскування зовнішності. З цією метою злочинці натягують низько на чоло головний убір, надягають сонцезахисні окуляри, маски, піднімають комір верхнього одягу тощо.

Характерною особливістю слідів тут є те, що злочинці на стадії підготовки до злочину, не приділяють великого значення залишеним по собі слідам, та в більшості випадків, не вживають заходів, щодо їхнього знищення, або приховання.

2) *безпосереднє вчинення розбійного нападу на інкасаторів.*

а) напад на спеціалізований банківський транспортний засіб здійснюється шляхом його примусового зупинення, шляхом влаштування штучної перешкоди чи тараном автотранспортом (ДТП) та послідуючого збройного штурму. *Так, наприклад на вулиці Сабурова, 2-А у Деснянському районі Києва, навпроти супермаркету «Метро», невідомий автомобіль скоїв лобове зіткнення з автомобілем інкасаторів, заблокувавши таким чином його рух. Після цього до транспортного засобу банківської установи підбігли четверо чоловіків у масках та, погрожуючи зброєю, розбили бокове скло інкасаторського автомобіля і примусили банківських працівників вийти з неї, після чого забрали гроші й зникли з місця події. Злочинці викрали 2 млн. гривень* [13].

б) напад на спеціалізований банківський транспортний засіб коли інкасатор

здійснює інкасацію коштів (збирання та доставка інкасаторами згідно з укладеними з клієнтами договорами валютних цінностей клієнтів до каси банківської установи та у зворотному напрямку). Тобто коли інкасатор у зв'язку з виконанням своїх обов'язків знаходився поза спеціалізованого банківського транспортного засобу.

в) напад на спеціалізований банківський транспортний засіб здійснює один із інкасаторів (колишній співробітник та колега інкасаторів або інкасатор, який спокусився на кошти, що перевозяться). *Так, наприклад на інкасаторську бригаду вчинив розбійний напад такий самий інкасатор. А саме на вулиці Інститутській м. Києва двоє громадян зробили спробу відібрати велику суму національної валюти в інкасаторів, які саме прямували вулицею. Інкасатори, побачивши колишнього колегу, всупереч робочим інструкціям, зупинилися і перекинулися друг з другом кількома словами, а далі інкасатори навіть погодилися на прохання колишнього колеги підвезти до найближчої станції метро – «Хрещатик». Потрапивши до транспорту нападники відразу ж напали на інкасаторів. Інкасатори були захоплені зненацька і тому у автомобілі зав'язалась бійка. В той час поруч знаходилась аварійна машина «Київенерго», електромонтери, побачивши, що в інкасаторському авто відбувається бійка, швидко зрозуміли, що необхідно втрутитися. А з часом нагодився й районний наряд патрульно-постової служби. Загальними зусиллями обох розбійників було затримано* [14, с. 18].

3) *приховування слідів розбійного нападу на банківські установи та інкасаторів.* З метою приховати сліди нападу, а також унеможливити використання розшукових засобів та службо-розшукової собаки, злочинці здебільшого застосовують: рукавички, умисну зміну голосу та мови, витирання ганчіркою предметів, спалювання предметів з якими мали фізичний контакт та до яких торкались, використання речовин, які нейтралізують запах (тютюн, бензин, одеколон). *Так, наприклад в Італії в передмісті міста Марсель, Франція по серед дороги злочинна група в кількості 10 осіб, озброєна автоматичною зброєю військового зразка, одягнені в темний одяг та маски, заблокувала автомобіль інкасаторів американської інкасаторної фірми «Луміс» двома вантажними автомобілями, кабіни вантажівок були підірвані розривними гранатами, що створимо димову завісу яка прикривала дії злочинців (фото ліворуч). Автомобіль злочинців був підігнаний безпосередньо до автомобіля інкасаторів та перевантажено гроші у сумі 1 млн. євро. Після того як гроші були в автомобілі злочинців, декілька осіб злочинної групи, почали розливати на проїзну частину автодороги бензин з каністр, щоб знищити свої сліди пересування поряд з автомобілем інкасаторів та сліди автотранспорту (фото праворуч)* [14, с. 14–15; 15, с. 35–36].

Таким чином, спосіб вчинення злочину є одним із головних елементів криміналістичної характеристики. Встановлення способу вчинення розбійного нападу на інкасаторів допомагає з'ясувати, що відбулося на місці події та спланувати низку заходів із розслідування кримінального правопорушення.

Виходячи із прийнятого в криміналістиці розуміння способу вчинення злочину, варто охарактеризувати спосіб учинення розбійних нападів на інкасаторів як систему дій із їх підготовки, вчинення та приховування. При цьому, вчиненню розбійних нападів на інкасаторів передує ретельна підготовка, яка включає: попереднє визначення об'єкта злочинного посягання, вивчення місця вчинення злочину, з'ясування маршруту руху автомобіля інкасації, режиму інкасації, осіб інкасаторів, охоронців, водіїв, їх можливостей вчинення опору, визначення приблизної суми грошових коштів, розробку плану нападу, добір учасників і розподіл ролей, проведення тренування й детальне відпрацювання своїх дій на місці події, підготування необхідної зброї, транспортних засобів, розроблення прийомів та методів маскування зовнішності співучасників (наприклад, використання масок), тактики поведінки на випадок затримання.

Література

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

2. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления:

автореф. дис.…канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1970. 48 с.

3. Гаврилин Ю. В. Расследование преступлений против личности и собственности : учеб. пособ. Москва : «Ось-89», 2006. 384 с.

4. Завьялов С. М. Новые элементы и характеристики способа совершения преступлений. *Актуальні проблеми криміналістики*. 2001. № 4. С. 151–159.

5. Клочко А. М., Мисливий В. А. Місце банківських установ серед об'єктів кримінологічної безпеки. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2014. Вип.1 (1). С. 61–67.

6. Шматов М. А. Криминалистическая характеристика насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц. *Вопросы совершенствования криминалистической методики*. Волгоград, 1981. С. 78–81.

7. Шматов М. А. Расследование насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц : учеб. пособ. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. 64 с.

8. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-практ. посіб. Харків, 2003. 174 с.

9. Костира А. М. Криміналістична характеристика розбійних нападів на інкасаторів. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 252–256.

10. Завидняк В. І. Особливості розслідування злочинів, учинених проти інкасації грошових коштів, цінностей і цінних паперів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2009. 226 с.

11. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений : теория и практика : монография. Одесса, 1996. 267 с.

12. Фахритдинов И. Ю. Предупреждение разбойных нападений на инкассаторов: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08.М.: Акад. эконом. безопасности МВД РФ, 2011. 177 с.

13. Кримінальне провадження № 12017070150000038. Архів Деснянського районного суду м. Києва, 2014 р.

14. Таран О. В., Чернявський С. С. Протидія розбійним нападам на банківські установи: метод. реком. Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2012. 48 с.

15. Оперук В. І. Методика розслідування розбійних нападів на банківські установи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 228 с.

Дослідження способу вчинення злочину має важливий характер при розслідуванні кримінальних правопорушень. Недарма в загальній теорії криміналістики спосіб учинення злочину давно і дуже ретельно вивчається. Адже зазначений елемент механізму злочину в структурі будь-якої криміналістичної характеристики посідає важливе місце. Не є виключенням і розслідування хуліганства, що вчинене у публічних місцях. Тому що багатоманітність способів вчинення зазначеного кримінального правопорушення дає можливість виокремити певні кореляційні зв'язки між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики: особою злочинця, слідовою картиною, обстановкою вчинення тощо.

Спосіб вчинення злочинів у криміналістиці завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття злочинів, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в деяких випадках уможливлює розмежування окремих видів злочинів, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

У статті наголошено, що спосіб учинення злочину є одним із головних елементів криміналістичної характеристики. Встановлення способу вчинення розбійного нападу на інкасаторів допомагає з'ясувати, що відбулося на місці події та спланувати низку заходів із розслідування кримінального правопорушення. Виходячи із прийнятого в криміналістиці розуміння способу вчинення злочину, розкрито способи вчинення розбійних нападів на інкасаторів

як систему дій із їх підготовки, вчинення та приховування. При цьому наголошується, що вчиненню розбійних нападів на інкасаторів передує ретельна підготовка.

Вчиненню розбійних нападів на інкасаторів передує ретельна підготовка, яка включає в себе: попереднє визначення об'єкта злочинного посягання, вивчення місця вчинення злочину, з'ясування маршруту руху автомобіля інкасації, режиму інкасації, осіб інкасаторів, охоронців, водіїв, їх можливості вчинення опору, визначення приблизної суми грошових коштів, розроблення плану нападу, добір учасників і розподіл ролей, проведення тренування й детальне відпрацювання своїх дій на місці події, підготування необхідної зброї, транспортних засобів, розроблення прийомів та методів маскування зовнішності співучасників (наприклад, використання масок), тактики поведінки на випадок затримання.

Ключові слова: розбій, інкасатори, спосіб вчинення, криміналістична характеристика, напад, насильство, розслідування.

WAYS TO COMMIT ROBBERIES AGAINST COLLECTORS

The study of the method of committing a crime is important in the investigation of criminal offenses. No wonder in the general theory of criminology, the method of committing a crime has long been studied very carefully. After all, this element of the mechanism of the crime in the structure of any forensic characterization occupies an important place. The investigation of hooliganism committed in public places is no exception. Because the variety of ways to commit this criminal offense makes it possible to distinguish certain correlations between them and other elements of forensic characteristics: the identity of the offender, the trace, the circumstances of the commission, and so on.

The method of committing crimes in criminology has always been the subject of detailed attention of scientists, as it acts as a kind of "key" to the detection of crimes, reflects the characteristics of the individual, is a defining element in the development of certain methods and in some cases allows differentiation of crimes. new tasks before criminology, etc.

The article emphasizes that the method of committing a crime is one of the main elements of forensic characterization. Establishing the method of robbery of collectors helps to find out what happened at the scene and to plan a number of measures to investigate the criminal offense. Based on the accepted understanding in criminology of the method of committing a crime, the methods of robbery of collectors as a system of actions for their preparation, commission and concealment are revealed. It is noted that the robbery of collectors is preceded by careful preparation.

Robbery attacks on collectors are preceded by careful preparation, which includes: preliminary determination of the object of criminal encroachment, study of the crime scene, finding out the route of the collection vehicle, collection regime, collectors, security guards, drivers, their ability to resist, determination of the approximate amount of money, development of the plan of attack, selection of participants and distribution of roles, carrying out training and detailed working off of the actions on a scene, preparation of the necessary weapon, vehicles, ro making techniques and methods of masking the appearance of accomplices (for example, the use of masks), tactics of behavior in case of detention.

Keywords: robbery, collectors, method of commission, forensic characteristics, attack, violence, investigation..

ВІК СЕКСУАЛЬНОЇ ЗГОДИ ТА ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДОБРОВІЛЬНИХ СТАТЕВИХ ВІДНОСИН МІЖ НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

ФУРСА Вадим Вікторович - викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.54

У статті, на основі аналізу теоретичних напрацювань з кримінального права та діючих положень Розділу IV Особливої частини Кримінального кодексу України, здійснено спробу проаналізувати питання віку сексуальної згоди та проблемні питання врегулювання добровільних статевих відносин між неповнолітніми. Зокрема у статті зазначається, що внаслідок майже одночасної імплементації у кримінальне законодавство України правових норм, двох не до кінця узгоджених між собою Конвенцій, що законодавцем не врегульовано добровільні статеві відносини між неповнолітніми. Закріплюючи положення про кримінальну відповідальність за добровільні статеві зносини виключно повнолітніх, законодавець вносячи зміни у статті 155 та 156 КК України також допустився помилки, яка викликає труднощі при врегулюванні статевих відносин між неповнолітніми у віці 14-18 років. Так природні чи неприродні статеві зносини між неповнолітніми у віці від 14 до 18 років не визнаватимуться злочином, в той час як будь які сексуальні дії не пов'язані із сексуальним проникненням у тіло такої особи кваліфікуватимуться як злочин передбачений ст. 156 КК України.

Намагаючись вирішити питання врегулювання добровільних статевих відносини між неповнолітніми було проаналізовано кримінальне законодавство деяких країн, яке направлене на врегулювання таких відносини як між неповнолітніми, так і між неповнолітніми та повнолітніми особами. Акцентовано увагу, що законодавці зарубіжних країн намагаються мінімізувати втручання у добровільні статеві відносини неповнолітніх шляхом закріплення у кримінальних нормах вікових чи інших факторів, які дозволяють такі відносини як між неповнолітніми, так і між неповнолітніми та повнолітніми особами, що не досягли певного віку.

Ключові слова: зґвалтування, сексуальне насильство, статеві зносини, розбещення неповнолітніх, розпусні дії, примушування до вступу в статевий зв'язок, вік сексуальної згоди, врегулювання статевих відносин, статеві злочини.

Постановка проблеми

Тема статевих злочинів, а, зокрема, статевих злочинів проти неповнолітніх і нині залишається актуальною. Вони становлять підвищену суспільну небезпеку, а положення про те, що дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує посиленої охорони й піклування, уже давно отримало загальне визнання. Внаслідок вчинення статевого злочину відносно особи яка не досягла 18 років нерідко порушується її подальший нормальний фізичний і психічний розвиток. У таких осіб можуть формуватися неправильні, з моральної точки зору, уявлення про статеві стосунки, а згодом не виключена й деформація особистості. Також слід мати на увазі, що статевим злочинам властива висока латентність, тому зареєстровані випадки цієї категорії злочинів не відображають реальної дійсності.

Це значною мірою активізувало пошуки шляхів вдосконалення чинного законодавства в Україні, які відбуваються і донині. Внесені Законом України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та Законом України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» зміни у Розділ IV КК України, нажаль, утворюють прогалини у законодавстві та потребують нагального вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Проблеми загальної кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості відображаються у роботах Ю.В. Александрова, Ю.М. Антоняна, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, Л.П. Брич, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, А.П. Ігнатова, М.Й. Коржанського, В.В. Леня, А.С. Лукаш, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, А.В. Савченка, О.В. Синєокого, О.О. Світличного, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, С.В. Чмута, І.І. Чугунікова, М.І. Хавронюка, Ю.І. Шевчука, Я.М. Яковлєва та інших. Незважаючи на значні наукові розробки та досягнення юридичної практики у сфері захисту осіб від сексуальних посягань, кардинальні зміни кримінально-правових норм, зазвичай, призводять до втрати актуальності існуючих наукових праць та необхідності знову проводити наукові розробки вже зміненої норми.

Мета статті

Враховуючи фактично закріплений Законом України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» вік сексуальної згоди, виникає необхідність проаналізувати проблеми врегулювання добровільних статевих відносин між неповнолітніми за кримінальним законодавством України.

Виклад основного матеріалу

Законом України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» було змінено редакції статей 155 та 156 КК України. Зокрема, законом запропонована нова редакція статті 155 КК України. У частині першій статті законодавець змінив оціночне поняття «статева зрілість» на конкретний вік – 16 років, а також закріпив що кримінальній відповідальності підлягають лише повнолітні особи за вчинення природніх або неприродних статевих зносини. У частині другій статті перелік спеціальних суб'єктів злочину замінено загальним поняттям «близькі родичі або члени сім'ї». Також статтю доповнено приміткою, яка відсилає до іншого нормативного акту. Змін у статті 156 набагато менше – у частині другій статті, за аналогією зі змінами у ч. 2 ст. 155 КК України, перелік спеціальних суб'єктів злочину замінено загальним поняттям «близькі родичі або члени сім'ї».

Фактично вказаними змінами законодавець виконав вимоги ст. 18 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Статтею 18 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства закріплена пропозиція країнам-учасникам визначити вік, до досягнення якого заборонені статеві відносини з дитиною навіть за добровільної згоди останньої. Також положення ст. 18 Конвенції вказує, що вказані діяння з дитиною є кримінально караними виключно для повнолітніх осіб, тобто дія ст. 18 Конвенції не поширюється на врегулювання статевих стосунків між неповнолітніми, якщо ці відносини будуються на взаємній згоді неповнолітніх. Тобто фактично ст. 18 Конвенції встановлено відповідальність дорослих осіб перед дітьми.

У переважній більшості розвинених країн встановлено вік сексуальної згоди.

Так, за законодавством Іспанії вік сексуальної згоди становить 13 років. 14 років — у Австрії, Естонії та Хорватії. 15 років — Франція, Данія, Греція, Ісландія, Македонія, Молдова, Чехія, Швеція, Словаччина, Словенія, Монако, Польща, Румунія. 16 років — в найбільшій кількості країн, це Великобританія, Ізраїль, Канада, Литва, Білорусь, Латвія, Нідерланди, Таджикистан та інші. В деяких країнах, як от в Ірландії та на Кіпрі, вік сексуальної згоди досягає 17 років, а в Мальті — 18 років.

Що стосується України, то, вважаємо, що однозначного віку сексуальної згоди у КК України не закріплено. Доречно погодитися із думкою О.О. Дудорова та К.П. Задої, які проводячи дослідження концепту «вік сексуальної згоди» [1, 2] дійшли до висновку про те що, нинішня редакція Розділу IV КК України закріплює два «віки сексуальної згоди»[2, с. 86]. Так, вчені вказують, що частини четверті статей 152 і 153 КК України, викладені у редакції Закону України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», передбачаючи відповідальність за вчинення дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди, та означають втілення у правову систему України європейського концепту «вік сексуальної згоди», у межах якого виключається виправдання винуватим своїх дій із посиланням на згоду потерпілої особи, яка не досягла певного віку. Щоправда, те саме можна сказати про викладену в редакції Закону України від 14 березня 2018 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» ст. 155 КК України, в якій своєрідним критерієм (показником) статевої недоторканності особи визначений вже не 14-річний, а 16-річний вік. При цьому якщо Закон від 6 грудня 2017 р. був прийнятий з метою імплементації Стамбульської конвенції, в якій проблема «віку сексуальної згоди» прямого (текстуального) відображення не знайшла, то ухвалення Закону від 14 березня 2018 р. видавалось за виконання Лансаротської конвенції, пункт а) ч. 1 ст. 18 якої зобов'язує країни-учасниці визначити вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною [1, с. 125-126].

Також наслідком майже одночасної імплементації у кримінальне законодавство правових норм, двох не до кінця узгоджених між собою Конвенцій є те, що законодавець не врегулював добровільні статеві відносини між неповнолітніми.

Приймаючи редакцію частин четвертих ст. 152 та 153 КК України законодавець переслідував наміри на законодавчому рівні закріпити однозначне положення, з приводу того, що у разі вчинення дій сексуального характеру відносно особи молодше 14 років, такі дії у будь-якому без виключення випадку будуть визнаватися відповідним насильницьким статевим злочином. В той же час законодавець ніяким чином не врегульовує добровільні статеві відносини між неповнолітніми. Так, згідно ч. 2 ст. 22 КК України суб'єктом зґвалтування чи сексуального насилля є особа яка досягла 14 років і таким чином, наприклад, чотирнадцятирічний юнак, який разом з тринадцятирічною дівчиною добровільно пізнають статеве життя, в силу ч. 4 ст. 152 чи 153 КК України підлягає кримінальній відповідальності за зґвалтування чи сексуальне насилля. Санкції статей 152 та 153 КК України передбачають позбавлення волі на строк від десяти та від п'яти років відповідно. Можемо припустити, що законодавець приймаючи в такій редакції частину четверту статей 152 та 153 КК України навіть не задумувався, що може виникнути описана ситуація оскільки законодавцем не проводилося жодних досліджень з метою збору та уніфікації даних про статеве життя підлітків та його початок. О.О. Дудоров проводячи дослідження «віку сексуальної згоди» зазначає, що за даними соціологічних досліджень ще 15-річної давності, регулярним статевим життям живуть 13,6 % підлітків у віці 15–18 років, 30,9 % підлітків у віці 14–15 років і 9,7 % підлітків у віці 13

років. Більш свіжі показники нам на очі не потрапили, хоч, за інформацією інших авторів, «секс між підлітками у віці 12–14 років, хочемо ми того чи ні, стає звичайною справою» [2, с. 84].

Одним із варіантів врегулювання описаної ситуації є внесення відповідних змін у частині застосування примусових заходів виховного характеру, а саме закріплення у відповідній частині статті положення про те, що у випадку встановлення факту добровільних статевих відносин, які мають ознаки злочинів, передбачених ст. 152 та 153 КК України між малолітніми особами чи неповнолітніми і малолітніми особами, то такі особи звільняються від покарання і до них (обох сторін) застосовуються заходи статевого виховання. Безумовно, закріплюючи такі зміни, необхідно також створити такі інституції, які будуть займатися статевим вихованням таких осіб, а також потрібно буде вирішити питання судимості такої категорії осіб.

Що стосується закріплення кримінальної відповідальності за добровільні статеві злочини виключно повнолітніх, то доводиться констатувати факт що законодавець вносячи зміни у статті 155 та 156 також допустився помилки, яка викликає труднощі при врегулюванні статевих відносин між неповнолітніми у віці 14-18 років. Так природні чи неприродні статеві зносини між неповнолітніми у віці від 14 до 18 років не визнаватимуться злочином, в той час як будь які сексуальні дії не пов'язані із проникненням у тіло особи кваліфікуватимуться як злочин передбачений ст. 156 КК України. Така прогалина викликана тим, що вносячи зміни до ст. 155 КК України в частині відповідальності за природні чи неприродні статеві зносини виключно повнолітніх осіб, законодавець чомусь не вніс аналогічні зміни у ст. 156 КК України, а отже на сьогодні відповідальності за розбещення неповнолітніх, згідно ст. 22 КК України, підлягають особи яким виповнилося 16 років. Вказаний факт, по меншій мірі, є нелогічним, оскільки існує суттєва різниця між статевими зносинами у природній чи неприродній формі та діями сексуального характеру, які із статевим проникненням у тіло не пов'язані. Для вирішення зазначеної проблеми у статтю 156 КК України необхідно внести зміни за аналогією зі ст. 155 КК України.

Враховуючи той факт, що внесення змін у статті 152-156 КК України є намаганням привести кримінальне законодавство України у відповідність з Європейськими стандартами, доцільно проаналізувати норми країн Європи, якими вони врегульовують добровільні статеві відносини між дітьми.

Так, у статті 13 частини другої, глави шостої КК Швеції вказано, що кримінальній відповідальності не підлягають особи, які вчинили сексуальні дії відносно дитини, якщо існує незначна різниця у віці та ступені розвитку між такими особами [3].

Згідно ст. 187 КК Швейцарії, кримінальній відповідальності за сексуальні дії відносно особи молодше 16 років не підлягають особи, з різницею у віці менше 3 років [4, с. 207]. Аналогічні норми містяться у законодавстві Австрії, Румунії, Італії [5].

Вік сексуальної згоди в ФРН — 14 років. Проте, добровільні статеві відносини з 14-15-річними особами дозволено лише, якщо партнер сам не старший 21 року. Якщо ж старшій за віком особі вже виповнився 21 рік, то за такі відносини старша особа підлягає кримінальній відповідальності. Сексуальні стосунки з 16-17-річними дозволені у випадку надання останніми однозначної, усвідомленої згоди та якщо ці неповнолітні не перебувають у безпорадному стані[6].

У кримінальному законодавстві Норвегії також врегульовано добровільні статеві відносини між неповнолітніми. Так, параграфом 195 КК Норвегії передбачено відповідальність за сексуальний контакт з дитиною, яка не досягла 14 років. В цьому ж параграфі, але в частині четвертій закріплене положення про мінімізацію покарання чи його відміну у випадку приблизно однакового віку неповнолітніх чи приблизно однакового розвитку. Аналогічні норми прописані також і у параграфі 196 КК Норвегії. Єдиною відмінністю між параграфом 195 та 196 є те, що параграфом 196 встановлено відповідальність за сексуальний контакт з дитиною віком до 16 років[7, с. 184-186].

У Кримінальному кодексі Голландії ч. 1 ст. 247 Книги 2, Розділу XIV встановлено кримінальну відповідальність за вчинення в тому числі і непристойних дій з особою, яка не досягла 16 років. В той же час у частині другій цієї ж статті зазначається, що у разі якщо особа, зазначена у частині першій, досягла дванадцятирічного віку, але не досягла шістнадцяти років, то кримінальне переслідування винної особи розпочинається виключно після подачі заяви потерпілою особою [8, с. 357-358]. Припускаємо, що таким чином законодавець врегульовує добровільні статеві відносини між неповнолітніми, а також між неповнолітніми та повнолітніми особами. Така побудова статті 247 КК Голландії, на нашу думку, мінімізує втручання у статеве життя неповнолітніх і в той же час дозволяє їх захищати шляхом подачі відповідних заяв.

Як бачимо законодавці різних країн намагаються не втручаються у добровільні статеві відносини між неповнолітніми. «Кримінальне» врегулювання статевих відносин між неповнолітніх базується на побудові кримінальних норм таким чином щоб мінімізувати втручання у становлення і розвиток відносин, які виникають на межі неповноліття та дорослого життя. Особливої уваги заслуговують норми які виключають відповідальність за добровільні статеві відносини між особами із законодавчо визначеною різницею у віці. Вважаємо, що означені норми потребують додаткового вивчення, шляхом проведення комплексного соціологічно-правового дослідження для імплементації у вітчизняне законодавство.

Висновки

Підсумовуючи викладене зазначимо, що нинішня редакції статей не спроможна коректно врегулювати добровільні статеві відносини між неповнолітніми. Нинішня редакція Розділу IV КК України не дозволяє однозначно визначити «вік сексуальної згоди», що в свою чергу може бути використано на свою користь, особами, які посягають на статеву недоторканість дітей. оскільки нинішня редакція ст. 156 КК України суперечить положенням Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в частині кримінальної караності будь-яких статевих відносин виключно повнолітньої особи з неповнолітньою особою за добровільної згоди останньої. Для приведення українського законодавства у відповідність з міжнародними стандартами у частині кримінальної відповідальності за статеві злочини повнолітніх перед неповнолітніми, також для врегулювання статевих відносин між неповнолітніми необхідно, для початку, внести зміни у ст. 156 за аналогією зі ст. 155 - встановити відповідальність за розпусні дії виключно повнолітніх осіб. Також необхідно провести комплексне соціологічно-правове дослідження з приводу статевих відносин неповнолітніх. Проведене дослідження дозволить чітко усвідомлювати проблематику статевих відносин між неповнолітніми, та дасть можливість розробити соціальні та правові механізми направлені як на врегулювання статевих відносин між неповнолітніми, так і на створення інституцій, які будуть забезпечувати формування нормальних, з точки зору моральності, статевих відносин, відносин у сім'ї, відносин, які базуватимуться на засадах добровільності та взаємоповаги.

Оскільки в рамках дослідження неможливо розкрити всі проблемні аспекти внесених у КК України змін, ми акцентували увагу лише на таких, які потребують, на нашу думку, якнайскорішого вирішення.

Література

1. Дудоров О.О. Задоя К.П. Конвенційний концепт «вік сексуальної згоди» у Кримінальному кодексі України: сучасний стан і перспективи / О.О. Дудоров, К.П. Задоя // Вісник кримінального судочинства. - 2019. - № 1. - С. 123-134.

2. Дудоров О.О. Задоя К.П. «Вік сексуальної згоди» у міжнародному праві, кримінально-правовій доктрині та кримінальному кодексі України / О.О. Дудоров, К.П. Задоя // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2019. - Вип. 1. - С. 75-94.

3. Уголовный кодекс Швеции. Принят в 1962 году. [Электронный ресурс]. –

Режим доступа: http:// www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk /ugolovnyj_kodeks_shvecii/. – Дата доступу: 28.03.2020.

4. Уголовный кодекс Швейцарии / Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого канд юрид наук А В Серебренниковой — СПб Издательство «Юридический центр Пресс», 2002 — 350 с.

5. Возраст сексуального согласия в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Возраст_сексуального_ согласия_в_Европе/. – Дата доступу: 28.03.2020.

6. Що вважають сексуальним злочином в Німеччині? Що можна, що не можна? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cripo.com.ua/processes/?p=250267/. – Дата доступу: 28.03.2020.

7. Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю. В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 375 с.

8. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. докт. юрид. наук, заслуженный деятель науки РФ, проф. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. 2-е изд. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. - 510с.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of theoretical developments in criminal law and current provisions of Section IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, an attempt is made to analyze the age of sexual consent and problematic issues of voluntary sexual relations between minors. In particular, the article notes that due to the almost simultaneous implementation in the criminal legislation of Ukraine of legal norms, two incompletely agreed Conventions, that the legislator does not regulate voluntary sexual relations between minors. In enshrining the provisions on criminal liability for voluntary sexual intercourse exclusively of adults, the legislator, by amending Articles 155 and 156, also made a mistake that causes difficulties in regulating sexual relations between minors aged 14-18. Thus, natural or unnatural sexual intercourse between minors between the ages of 14 and 18 will not be considered a crime, while any sexual acts not related to sexual penetration into the body of such a person will be classified as a crime under Art. 156 of the Criminal Code of Ukraine. The necessity of making changes to Art. 156 of the Criminal Code of Ukraine by analogy with Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine.

In an attempt to resolve the issue of the settlement of voluntary sexual relations between minors, the criminal legislation of some countries was analyzed, which is aimed at the settlement of such relations both between minors and between minors and adults. It is emphasized that foreign legislators try to minimize interference in the voluntary sexual relations of minors by enshrining in criminal law age or other factors that allow such relations between minors and between minors and adults under a certain age. Emphasis is also placed on the norms that can be implemented in the criminal legislation of Ukraine after their additional study.

Conclusions were also made on the impossibility of unambiguously determining the age of sexual consent, as well as conclusions on the need for a comprehensive study of the issue of voluntary sexual relations between minors.

Key words: rape, sexual violence, sexual intercourse, debauchery of minors, lewd acts, coercion to have sexual intercourse, age of sexual consent, regulation of sexual relations, sexual crimes.

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА СВОБОДИ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

БРИНЧАК Маріанна Петрівна - аспірант кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0003-2582-9897
УДК 347.121.2(477)

Статья посвящена исследованию осуществления личного неимущественного права свободы мировоззрения и вероисповедания в Украине. В этой статье определено понятие общего осуществления свободы мировоззрения и вероисповедания. Освещены основные тенденции осуществления и общие принципы свободы мировоззрения и вероисповедания. Указано, как осуществляются личные неимущественные права лица и какими правомочностями обладает физическое лицо для осуществления своего права свободы мировоззрения и вероисповедания.

Ключевые слова: свобода мировоззрения и вероисповедания, осуществление права, гражданское регулирования, правомочия, тенденции осуществления.

Постановка проблеми: на сьогодні актуальним, але не достатньо розкритим є питання здійснення свободи світогляду та віросповідання, як одного з основоположних особистих немайнових прав людини.

Стан дослідження проблеми

В огляді останніх вчень, виникла необхідність систематизації особистих немайнових прав, визначення їх поняття, форм, здійснення, способів захисту та змісту. Ці проблеми знайшли своє відображення у дослідженнях Л.О. Красавчикової [1], М.Н. Малеїної [2], А.Л. Анісімової і Н.В. Кальченка [3]. Накопичення до кінця першого десятиліття XXI століття емпіричного матеріалу, судової практики, в тому числі і міжнародної, поява окремих підходів до регулюванню особистих немайнових відносин не тільки різними правовими системами, але і в межах однієї системи, відкрило нові невирішені питання розуміння здійснення і захисту особистих немайнових прав. Ці проблеми частково розглядалися такими вченими, як Е.В. Кохановська [4], Р.О. Стефанчук [5], Л.В. Федюк [6], Л.В. Красицька [7], О. В. Синєгубов [8].

Метою і завданням статті є виділення і дослідження поняття здійснення права на свободу світогляду та віросповідання та як воно проявляється (дія, бездіяльність).

Виклад основного матеріалу

Кожна людина від народження наділена особистими немайновими правами, якими може користуватися в будь-який період свого життя. Одним з цих прав є свобода світогляду та віросповідання, яке набуло актуальності в умовах сучасної незалежної України. Як і інші особисті немайнові права особи, свобода світогляду та віросповідання закріплюється та регламентується Конституцією України, низкою міжнародних правових актів та іншими законами. За загальним правилом під здійсненням права розуміють реалізацію тих можливостей, які надавалися законом або договором власнику суб'єктивного права. На даний момент постає питання щодо здійснення свободи світогляду та віросповідання в Україні. Це питання в минулому мало більш теоретич-

ний характер та враховуючи зміни, які відбуваються в Україні, проблемою є саме використання у практичній діяльності і це потребує більш детального теоретичного обґрунтування.

Історія розвитку людства свідчить про те, що знаходження людиною прав і свобод, розширення їх номенклатури завжди ставали ареною гострих зіткнень між індивідом і державою. Добровільно й активно надавати соціальні блага і політичні свободи держава не прагнула ніколи. Всі нині існуючі права людини, закріплені в міжнародних та національних документах, були вистраждані і відвойовані людством. Історія показує, що ця битва ще не закінчена, що новим поколінням потрібно знову і знову захищати свої права. Поки, на жаль, ще нереальна ситуація, при якій не буде вимагатися зусиль для підтримки і захисту прав і свобод людини. В повній мірі права можуть бути забезпечені і захищені у демократичній, соціальній, правовій державі [9]. В останні роки відбувається переосмислення базових людських цінностей включно з переглядом відносин людини і держави. Тому, не випадковим є те, що реалізація права на свободу світогляду і віросповідання є важливим критерієм оцінки демократичності держави, а налагодження цивілізованих відносин з релігійними організаціями відіграє особливу роль в процесі розбудови молодої України. Останніми роками, насамперед, завдяки зусиллям певного кола політиків, юристів, інших наших співвітчзників питання захисту прав людини в Україні набуло загальносуспільного масштабу і політичного значення. Конституційний Суд України вважає, що право на свободу світогляду і віросповідання разом з іншими фундаментальними правами і свободами є основою створення та функціонування демократичного суспільства. Всебічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод – головний обов'язок України як демократичної, правової держави [10]. Стаття 1. Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначає основні завдання держави:

· гарантування кожному можливості реалізації права на свободу віросповідання і світогляду, передбаченого Конституцією України, незалежно від місця його перебування;

· забезпечення рівності, захисту прав і законних інтересів кожної людини незалежно від ставлення до релігії;

· закріплення принципів державної політики по відношенню до релігійних організацій та свободи віросповідання;

· урегулювання стосунків між Церквою та Державою;

· сприяння становленню традиційної Християнської Церкви як визначного культурного надбання та фактору етнічної спільності українського народу;

· подолання негативних наслідків державної політики минулих часів щодо релігії та Церкви;

· запобігання виникненню конфліктних ситуацій між релігійними організаціями, вирішення спірних міжцерковних питань на засадах законодавства України.

Стаття 3 вказаного вище Закону України дає таке тлумачення права на свободу совісті. «Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України» [11].

Виходячи із сучасних загальних закономірностей розвитку інституту основних прав людини, є підстави говорити про наступні тенденції у здійсненні права на свободу віросповідання (віровизнання):

а) множинність вірувань - як результат урізноманітнення їх об'єктів. Вона відбувається внаслідок розвитку людської особистості, збагачення її духовних потреб, розширення її світогляду, обізнаності, змін уявлень. Ця тенденція чітко простежується і в Україні, про що свідчать нещодавні конкретно-соціологічні дослідження «стану релігійності» населення, зокрема молоді;

б) демонополізація ролі традиційних релігій у визначенні показників моральності, «праведності» способу життя та поведінки особи, життєдіяльності об'єднань, груп, спільнот, у встановленні критеріїв соціальне змістовного розмежування «добра» і «зла» за конкретно-історичних умов, обставин. Одним із проявів цієї тенденції можна вважати посилення екуменічного (співпраця та взаєморозуміння між віросповіданнями різних конфесій) руху серед деяких церков. Симптоматичним є також включення до складу тих моральних принципів, пропагувати які серед своїх прихильників погоджуються нині керівники певних церков, і такої чесноти, як віротерпимість (яку, зауважимо, слід тепер інтерпретувати як терпимість не лише до інших релігій, а й до атеїстів, до, так би мовити, «нерелігійно віруючих»);

в) деетнізація (втрата етнічних традицій) віри (зокрема, «віри релігійної»).

Особливо яскраво це спостерігається у процесах поширення нетрадиційних релігій, кількість прихильників яких збільшується серед представників різних етносів, серед жителів різних континентів, і Україна не є винятком у цьому відношенні. Така тенденція не оминає і традиційні релігії (згадаймо, наприклад, рух «Євреї за Христа»). Ось чому дедалі рідше вживається поняття «національна релігія» (і, відповідно, поняття «національна церква»): адже до кожної конфесії належать люди різного етнічного походження, і це цілком нормальне явище. Навіть щодо України, де найпоширенішими є, як відомо, релігія православна (організаційно представлена кількома «центрами», інституціями) та греко-католицька, не можна, з цілком очевидних причин, вважати їх суто національними. У всіх зазначених тенденціях знаходить вияв закономірне розширення права людини на свободу віровизнання - процес, безумовно, прогресивний і гуманістичний. Він цілком відповідає принциповим засадам Загальної декларації прав людини 1948 р. (статті 18,19), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (статті 19,27), Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 р. (статті 2.1, 2.2, 4.2) [12].

Поняття здійснення свободи світогляду та віросповідання полягає створенні, або доповнені, в подальшому втілення права свободи світогляду та віросповідання у діяльність цивільних суб'єктів прав шляхом дотримання меж, обмежень та заборон, використання суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків.

Право свободи світогляду та віросповідання у цивільному праві здійснюється як і інші цивільні особисті немайнові права. Загальне правило здійснення цивільних прав зазначено в Цивільному кодексі України у статті 12, де зазначено, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

Цивільний кодекс України в статті 272, передбачає здійснення особистих немайнових прав, де зазначається, що фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно. В інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники. Фізична особа має право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистих немайнових прав [13].

Ця стаття закріплює загальний порядок здійснення особистих немайнових прав, під час якого фізична особа здійснюючи юридично значиму поведінку (дія, бездіяльність, рішення), безпосередньо або через інших

осіб перетворює об'єктивно існуюче право, у вигляді норми права, в право суб'єктивне, у вигляді створених правових можливостей. Окремі ж з особистих немайнових прав фізична особа здійснює з моменту народження без вчинення певної визначеної поведінки. Так, наприклад, право на свободу світогляду та віросповідання, належить людині з моменту народження без вчинення певної визначеної поведінки. Специфіка здійснення особистих немайнового права свободи світогляду та віросповідання проявляється, насамперед, в їх правовій природі.

Так, право свободи світогляду та віросповідання, будучи тісно пов'язаним з особою носія, воно повинно здійснюватися нею самостійно, тобто вона сама вчиняє юридично значимі дії, які спрямовані на здійснення цього особистого немайнового права.

В коментарі до статті 272 Цивільного кодексу України зазначається також, що здійснення особистого немайнового права може передаватись іншим особам за окремих обставин, це стосується і права на свободу світогляду та віросповідання. Законодавець пов'язує таку можливість з недостатнім життєвим досвідом чи станом здоров'я, які не дозволяють фізичній особі самостійно здійснювати особисті немайнові права з метою задоволення власних інтересів.

Саме тому законодавець визначає окремі випадки передачі можливості особистого немайнового права іншим особам з метою захисту цього права для носія фізичної особи. За загальним правилом існують такі випадки передачі можливості особистого немайнового права:

а) особисті немайнові права малолітніх осіб можуть здійснюватись їх батьками (усиновителями) та опікунами;

б) особисті немайнові права неповнолітніх осіб можуть здійснюватись їх батьками (усиновителями) та піклувальниками;

в) особисті немайнові права осіб, які визнані судом недієздатними, можуть здійснюватись їх опікунами;

г) особисті немайнові права повнолітніх осіб, які за віком чи станом здоров'я не можуть їх здійснювати і не визнані при цьому недієздатними, можуть здійснюватись їх піклувальниками.

Однак, слід зауважити, що така передача можливості щодо здійснення особистих немайнових прав іншими особами не тотожна поняттю їх передачі іншим особам [14].

Це означає, що передача особистих немайнових прав, а саме свободи світогляду та віросповідання взагалі неможлива, тому що вони тісно пов'язані з фізичною особою носієм. Окрім цього, здійснюючи особисте немайнове право шляхом вчинення юридично значимих діянь, зазначені особи створюють відповідні права та обов'язки не для себе, а для фізичних осіб - носіїв цих прав з метою задоволення їх інтересів.

На думку С.Т. Максименка, здійснення суб'єктивного цивільного права – це завершальний етап правового регулювання, і як правило в юридичній літературі, саме таким чином абстрактна можливість (правоздатність) перетворюється спочатку в конкретну можливість (суб'єктивне право), а потім і в реальну дійсність (здійснення права) [15]. Таке визначення стосується всіх суб'єктів цивільних прав, особисті немайнові права не є виключенням, тому що вони проходять всі ці стадії розвитку суб'єктивних цивільних прав.

Здійснення особистих немайнових прав засновується на можливих правомочностях. В Юридичній енциклопедії загальне визначення правомочності (лат. ius abutendi; також право розпорядження) – можливість власника речі (блага) визначати її фактичну і юридичну долю [16]. Правомочність включає в себе право володіння і право користування, а також право вчинення фактичних дій.

Стефанчук Р.О. зазначав, що володіння особистим немайновим правом забезпечує особі автономне фізичне існування в реальному світі, а користування дозволяє пізнавати навколишнє середовище шляхом здійснення самостійної поведінки. Ці повноваження тісно пов'язані і не можуть існувати окремо одне від одного [17, с. 61-66].

Особисті немайнові права створюючись спочатку у формі абстрактної можливості до правоволодіння, право в подальшому через систему встановлених в законі юридичних фактів набуває характеру відповідної конкретної можливості, яка, в свою чергу, дає

підстави фізичній особі власною поведінкою здійснити вказані особисті немайнові права [18, с. 144-145].

Здійснення права свободи світогляду та віросповідання реалізується через можливість володіння цим правом з народження та можливість втілення цього права в життя, через конкретні норми (користуванням правом). Необхідно зазначити, що володіння та користування тісно пов'язані з особистістю особи і відсутність можливості володіти чи користуватися своїм правом свободи світогляду та віросповідання буде означати відсутність у людини цього права взагалі. Тому такі повноваження не можуть бути вилученими у фізичної особи жодним чином. Це буде суперечити об'єкту права свободи світогляду та віросповідання та можливості фізичного втілення.

Якщо це стосується особи, яка не досягла 14 років весь спектр правомочностей щодо здійснення права дитини на розпорядження її свободою вибору світогляду та віросповідання повинен покладатися на її батьків або осіб, що їх заміняють, з обов'язковим урахуванням її інтересів, морального та психологічного розвитку, а також особистим бажанням дитини.

Реалізація права на свободу світогляду та віросповідання не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Фізична особа, як особистість має право на свободу вираження свого світогляду (поглядів щодо різних сфер суспільства та вільного формування цих поглядів), свобода світогляду та віросповідання не повинна формуватися в формах фізичного чи психічного, морального тиску на фізичну особу, це діє у випадках, коли світогляд та віросповідання цієї особи не завдає шкоди іншим особам.

Свобода світогляду та віросповідання дозволяє фізичній особі, бути на рівних в демократичному суспільстві, впливає на її самооцінку, вибір своєї поведінки, діянь, які засновуються саме на сформованому внутрішньому баченні світу, формуванню соціальної позиції, пріоритетів і переконань.

Правомочності свободи світогляду та віросповідання включають у себе:

- по-перше, можливість здійснювати власні юридично-значимі дії. Мати можливість на формування свого світогляду та вибору віросповідання, що включає в себе можливість фізичної особи бути носієм даного особистого немайнового блага (ознайомлення чи оприлюднення свого світогляду та віросповідання, визначаючи самостійно коло осіб, що можуть володіти такою інформацією про віру та погляди особи. Оприлюднення своїх поглядів та віросповідання може відбуватись не тільки особисто. Фізична особа може дати дозвіл на поширення свого світогляду іншими особами у визначених нею межах поширення, наприклад, через соціальні мережі Інтернет, шляхом SMS та MMS-повідомлень тощо. Обмежуються такі повноваження права свободи світогляду та віросповідання тільки у випадках, передбачених законом, які будуть суперечити інтересам національної безпеки, економічного добробуту та правам людини; фізична особа має можливість не розголошувати свій світогляд (погляди, ставлення та бачення) щодо різних суспільних сфер життя та обраного нею віросповідання (віри, атеїзму), а також вимагати такого нерозголошення від інших осіб, які володіють такою інформацією або можуть володіти);

- по-друге, повноваження на вільне, самостійне визначення свого світогляду та вибору віросповідання (віри).

Усі особисті немайнові права повинні здійснюватись без перешкод, в тих законодавчих межах, які будуть передбачені та закріплені чинним цивільним законодавством.

Суб'єкт особистих немайнових прав здійснює право свободи світогляду та віросполвідання на основі загальних принципів здійснення особистих немайнових прав.

А саме, здійснення особистих немайнових прав повинно відбуватись за системою принципів, яка носить складний трирівневий характер та містить у собі: 1) загальноправові (конституційні) принципи; 2) загальні цивільно-правові принципи; 3) спеціальні принципи здійснення особистих немайнових прав.

Свобода світогляду та віросповідання здійснюється через надані правомочності відповідно до меж та обмежень, які повинні бути окреслені законодавством. Здійснення свободи світогляду та віросповідання виходить із змісту самого права. Зміст особистого немайнового права свободи світогляду та віросповідання складається з повноважень до яких відносять можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого особистого (приватного) життя.

Висновки

Отже, здійснення суб'єктивного особистого немайнового права на свободу світогляду та віросповідання полягає в тому, що його носій може: використовувати його на свій розсуд без застосування будь-яких додаткових юридичних актів; вимагати від інших осіб припинення дій, спрямованих на обмеження його особистих немайнових прав; мати свободу поведінки, вчинків у межах, встановлених законом; звертатись до компетентних державних органів за захистом порушеного його особистого права, також особа володіє цим правом від народження, може ним користуватися у повному обсязі з певного віку.

Література

1. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. Екатеринбург: Уральские военные вести, 1994. 200 с.; Она же. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Урал. гос. юрид. акад. Екатеринбург, 1994. 43 с.

2. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М.: МЗ Пресс, 2000. 244 с.

3. Анисимов А. Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита. М.: Юристъ, 1994. 80 с.; Кальченко Н. В. Право человека и гражданина на жизнь и его гарантии в Российской Федерации: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Волгоград, 1995. 208 с.;

4. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: монографія. Київ, 2006. 463 с.

5. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ: КНТ, 2008. 626 с.

6. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб: монографія. Івано-Франківськ, Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с.

7. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Ліра-К, 2014. 628 с.

8. Синєгубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповно літніх осіб: Монографія. Харків: Золота миля, 2015. 528 с.

9.Способи захисту прав та свобод людини і громадянина. https://studme.com.ua/195704114400/pravo/sposoby_zaschity_prav_svobod_cheloveka_grazhdanina.htm

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року ***№ 6-рп/2016*** (дата звернення 21.10.2019)

11. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283(дата звернення 21.10.2019)

12. Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Свобода світогляду і віросповідання. К.: КНТ, 2006. 740 с.

13. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 (дата звернення 21.10.2019)

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню здійснення особистого немайнового права свободи світогляду та віросповідання в Україні. В цій статті визначено поняття загального здійснення свободи світогляду та віросповідання. Висвітлено основні тенденції здійснення та загальні принципи свободи світогляду та віросповідання. Зазначено, як саме здійснюються особисті немайнові права особи та якими правомочностями наділена фізична особа для здійснення свого права свободи світогляду та віросповідання.

Ключові слова: свобода світогляду та віросповідання, здійснення права, цивільне регулювання, правомочності, тенденції здійснення.

14. Зміст і здійснення суб'єктивного цивільного права. http://osvita.ua/vnz/reports/law/9676/

15. С.Т. Максименко. Осуществление гражданских прав и исполнение обязанностей: Автореф. дис. юрид. наук.12.712 / Саратовский юрид. ин-т. Саратов , 1970. с.6-8

16. Право розпоряджання // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П С. 736 с. ISBN 966-7492-05-2.

17. Стефанчук Р. О. Право на здоров'я як особисте немайнове право фізичних осіб [Електронний ресурс] / Р. О. Стефанчук, А. М. Зелінський // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. – № 2. С. 61-66. Режим доступу: http://www.univer.km.ua/visnyk/494.pdf.

18. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. КНТ, 2008. – 626 с. (с.144-145)

SUMMARY

Realization of the right of freedom of outlook and religion in the civil law of Ukraine

The article is devoted to the research of the realization of personal non-property right of freedom of outlook and religion in Ukraine. This article defines the concept of a general realization of freedom of outlook and religion. The basic tendencies of realization and general principles of freedom of outlook and religion are exposed. It is stated how particularly personal non-property rights are realized and how exactly the individual is empowered to exercise his/her right of freedom of outlook and religion.

Every person from birth is endowed with personal non-proprietary rights that he or she can use at any time in his or her life. One of these rights is freedom of worldview and religion, which has become relevant in today's independent Ukraine.

As a general rule, the exercise of rights is understood as the realization of those opportunities which were provided by law or contract to the owner of the subjective right. At the moment, the question arises as to the exercise of freedom of thought and religion in Ukraine.

Based on the current general patterns of development of the institute of fundamental rights, there are reasons to speak about several basic trends in the exercise of the right to freedom of religion: a) multiple beliefs; b) demonopolizing of the role of traditional religions; c) the deethnization of faith.

This is clearly observed in the processes of the spread of non-traditional religions, the number of adherents of which is increasing among representatives of different ethnic groups, among residents of different continents, and Ukraine is no exception in this regard.

The right of having a freedom of thought and religion in civil law is exercised like other civil personal non-property rights.

The exercise of the subjective personal non-proprietary right to freedom of expression and religion is that its carrier may: use it at its discretion without the application of any additional legal acts; demand from other persons the termination of actions aimed at limiting his personal non-property rights; have freedom of conduct, act within the limits established by law; to apply to the competent state bodies for the protection of his violated personal right, also the person possesses this right from birth, can use it in full from a certain age.

Keywords: freedom of outlook and religion, realization of right, civil regulation, jurisdiction, tendencies of exercising.

ПРАВОВА ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТРУБОПРОВІДНОГО ТРАНСПОРТУ НАФТИ ПРИ РОЗГЕРМЕТИЗАЦІЇ ЛІНІЙНОЇ ЧАСТИНИ

Болонний Василь Тарасович - кандидат технічних наук, заступник директора з навчальної роботи Державного вищого навчального закладу «Дрогобицький коледж нафти і газу»

УДК 620.191.33: 620.193

Публікація присвячена екологічній безпеці трубопровідного транспорту нафти і нафтопродуктів на основі викликів і ризиків, які виникають при експлуатації важливих стратегічних галузей енергетичного сектора і надана правова оцінка неправомірних втручань у роботу підприємств нафтогазового комплексу. На основі характеристики і умов роботи нафтотранспортної системи висвітлені принципи виникнення аварійних ситуацій та наслідки їх впливу на екологічне середовище, збитки від порушення цілісності та герметичності лінійної частини нафтотранспортної системи. Встановлено необхідність потреби одночасного вирішення на виробничо-технологічному, правовому рівнях питань екологічної безпеки і надійності постачання вуглеводневих рідких енергоресурсів шляхом використання оптимального трубопровідного транспорту. Дана правова оцінка виникнення подібного роду аварійних ситуацій екологічного характеру і представлені технологічні заходи з метою її контролю та локалізації.

Ключові слова: магістральний нафтопровід, правова оцінка, екологічна безпека, кібертехнологічні пілотні пристрої.

Вступ

Нафтотранспортна система України, експлуатацію якої здійснює ВАТ «Укртранснафта», складається з 19 магістральних нафтопроводів (МН) загальною довжиною 4766,1 км. Річна пропускна здатність системи для транзиту нафти з території РФ становить: на вході – 114 млн. тонн, на виході – 56,3 млн. тонн. У разі потреби система нафтопроводів спроможна в повному обсязі забезпечити потреби нафтопереробних підприємств, виходячи з їх максимальної проєктної потужності понад 50 млн. тонн на рік. Роботу нафтопровідної системи забезпечує 51 перекачувальна станція, де використовують 176 насосних агрегатів [1]. Загальна характеристика нафтопроводів нафтотранспортної системи України подана в таблиці 1.1.

Термін експлуатації нафтопроводів складає від 20 до 44 років, і 90% із них відпрацювали свій амортизаційний період. Обладнання нафтотранспортної системи утримується в надійному стані, хоча є застарілим, потребує додаткових експлуатаційних витрат. Забезпечення надійності функціонування нафтотранспортної системи на найближчу перспективу потребуватиме фінансових витрат на суму близько 4 млрд. грн., з них для реалізації першочергових заходів – 2,3 млрд. грн. [2].

Географічне розташування України дозволяє задіяти різноманітні джерела постачання нафти незалежними шляхами з Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, країн Ближнього та Середнього Сходу й ін., суттєво посиливши при цьому роль держави-транзитера між нафтодобувними регіонами країн Каспійського регіону та важливими ринками збуту в Європі.

Однак, реальна картина завантаженості нафтотранспортної системи України отримала неочікувано інший розвиток. На сьо-

годні з 16 нафтопроводів та експлуатаційних ділянок 10 знаходяться в режимі транспортування, 5 тимчасово звільнені від нафти і знаходяться у режимі утримання в безпечному стані, 1 звільнений від нафти і знаходиться на тимчасово окупованій території.

Середнє для всієї системи фактичне завантаження магістральних нафтопроводів України в 2015 р. становить 10%. Найбільше завантажена (40-60%) система магістральних нафтопроводів «Дружба».

Трубопровідний транспорт нафти і нафтопродуктів є невід'ємною частиною паливно-енергетичного комплексу країни і складним інженерним комплексом споруд, обладнання та комунікацій, що працюють під надлишковим тиском у безперебійному режимі. Трубопроводи здійснюють постачання вуглеводневої сировини на значні відстані від місць видобування до пунктів переробки і при цьому на своєму шляху перетинають значну кількість природних та штучних перешкод. Сучасні нафтопроводи мають діаметр до 1220 мм і працюють з тиском 3,0 – 4,5 МПа, функціонально поєднують у собі транспортний засіб і транспортний шлях, який запобігає контакту транспортованого середовища від кисню повітря, впливу вогню, температури, окисників, інших речовин і небезпечних сполук. Водночас статистика експлуатації магістральних нафтопроводів стверджує, що більшість із них зазнає

Таблиця 1.1 - Характеристики нафтотранспортної системи України за 2012 - 2014 роки

Наймену-вання нафтопро-водів	Проєктна продуктив-ність, млн. т/рік	Фактична пропускна здатність, млн.т/рік	Фактична перекачка за 2013р., млн. т., нетто	Фактична перекачка за 2014р., млн. т., нетто	Завантаження нафтопроводу за 2014р. до фактичної пропускної здатності, %
Самара-Лисичанськ	90,0	62,0	27,79	0	0
Мічурінськ-Кременчук	18,0	18,0	6,14	0	0
Мозир-Броди	34,0	34,0	20,23	15,0	47,6
Долина-Дрогобич	1,6	1,6	0,51	0,37	23,1
Жулин- Дрогобич	7,0	7,0	1,14	0	0
Жулин - Надвірна	2,5	2,5	0,31	0	0
Гнідинці-Глинсько-Роз-бишівська	4,3	-	0,43	0,71	16,5
Глинсько-Роз-бишівська-Кременчук	8,4	8,4	0,71	1,44	17,1
Кременчук-Херсон	25	-	1,14	0	0
«НПК Південний-Броди»	14,5	14,5	1,05	0	0
ЛВДС 5С Самбір-Калуш	1,0	1,0	0.21	0	0

Актуальність теми

Сьогодення ринково – економічних умов держави має значні виклики геополітичного, екологічного, кліматологічного характеру. Це значною мірою впливає на стан справ та й загалом розвиток стратегічних галузей економіки та транснаціональних підприємств, до яких належать підприємства транспортування нафти і нафтопродуктів.

значних аварійних ситуацій внаслідок старіння, розгерметизації внаслідок несанкціонованих втручань з метою заволодіння продуктами перекачування, порушення регламенту ведення технологічних процесі, розгерметизації внаслідок механічних та корозійних пошкоджень, дефектів, а також, як показує виробнича практика, виникає і третя група ризиків експлуатації лінійної частини магістральних трубопроводів, яка пов'язана з виникненням геологічних техногенних карстів, обвалів, зсувів тощо.

Таким чином, проблеми правового забезпечення надійного і безпечного функціонування трубопровідного транспорту нафти і нафтопродуктів з одночасним вирішенням екологічних аспектів потребують належного наукового обґрунтування.

Аналіз останніх наукових досліджень

Питанням аварійних втрат нафти і нафтопродуктів при пошкодженні лінійної частини залежно від місця витоку і розміру пошкодження, швидкості виявлення місця аварії з метою забезпечення екологічної безпеки присвячені праці О.М. Адаменка [3], Я.М. Семчука [4], Г.М. Кривенко[5], О.Ф. Бабаджанової [6], А.М. Козлітіна, А.І. Попова, Р.В. Савицького, О.Л. Блохіної.

Дослідження тривало експлуатованих трубопроводів висвітлено в низці наукових робіт П.П. Бородавкіна [7], Р.М. Говдяка [8], В.Я. Грудза, Б.І. Кіма, Ю.О. Кузьменка, Б.С. Рачевського, В.В. Розгонюка [9].

Вагомий науковий внесок у розвиток трубопровідного транспорту нафти і нафтопродуктів та вплив різноманітних факторів на режими роботи нафтопроводів мають наукові доробки В.М.Агапкіна, К.Д.Фролова, М.Д.Середюк [10], Д.Ф. Тимківа.

Важливими роботами з впливу експлуатаційних дефектів лінійної частини магістральних нафтопроводів на надійність роботи нафтотранспортної системи є роботи Є.І. Крижанівського [11,12], Л.Я. Побережного, Б.С. Білобрана, О.Є. Андрейківа, А.В. Драгілєва.

Протягом довгого часу російські науковці І. Ларін та Є. Владимирів констатували, що наукові першоджерела не висвітлюють аспектів правового регулювання найпоширенішого трубопровідного методу транспортування нафти і нафтопродуктів. Питаннями державного управління діяльністю трубопровідного транспорту та правової природи договорів транспортування речовин і газів трубопроводами займались С. І. Дудніков, О. Н. Садикова, М. А. Тарасова, Е. А. Онацького [13], Л. Д. Руденка [14].

Екологічні небезпеки роботи магістральних нафтопроводів, причини аварійних ситуацій та руйнувань, негативний вплив енергоносіїв на навколишнє середовище, проблеми сервісного обслуговування лінійної частини представлено у роботах таких учених, як О.М. Мандрик [15], Л.С.Шлапак, Г.І.Балюк, В.А.Борисенко, Я.В.Дорошенко, В.Б.Запухляк.

Об'єкт дослідження

Система магістральних нафтопроводів України з точки зору забезпечення правових та екологічних умов надійного та безпечного постачання нафти. При цьому магістральний нафтопровід включає комплекс лінійних та наземних споруд, які відрізняються за конструкцією, за технологічними функціями і за методами будівництва і, незважаючи на значні вимоги до спорудження нафтопроводів, підвищення якості системи контролю та системи захисту від корозії та з урахуванням різких змін режимів роботи, недовантаження обсягів транспортування та інших об'єктивних факторів безаварійна робота лінійної частини магістральних нафтопроводів практично неможлива. Будь-які відмови та аварії мають ймовірнісний характер. Тому безпека трубопроводів є важливим критерієм економічної доцільності даного виробництва і встановлює його вплив на енергетичну та екологічну ситуацію в країні.

Виходячи з вищенаведеного, автор запропонував у даній науковій статті правові механізми оцінки екологічної безпеки трубопровідного транспорту нафти і нафтопродуктів.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 21 чинного Закону України «Про транспорт» трубопровідний транспорт є складовою єдиної транспортної сис-

теми України. Водночас, національне законодавство не містить окремого визначення поняття трубопровідного транспорту, а його розмежування з іншими галузями транспорту здійснюється за ознакою використання як засобів переміщення трубопроводів.

Згідно із Законом України «Про трубопровідний транспорт» магістральний трубопровід є технологічним комплексом, який функціонує як єдина система і до якого входить окремий трубопровід з усіма об'єктами і спорудами, зв'язаними з ним єдиним технологічним процесом, або кілька трубопроводів, якими здійснюються транзитні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам. В Україні трубопровідний транспорт використовують для перекачування нафти, нафтопродуктів, газу та аміаку. Порівняно з іншими видами транспорту цей вид транспортування енергоносіїв є практичним та економічно доцільним для транспортування великих обсягів, однак містить цілий комплекс ризиків і небезпек. Зокрема, існує ризик пошкодження трубопроводів, що може призвести до екологічного забруднення значних територій навколо нього. Нафтопродукти накопичуються в ґрунтових водах, системах каналізації, річках, озерах, колодязях та інших резервуарах природного і штучного походження. Як наслідок, усе більші об'єми води є непридатними для вживання, відбувається миттєва загибель живих організмів та повільна деградація флори. При аварії на нафтопроводі в атмосферу потрапляє метан, вуглекислий газ та пари нафти, які впливають на нервову систему, органи дихання живих організмів, крім цього порушуються екологічні процеси.

У 2015 р. в Закарпатській області відбулася розгерметизація продуктопроводу ТОВ «Прикарпатзахідтранс», внаслідок чого у руслі річки Уж в районі с. Ворочевого виявили забруднення нафтопродуктами близько 300 м^2 ріки. Відстань від прокладання продуктопроводу до русла річки Уж становить 1,5 кілометра. З метою захисту водозабору було встановлено бонові загорожі [16]. Причиною аварії була несанкціонована врізка у продуктопровід (рис. 1).

Рисунок 1 - Несанкціоноване порушення герметичності лінійної частини нафтопродуктопроводу ТОВ «Прикарпатзахідтранс»

Звернемо увагу, що більшість факторів, які найчастіше ставали причинами аварій, неможливо передбачити при проектуванні трубопроводу. Зокрема, сучасні методики дозволяють врахувати фактори корозії та несприятливих змін, які відбуваються в металі труб у ході експлуатації, а також частково – вплив геологічних факторів (Стебницький техногенний геологічний карст у Львівськиій області – технічний коридор системи нафтопроводів ЛВДС «Дрогобич») залишаються поза увагою під час проектування.

У світі ситуація із трубопроводами також є складною. Найбільша кількість аварій спостерігається в Сполучених Штатах Америки. Загальна кількість аварій трубопроводів за статистичними даними експлуатації нафтотранспортної системи США за 2005 – 2015 рр. складає 309, що майже в 10 разів перевищує дані по Україні, де кількість аварій на рік становила від 15 у 2007 році до 46 у 2012. На загальну довжину всіх трубопроводів Америки – 2,5 млн км щорічно припадає сотні витоків і розривів, ціною яких стають екологічні катастрофи і людське життя.

Магістральні трубопроводи належать до категорії об'єктів, експлуатація яких поєднується зі значною екологічною небезпекою. Основною причиною, що викликає порушення екологічної рівноваги під час руйнування магістральних нафтопроводів, є агресивне середовище «труба - земля», яке значним чином впливає на метал труби в місцях порушення ізоляції. Відповідно до ч. 1 ст. 44 Закону України «Про охорону зе-

мель» під час спорудження та експлуатації лінійних інженерних споруд (доріг, трубопроводів, ліній електропередач і зв'язку, а також інших лінійних споруд), спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони земель здійснюють постійний контроль за станом ґрунтового покриву на цих та прилеглих до них земельних ділянках.

Нормативно-правовими актами передбачається, що господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад установлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється (ч. 1 ст. 45 Закону України «Про охорону земель»). Таким чином, відповідно до ч. 2 ст. 45 Закону України «Про охорону земель» у разі виявлення фактів забруднення ґрунтів небезпечними речовинами вживають заходів щодо обмеження, тимчасової заборони (зупинення) або припинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, притягнення винних до відповідальності згідно із законом та проведення в установленому порядку робіт із дезактивації, відновлення забруднених земель, консервації угідь і визначення режимів їх подальшого використання.

Правилами безпеки під час експлуатації магістральних нафтопроводів, затвердженими Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 23.05.2007 р № 110, визначені аварійні ремонтні роботи під час експлуатації трубопроводів як газонебезпечні, що супроводжуються значними екологічними збитками та штрафами з боку експлуатаційних організацій. Цим же документом накладено заборону щодо проведення сторонніми особами робіт, що можуть порушити їх нормальну експлуатацію, виконання робіт без дозволу підприємства магістрального трубопровідного транспорту. Викрадення вуглеводнів відбувається за схемою несанкціонованого доступу з використанням «врізань», що не передбачені нормативною, експлуатаційною та технологічною документацією підприємств трубопровідного транспорту.

Такі види пошкодження цілісності нафтотранспортних систем означають не тільки втрату палива для держави, але й великі втрати його для користувачів, тобто забруднення вуглеводнями довкілля. Сьогодні щорічні збитки при розкраданні нафти при трубопровідному транспорті становлять до 8 млрд. доларів за рік. Вони розглядаються екологами як втрата інвестиційних проєктів з енергозберігаючих технологій на об'єктах транспортування нафти.

Тому розвиток інфраструктури трубопровідного транспорту є однією з нагальних стратегічних цілей держави, оскільки Україна розглядається як основний і пріоритетний партнер з постачання нафти і нафтопродуктів до країн Європи.

Висновки

Проблема безпечної експлуатації трубопровідного транспорту нафти і нафтопродуктів та захисту від несанкціонованого втручання має велике стратегічне, економічне, політичне значення і для її вирішення необхідно вживати комплексних заходів, до яких необхідно віднести: розроблення сучасних пілотних пристроїв на основі кібертехнологій з метою обстеження і контролю охоронної зони магістральних нафтопроводів, розробка сучасних комп'ютерних технологій для швидкого і оперативного встановлення місць врізання та виявлення витоків нафти і нафтопродуктів, удосконалення законодавства на основі енергетичного чинника з метою підвищення відповідальності внаслідок виконання неправомірних дій навмисного порушення цілісності трубопроводів з метою заволодіння продуктом транспортування.

Література

1. Якимів Й.В. Проектування та експлуатація нафтопроводів:навчальний посібник/Й.В.Якимів,О.М.Бортняк – Івано-Франківськ:ІФНТУНГ,2015. – 171с.

2. Грудз В.Я. Технічна діагностика трубопровідних систем / В.Я. Грудз, Я.В. Грудз, В.В. Костів та ін. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 512 с.

3. Адаменко О.М. Комп'ютерні програми оцінки екологічного стану екосистем та безпеки життєдіяльності населення у зоні впливу нафтогазових родовищ / О.М. Адаменко,

Д.О. Зорін, Л.В. Міщенко, М.В. Крихівский // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування, 2012, № 2(6). – С.32-53.

4. Семчук Я. М. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / Я. М. Семчук, О. В. Паневник, О. М. Мандрик. - Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2006. - 132 с.

5. Кривенко Г. М. Прогнозування екологічного і технічного ризиків при експлуатації магістральних нафтопроводів з пересіченим профілем траси: дис. кандидата технічних наук: 04.03.05 / Кривенко Галина Мирославівна. - Івано-Франківськ, 2004. - 208с.

6. Бабаджанова О.Ф. Проблеми забруднення ґрунту нафтопродуктами / О.Ф Бабаджанова, Н.М. Гринчишин // Зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. «Техногенна безпека: Теорія, практика, іновація». – Львів: ЛДУ БЖД, 2011. – С. 35-36.

7. Бородавкин П.П. Оптимизация проектних решений магистральных нефте- и нефтепродуктопроводов с учётом охраны окружающей среды / П.П.Бородавкин, Б.И.Ким. // Нефтяное хоз-во. -1976. – №10. – с.42-44.

8. Говдяк Р.М. Енергоекологічна безпека нафтогазових об'єктів. / Р.М. Говдяк, Я.М. Семчук, Г.М. Кривенко. - К.: Лібра, 2007. -524 с.

9. Розгонюк В.В. Технічна експлуатація систем захисту від підземної корозії магістральних газопроводів / В.В.Розгонюк, Ю.П.Гужов, Ю.О.Кузьменко, В.А.Шишківський. – Київ: Росток. – 2000. – 268 с.

10. Середюк М. Д. Трубопроводний транспорт нафти и нафтопродуктів: [посібник для студ. вищ. навч. зак.] / Середюк М. Д., Якимів Й. В., Лісафін В. П. - Івано-Франківск: Кременчуг, 2001. - 517 с.

11. Крижанівський Є.І. Оцінювання роботоздатності нафтогазопроводів тривалої експлуатації за параметрами їх дефектності / Є.І.Крижанівський, Р.С. Грабовський, О.М. Мандрик // Фізико-хімічна механіка матеріалів. – 2013. – Т.49, №1. – С.105-110.

12. Крижанівський Є.І. Оцінка умов лавинного руйнування трубопроводів із довільно розміщеними наскрізними та не наскрізними зовнішніми тріщино подібними дефектами заданої глибини / Є.І.Крижанівський, Р.С. Грабовський, О.М. Мандрик // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. – 2013. –№1(34). – С.140-146.

13. Онацький Е. А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2010. –23 с.

14. Руденко Л. Д. Щодо визначення маґі-стрального трубопровідного транспорту // Правничий часопис Донецького університету. –2011. – № 1. – С. 62 - 67. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://www.pravoznavec. com.ua/ period/artide/2771

15. Мандрик О.М. Екологічна безпека транспортування природного газу: монографія / за ред. доктора технічних наук, професора, член-кореспондента НАН України Є.І. Крижанівського. – Івано-Франківськ: 2014. – 256 с.

16. Аварія на нафтопродуктопроводі ТОВ «Прикарпатзахідтранс» на Закарпатті: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/91255.

17. «Статистичний огляд енергетики світу 2013», «Statistical review of world energy 2013» British Petroleum.

SUMMARY

The publication is devoted to the ecological safety of oil and petroleum products pipeline transportation on the basis of challenges and risks arising from the operation of strategically important branches of the energy sector and provides a legal assessment of unlawful interferences in the operation of oil and gas companies. The principles of emergency situations and the consequences of their impact upon the environment, losses resulting from violation of the linear part integrity and tightness of the oil transportation system are highlighted on the basis of the characteristics and operation conditions of the oil transportation system,. The necessity of simultaneous solution of the issues related to ecological safety and supply reliability of hydrocarbon liquid energy resources at the production and technological, legal levels through the use of optimal pipeline transport has been established. The legal assessment of such emergency situations occurrence of ecological character is given and technological measures to control and localize it are presented.

Key words: main oil pipeline, legal assessment, ecological safety, cyber technology pilot devices.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ УСИНОВЛЕННЯ ІНОЗЕМЦЕМ ДИТИНИ

Мосейчук Анастасія Ігорівна - аспірантка кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.633

Усиновлення іноземцем дитини розглянуто як соціальне явище, що передбачає прийняття в сім'ю дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, на правах дочки чи сина, спрямоване на забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини. В Україні закріплено пріоритет національного усиновлення.

Усиновлення іноземцем дитини є правовим явищем. Визначено, що усиновлення іноземцем дитини є юридичним станом, що породжує між усиновлювачем-іноземцем та усиновленою дитиною правовідносини усиновлення, за якими усиновлювач-іноземець та усиновлена дитина набувають сімейних прав та обов'язків, визначених національним та міжнародним законодавством, що застосовується до цих правовідносин.

Встановлено, що за законодавством Фінляндії, Угорщини, Словенії, Німеччини метою усиновлення є виникнення сімейних правовідносин, аналогічних батьківським правовідносинам, тобто правовідносинам споріднення. Законодавство Франції, Болгарії розрізняє два види усиновлення. У Франції, Болгарії повне усиновлення тягне за собою сімейні правовідносини, які подібні батьківським правовідносинам, а за простим усиновленням у Франції чи неповним усиновленням в Болгарії таких правовідносин в цілому не виникає, відносини з простого чи неповного усиновлення існують паралельно з відносинами споріднення і їх можна визначити як субсидіарні щодо батьківських правовідносин.

Ключові слова: усиновлення, іноземець, міжнародне усиновлення, міждержавне усиновлення, юридичний стан, сімейне виховання.

Постановка проблеми

Питання усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, на сьогодні є актуальним, зважаючи на те, що проблема влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні не вирішена дотепер. На кінець 2019 року в Україні було 69,2 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1, с. 72]. У Соціальному звіті Міністерства соціальної політики України за 2019 рік зазначається, що в Україні щороку набуває статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування 10 тисяч дітей. Протягом 2019 року було усиновлено 1 797 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них: громадянами України – 1 419 дітей, іноземцями – 378 дітей. Державна політика щодо надання переваги вихованню дитини в сім'ях громадян України закріпила перевагу національного усиновлення над міждержавним. Національне усиновлення в Україні майже в 4 рази переважає над міждержавним [2, с. 29-30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Правове регулювання усиновлення іноземцем дитини-громадянина України досліджувалося в роботах таких правників, як: К. І. Березовська [3], О. О. Грабовська [4], С. С. Журило [5]. Реалізація міжнародно-правових норм у сфері міждержавного усиновлення дітей досліджувалася Ю. В. Деркаченко [6]. Проте сутність усиновлення іноземцем дитини за законодавством України та іноземцем-

них країн, зокрема країн Європейського Союзу, досліджувалася фрагментарно в контексті визначення умов та порядку здійснення усиновлення дитини іноземцем.

Метою цієї статті є визначення поняття та сутності усиновлення іноземцем дитини за законодавством України та країн Європейського Союзу.

Викладення основного матеріалу

Згідно з ч. 1 ст. 207 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. № 2947-III усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК України [7].

Центральною ідеєю інституту усиновлення є надання дітям, які не мають батьків або за тими чи іншими життєвими обставинами є позбавленими можливості жити у батьків, всього того позитивного, що може дати і фактично дає сім'я в розумінні морального, виховного і фізичного впливу на формування особистості людини. Але усиновлення є недопустимим, якщо навіть за наявності всіх вищевказаних умов йде урозріз з інтересами дитини або ж порушує суспільні інтереси [8, с. 388].

В юридичній літературі усиновлення дитини іноземцем визначається як міждержавне чи міжнародне усиновлення. Міжнародне усиновлення характеризується тим, що, як і при міждержавному усиновленні, суб'єкти правовідносин, тобто усиновлювач та усиновлена дитина, є громадянами різних держав або особами без громадянства. Відмінною особливістю міжнародного усиновлення є те, що дитина, яка усиновлюється, не змінює країни проживання і правовідносини регулюються виключно нормами внутрішньодержавного права, в тому числі через національно-правові механізми захисту прав дитини, яку усиновляють, та дитина не втрачає постійний правовий зв'язок із своєю державою, тоді як при міждержавному усиновленні дитина в більшості випадків втрачає громадянство держави-походження [6, с. 27-28].

Визначення сутності усиновлення іноземцем дитини-громадянина України має відбуватися з урахуванням сутності національного усиновлення. Усиновлення іноземцем дитини є соціальним явищем, що передбачає прийняття в сім'ю дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, на правах дочки чи сина. Незважаючи на пріоритет національного усиновлення, усиновлення іноземцями дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямовано на забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини.

Усиновлення досліджується цивілістами вже тривалий час. Так, Є. В. Васьковський зазначав, що крім кровного, або природного, споріднення існує ще штучне, що розподіляється на два види: цивільне й духовне. Під першим розуміють зв'язок, що виникає внаслідок усиновлення однієї особи іншою. Духовним спорідненням називається зв'язок, що, за церковними законами, поєднує дитину із хресним батьком і хресною матір'ю [9].

Близькою до цього погляду є точка зору М. В. Антокольської, яка визначає усиновлення як різновид соціального батьківства або материнства [10, с. 290].

О. О. Свіжа серед форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, виокремлює назване батьківство – юридичне заміщення батьківства, при якому відносини між батьками та дітьми прирівнюються до кровноспоріднених (включає два підвиди: усиновлення та фактичне виховання) [11, с. 865-866]. Необхідно зазначити, що розгляд усиновлення як такого, що за своїми правовими наслідками дорівнюється законом до кровного споріднення, був розповсюджений в юридичній літературі радянського періоду [12, с. 264]. Такий підхід підтримано і в сучасній юридичній літературі [13, с. 21].

На думку Л. М. Зілковської, відносини усиновлення є схожими з відносинами споріднення, але не є тотожними з ними, оскільки вони є різними за своєю правовою природою [14, с. 31]. У той же час Л. В. Красицька не погоджується з тим, що відносини з усиновлення ідентичні батьківським правовідносинам, зазначаючи, що усиновлення тягне за собою виникнення правовідносин, подібних до батьківських, проте своєрідних; права усиновлювачів і права батьків не є повністю ідентичними [15, с. 63].

Отже, за своєю правовою природою відносини з усиновлення іноземцем дитини є

відносинами, які є схожими з відносинами споріднення, оскільки усиновлена дитина приймається в сім'ю усиновлювача-іноземця на правах дочки чи сина, проте є такими, що повністю не співпадають з ними, оскільки за рішенням суду правовий зв'язок може бути збережено між усиновленою дитиною та її родичами за кровним походженням, наприклад, бабою, дідом дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідними братами, сестрами усиновленої дитини.

Розглядаючи сутність усиновлення іноземцем дитини як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно зауважити, що в СК України відносини з усиновлення іноземцем дитини врегульовано окремим Розділом VI «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями». Вбачається, що правові норми, які регулюють ці відносини, мають бути розміщені в гл. 18 «Усиновлення», враховуючи, що ч. 1 ст. 69 Закону України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» передбачено, що усиновлення та його скасування регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача. Якщо усиновлювач – подружжя, яке не має спільного особистого закону, то застосовується право, що визначає правові наслідки шлюбу [16].

О. В. Мельник зазначає, що усиновлення вміщує в себе безліч різнорідних аспектів: це і правовий інститут, і законодавчий інститут, і форма влаштування дітей, і засіб реалізації прав тощо. Така комплексна природа дає змогу говорити про усиновлення як про цілісне правове явище [17, с. 92].

Дійсно, усиновлення іноземцем дитини є правовим явищем, яке за своєю характеристикою як тривалого в часі юридичного факту є юридичним станом, що породжує між усиновлювачем-іноземцем та усиновленою дитиною правовідносини усиновлення, за якими усиновлювач-іноземець та усиновлена дитина набувають сімейних прав та обов'язків, визначених національним та міжнародним законодавством, що застосовується до цих правовідносин.

Усиновлення дітей іноземцями відомо більшості правових систем світу. У мусульманських країнах усиновлення взагалі заборонено, що базується на положенні Корану (33:4–5): не створив Аллах для людини двох сердець усередині і не зробив ваших годованців вашими дітьми. Возведіть їх до їхніх батьків, це є більш справедливим у Аллаха, а якщо не знаєте їх батьків, то це ваші брати у вірі і ваші близькі. Туніс це єдина мусульманська держава в якій функціонує інститут усиновлення [18, с. 26].

Згідно з ч. 2 ст. 121 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю від 09 липня 1999 р. № 278-З міжнародне усиновлення на території Республіки Білорусь здійснюється за заявою осіб (особи), які бажають усиновити дитину, обласними судами за місцем проживання (знаходження) дитини, яка усиновлюється, та в місті Мінську – Мінським міським судом [19].

Відповідно до ст. 19 Закону Грузії від 25 травня 2012 р. № 6301 «Про усиновлення та передачу на виховання» усиновлення іноземцем дитини-громадянина Грузії допускається у разі, якщо повернення дитини в біологічну сім'ю або її усиновлення громадянином Грузії чи (і) особою без громадянства зі статусом в Грузії є неможливим [20]. Зазначені положення законодавства Грузії свідчать про пріоритет національного усиновлення.

Відповідно до ст. 1 Закон Фінляндії від 20 січня 2012 р. № 22/2012 «Про усиновлення» метою усиновлення є сприяння добробуту дитини шляхом створення відносин «дитина-один з батьків» між усиновленим і майбутнім усиновлювачем [21].

У Франції існує дві форми усиновлення: повне усиновлення (adoption pleniere) та просте усиновлення (adoption simple). Цивільний кодекс Франції 1804 р. не містить визначення поняття усиновлення. Батьківські права (autorite parentale) відповідно до ЦК Франції здійснюються обома батьками в однаковій мірі. Повне усиновлення дитини можливе тільки за умов: 1) якщо походження дитини встановлено у відповідності до закону лише по відношенню до цього чоловіка (дружини); 2) якщо батько (мати), який не є чоловіком (дружиною), повністю позбавлений батьківських прав; 3) якщо батько (мати), який не є чоловіком (дружиною), помер, і не має родичів по висхідній лінії першого ступеня спорід-

нення або ці родичі явно не виявляють інтересу до дитини (ст. 345-1 ЦК Франції) [22].

У рішенні Європейського суду з прав людини від 15 березня 2012 р. у справі «Gas and Dubois v. France» вказано, що рішення про повне усиновлення створює правовідносини «один з батьків-дитина», які замінюють первісне споріднення (якщо таке було). Дитина приймає прізвище усиновлювача. Видається нове свідоцтво про народження, а усиновлення є безповоротним. Рішення про просте усиновлення, на відміну від повного усиновлення, не розриває зв'язку між дитиною та її рідною сім'єю, але створює додаткові правовідносини «один з батьків-дитина». На практиці більшість випадків повного усиновлення є міжнародними усиновленнями, тоді як переважна більшість рішень про просте усиновлення, прийнятих в рамках сім'ї, стосуються осіб, які досягли повноліття, і часто пов'язані зі спадкуванням [23].

Відповідно до ст. 4:119 Цивільного кодексу Угорщини 2013 р. усиновленням вважається встановлення сімейних відносин між усиновлювачем, його родичами та в інтересах усиновленої дитини, що дозволить їй виховуватися в сім'ї, але усиновленими можуть бути лише неповнолітні особи. Стаття 4:129 ЦК Угорщини визначає міжнародне усиновлення, коли дитина переїжджає на постійне проживання в іншу країну внаслідок усиновлення, незалежно від громадянства усиновлювача та незалежно від того, чи змінюється громадянство дитини. За винятком випадків, коли дитина усиновлюється родичем або одним з подружжя, дитина може бути усиновлена на міжнародному рівні, якщо визнається такою, що підходить для усиновлення, або, у випадку передачі на виховання до прийомної сім'ї, за умови, що після передачі на виховання до прийомної сім'ї, якщо має право на усиновлення, не була усиновлена в Угорщині, тому що вжиті заходи для усиновлення дитини не увінчалися успіхом [24].

Стаття 7 Закону Республіки Словенія «Про шлюб та сімейні відносини» 1977 р. визначає усиновлення як особливу форму захисту дітей, що створює відносини між усиновлювачами та усиновленою дитиною як між батьками та дитиною. Частина 1 ст. 140 Закону Республіки Словенія «Про шлюб та сімейні відносини» передбачає, що у виняткових випадках усиновлювачем може бути іноземний громадянин, якщо центр соціального захисту не може знайти усиновлювача для дитини, яка усиновлюється, серед громадян Республіки Словенія [25].

Сімейний кодекс Республіки Болгарії від 01 жовтня 2009 р. вирізняє дві форми усиновлення: повне (full adoption) та неповне (incomplete). Відповідно до ст. 101 СК Республіки Болгарії, у разі повного усиновлення між усиновленою дитиною та її нащадками – з одного боку, та усиновлювачем та його родичами – з іншого, виникають права та обов'язки такі, як між родичами за походженням, а права і обов'язки між усиновленою дитиною та її нащадками з родичами за походженням перериваються. У випадку неповного усиновлення, права та обов'язки виникають як між родичами за походженням лише між усиновленою дитиною та її нащадками – з одного боку, та усиновлювачем – з іншого, права та обов'язки між усиновленою дитиною та її нащадками з їх родичами за походженням зберігаються (ст. 102 СК Республіки Болгарії) [26].

У § 1741 (1) Німецького цивільного укладення від 18 серпня 1896 р. визначається, що усиновлення є можливим, якщо воно служить благу дитини і очікується, що між усиновлювачем і дитиною виникнуть такі ж відносини, як між батьками і дитиною [27].

Висновки

Підсумовуючи розгляд сутності відносин з усиновлення іноземцем дитини, необхідно зазначити, що усиновлення іноземцем дитини є соціальним явищем, що передбачає прийняття в сім'ю дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, на правах дочки чи сина. Незважаючи на пріоритет національного усиновлення, усиновлення іноземцями дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямовано на забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини.

Запропоновано правові норми, які регулюють відносини з усиновлення іноземцем дитини-громадянина України, розмістити не окремим Розділом VI «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які

проживають за її межами, та іноземцями», а в гл. 18 «Усиновлення», враховуючи, що Законом України «Про міжнародне приватне право» передбачено, що усиновлення та його скасування регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача.

Визначено, що усиновлення іноземцем дитини є юридичним станом, що породжує між усиновлювачем-іноземцем та усиновленою дитиною правовідносини усиновлення, за якими усиновлювач-іноземець та усиновлена дитина набувають сімейних прав та обов'язків, визначених національним та міжнародним законодавством, що застосовується до цих правовідносин.

За законодавством Фінляндії, Угорщини, Словенії, Німеччини метою усиновлення є виникнення сімейних правовідносин, аналогічних батьківським правовідносинам, тобто правовідносинам споріднення. Законодавство Франції, Болгарії розрізняє два види усиновлення. У Франції, Болгарії повне усиновлення тягне за собою сімейні правовідносини, які подібні батьківським правовідносинам, а за простим усиновленням у Франції чи неповним усиновленням в Болгарії таких правовідносин в цілому не виникає, відносини з простого чи неповного усиновлення існують паралельно з відносинами спорідненння і їх можна визначити як субсидіарні щодо батьківських правовідносин.

Література

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2019. 258 с. URL: http://www.ombudsman.gov.ua.
2. Соціальний звіт Міністерства соціальної політики України за 2019 рік. Київ, 2020. 55 с. URL: https://www.msp.gov.ua/news/18746.html.
3. Березовська К. І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2019. 22 с.
4. Грабовська О. О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 19 с.
5. Журило С. С. Цивільно-правове регулювання усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2015. 20 с.
6. Деркаченко Ю. В. Реалізація міжнародно-правових норм у сфері міждержавного усиновлення дітей : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2010. 198 с.
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 7. Ст. 273.
8. Сімейне право України : підручник / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін. ; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
9. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/24/page_11.html (дата звернення: 16.06.2020).
10. Антокольская М. В. Семейное право : учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Юристъ, 2003. 333 с.
11. Свіжа О. О. Дитячий будинок сімейного типу в системі видів улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. *Форум права*. 2011. № 1. С. 864–872. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_139 (дата звернення: 06.01.2020).
12. Рясенцев В. А. Семейное право. Москва: Юрид. лит., 1971. 294 с.
13. Ситкова О. Ю. Правовое регулирование международного усыновления : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саратовская гос. академия права. Саратов, 2003. 181 с.
14. Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2002. 177 с.
15. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
16. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/

laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 20.01.2020).

17. Мельник О. В. До питання про аналіз інституту усиновлення: теоретико-правовий аспект. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 88–94.

18. Синкевич Н. Ф. Регламентация иностранного усыновления в международном частном праве *Белорусский журнал международного права и отношений*. 2003. № 1. С. 25–29. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/31670/1/2003_1_JILIR_sinkevich.pdf (дата обращения: 26.01.2020).

19. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 09 июля 1999 г. № 278-З. URL: http://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje.htm (дата обращения: 19.01.2020).

20. Об усыновлении и передаче на воспитание: Закон Грузии от 25 мая 2012 г. № 6301. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/download/1529579/6/ru/pdf (дата обращения: 14.01.2020).

21. Finland Adoption Act № 22/2012, adopted on 20 January 2012. URL: http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2012/en20120022.pdf (accessed: 04.01.2020).

22. Civil Code of France. 1804. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701 (accessed: 19.01.2020).

23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Gas and Dubois v. France» від 15.03.2012 р. URL: http://unionafirmativa.org.ve/unaf/wp-content/uploads/Case-Gas-and-Dubois-v-France-2012.pdf (accessed: 05.01.2020).

24. Civil Code of *Hungary*. 2013. *URL:* https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf (accessed: 05.01.2020).

25. Marriage and Family Relations Act of the Republic Slovenia, 1977. *Official Gazette of the Republic Slovenia*. 2004. № 69. URL: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/zakonodaja/law_on_marriage_and_family_relations.pdf (accessed: 19.01.2020).

26. Family code of the Republic of Bulgaria. *State Gazette*. 23.06.2009. № 47. URL: https://kenarova.com/law/Family%20Code.pdf (accessed: 09.01.2020).

SUMMARY

Adoption of a child by a legal alien is considered as a social phenomenon that involves the adoption of an orphan and a child deprived of parental care as a daughter or a son, aimed at ensuring the priority of family education of the child. The priority of national adoption is enshrined in Ukraine: a child can be adopted by a legal alien, if there is no Ukrainian citizen who would like to adopt the child or to take care of the child in a family. Adoption of a child by a legal alien is an inter-country adoption or Intercountry Adoption.

Adoption of a child by a legal alien is a legal phenomenon. It has been defined that the adoption of a child by a legal alien is a legal status that gives rise to adoptive legal relations between a legal alien adopter and an adopted child, where the legal alien adopter and the adopted child acquire family rights and responsibilities determined by national and international law applied to such legal relations.

It has been established that the purpose of adoption, according to the legislation of Finland, Hungary, Slovenia, Germany, is the emergence of family legal relations similar to the parental legal relations, i.e. the legal relations of kinship. The legislation of France and Bulgaria distinguishes between two types of adoption. Full adoption in France and Bulgaria entails family legal relations that are similar to parental legal relations, where simple adoption in France or partial adoption in Bulgaria do not entail such legal relations at all. Relations aroused from simple or partial adoption coexist with kinship and can be defined as subsidiary in regard to parental legal relations.

The author has suggested to place the legal norms regulating relations on adoption of a child-citizen of Ukraine by a legal alien, in Chapter 18 "Adoption", but not in a separate Section VI "Specific Features of Children Adoption by Citizens of Ukraine Living Abroad and by Legal Aliens", taking into account the fact that the Law of Ukraine "On Private International Law" provides that adoption and its abolition are regulated by the personal law of the child and the personal law of the adoptive person.

Key words: adoption, a legal alien, Intercountry Adoption, inter-country adoption, legal status, family education.

27. Bürgerliches Gesetzbuch vol 18. August 1896. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p5937 (accessed: 03.01.2020).

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

БАКАЇМ Марія Василівна - суддя Золочівського районного суду, Львівської області

УДК 351.74:343.627

В статье рассмотрены полномочия уполномоченных органов Национальной полиции Украины как субъекта предотвращения и противодействия домашнему насилию. Рассмотрены общие полномочия уполномоченных подразделений Национальной полиции Украины как другого органа и учреждения, на которые возлагаются функции по осуществлению мероприятий в сфере предотвращения и противодействия домашнему насилию. Осуществлен анализ ведомственных нормативно-правовых актов Министерства внутренних дел Украины, определяющие административно-правовой статус подразделений Национальной полиции Украины, и установлено, что специальные полномочия в сфере предотвращения и противодействия домашнему насилию имеют Департамент превентивной деятельности Национальной полиции Украины, патрульная служба МВД Украины, подразделения ювенальной превенции, служба участковых офицеров полиции. На основании анализа полномочий уполномоченных подразделений Национальной полиции Украины, которые осуществляют предотвращение и противодействие домашнему насилию, следует констатировать, что основным субъектом в сфере предотвращения и противодействия домашнему насилию является служба участковых офицеров полиции, поскольку большинство полномочий, которые определены в ст. 10 Закона Украины от 07.12.2017 № 2229-VIII «О предотвращении и противодействии домашнему насилию», отнесено к их компетенции. Предложено закрепить исчерпывающий перечень уполномоченных подразделений Национальной полиции Украины, которые осуществляют предотвращение и противодействие домашнему насилию, в упомянутом Законе.

Ключевые слова: Национальная полиция, домашнее насилие, противодействие, меры предупреждения, полномочия.

Постановка проблеми

Останнім часом питання щодо запобігання та протидії домашньому насильству доволі часто піднімаються в контексті діяльності європейських правозахисних та громадських організацій, правоохоронних структур, наукових установ. Актуальність цього питання, активізація діяльності державних та громадських інститутів зумовлена передусім тим, що насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини, а домашнє насильство – це найпоширеніше і найбільш складне для протидії явище [1, с. 131].

Якщо проаналізувати статистику випадків домашнього насильства, то за даними ООН (Всесвітньої організації охорони здоров'я), у середньому протягом року кожна шоста жінка зазнає насильства в сім'ї [2]. Жінки у всьому світі потерпають від домашнього насильства більше, ніж

від пограбувань та в автомобільних катастрофах, разом узятих [3].

На жаль, не існує об'єктивної та достовірної інформації про масштаби цього соціального явища, оскільки в більшості випадків воно залишається латентним. Офіційна статистика не засвідчує реального стану домашнього насильства через те, що більшість постраждалих не звертається за допомогою до підрозділів Національної поліції України.

Прийняття 7 грудня 2017 року Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» стало новим вектором реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [4, с. 157].

Що стосується ситуації в Україні, то, за інформацією Національної поліції, у 2017 році надійшло майже 111 тисяч звернень із повідомленнями про вчинені злочини та інші події, пов'язані із домашнім насильством, 1 391 з них надійшло від дітей. За результатами розгляду зазначених звернень було складено 80,8 тисяч протоколів про адміністративні правопорушення (ст.172-2 КУпАП). У 2018 році кількість звернень із повідомленнями про домашнє насильство перевищила 115 тисяч, з них 1418 – від дітей. Усього за 2018 рік поліцією було складено 99,5 тисяч протоколів за ст.173-2 КУпАП [2].

У той же час, Національна поліція України займає специфічне місце в системі суб'єктів протидії домашньому насильству: вона вирізняється функціями та повноваженнями, що на неї покладаються, організаційною структурою та правовим статусом її службових осіб. Проблема визначення ролі та значення Національної поліції в системі суб'єктів протидії домашньому насильству є наразі малодослідженою у зв'язку з тим, що цей орган є новоутвореним і суттєво відрізняється від інших органів публічної адміністрації у цьому напрямку діяльності [5, с. 108].

Ст. 3 Конституції України гарантує людині, що її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, і що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стан дослідження проблеми

Правові аспекти проблеми домашнього насильства досліджували такі вчені, як О. Бандурка, О. Безпалова, А. Блага, О. Джужа, Л. Крижна, О. Костирь, Ю. Крупка, К. Левченко, О. Литвинов, Г. Мошак, М. Панов, Я. Сотак, О. Старков та інші. Ці науковці провели ґрунтовний аналіз чинників, які зумовлюють таке явище, як домашнє насильство, ними визначені найбільш важливі положення та заходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Беззаперечним є те, що у протидії домашньому насильству принципову роль відіграє системний комплексний підхід, участь у здійсненні цієї роботи державних структур, у тому числі правоохоронних структур, органів місцевого самоврядування та громадських організацій [1, с. 132].

Виклад основного матеріалу

У наукових напрацюваннях вченими наголошується на тому, що якщо захист прав людини постає невід'ємним елементом дотримання правопорядку, то очевидно, що розбудова ефективної системи захисту прав людини і громадянина неможлива поза включенням до неї такого специфічного виду діяльності як та, що здійснюється правоохоронними органами, у тому числі органами Національної поліції.

Також науковці акцентують увагу на тому, що серед усіх правоохоронних органів органи Національної поліції мають доволі широкі повноваження, пов'язані не лише із захистом прав людини, але й з обмеженням цих прав, що можуть мати місце у процесі реалізації ними передбачених законом завдань [11, с. 122].- В.І. Фелик звертає увагу, що Національну поліцію як державний правоохоронний орган з точки зору її функціонального

призначення в суспільстві слід розглядати як орган, який, з одного боку, дійсно служитиме інтересам людини та громадянина, а з іншого – виконання функцій з охорони публічної безпеки та порядку супроводжуватиметься захистом державних інтересів [10, с. 131].

З цього приводу слушно висловилась І. О. Горшенєва, зауваживши, що коли на певній стадії розвитку в суспільстві створено організовану і законодавчо встановлену систему державного контролю за будь-якими відхиленнями від правових норм, можна говорити про появу на громадській арені поліцейської діяльності, яка виступає як запобігання і придушення порушень правил і норм даного суспільства, а за необхідності і застосування сили. Саме в можливості застосування примусових заходів полягає, на думку вченої, специфіка поліцейської діяльності. У зв'язку з цим, відмічається, що застосування сили, навіть якщо воно санкціоновано правом, мало для кваліфікації поліцейської діяльності. Важливим аспектом діяльності поліції є реалізація функції державного управління. І. О. Горшенєва доходить висновку про функціональний дуалізм поліції, оскільки в механізмі держави вона виступає як каральний і правоохоронний орган і в той же час є підсистемою державного управління [12, с. 14].

Як продовження до вказаного, В.І. Фелик робить проміжний висновок про ймовірність, що Національна поліція України також відзначатиметься певним дуалізмом своєї правової сутності, що позначається на її правовому статусі як суб'єкта профілактичної діяльності, у тому числі щодо протидії гендерно обумовленому насильству [10, с. 132].

Як вже було зазначено важливе місце у цьому процесі посідає Національна поліція України. У п.18 ст.23 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено положення, яке дає повноваження поліцейським «вживати заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі» [6]. Також п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 року №877 говорить про те, що «Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань вживає заходів із запобігання та припинення насильства в сім'ї» [7].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відображає участь у вирішенні проблем домашнього насильства державних структур, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України. Так, стаття 10 цього закону містить перелік повноважень Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а саме:

– виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;

– прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;

– інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

– винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;

– взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;

– здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;

– анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення

ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;

– взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

– звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [8].

Враховуючи достатньо високу латентність правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, спроби приховати ці факти членами сім'ї, серйозні наслідки несвоєчасного реагування з боку відповідних структур – усе це зобов'язує підрозділи Національної поліції оперативно та професійно вживати заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Усвідомлюючи важливість проблеми, аналізуючи стан скоєння правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вплив цього явища на стан правопорядку в державі, керівництво Національної поліції, згідно з Наказом від 30.08.2019 року №871, прийняло рішення про утворення 45 мобільних груп з реагування на факти вчинення домашнього насильства у 27 обласних центрах та містах України [9]. До складу зазначених груп увійшли співробітники служби превентивної діяльності, ювенальної превенції та патрульної поліції. Ці поліцейські пройшли відповідну підготовку і в змозі надати невідкладну психологічну, медичну та правову допомогу постраждалим від домашнього насильства. Робота мобільних груп поліції з безпосереднього реагування на випадки вчинення домашнього насильства розпочата з вересня 2019 року [1, с. 133].

На підставі викладеного, варто зробити проміжний висновок, що Національна поліція України займає особливе місце в системі суб'єктів протидії домашньому насильству, яке виражається в наступному: 1) цей орган, хоча і є державним озброєним правоохоронним органом, але його основне задекларoване завдання – це служіння кожному громадянину, а також суспільству в цілому; 2) це соціально орієнтований орган, який перебуває в найтіснішому безпосередньому зв'язку із суспільством, його громадянами через розгалужену систему поліцейських органів, відділів та відділень; 3) цей орган наділений широким колом примусово-владних повноважень; 4) є суб'єктом реалізації державної політики в сфері забезпечення публічного порядку та безпеки, протидії злочинності; 5) окремі функції цього органу перетинаються з подібними функціями деяких інших правоохоронних органів та органів публічної адміністрації, тому важливим є чітке розмежування повноважень відповідних органів в законодавстві України [10, с. 134-135].

Висновки

На підставі викладено, варто дійти висновку, що органи Національна поліція України є особливим суб'єктом протидії домашньому насильству. Їх місце в системі суб'єктів протидії домашньому насильству обумовлюється наступним: 1) протидія та запобігання протидії домашньому насильству, виявлення його причин та наслідків, вжиття заходів щодо їх усунення Законом України «Про Національну поліцію» віднесено до основних повноважень органів поліції; 2) органи Національної поліції відповідно до КУпАП визнані суб'єктом, які здійснюють заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, внаслідок чого саме на цей орган має покладатися відповідальність за своєчасне виявлення та попередження адміністративних правопорушень, усунення їх негативних наслідків; 3) розгалужена система органів Національної поліції найбільш належна до суспільства,

що сприяє реалізації наступні форми запобіжних заходів проти домашнього насильства: первинні, вторинні та третинні; 4) органи Національної поліції володіють широкою системою державно-владних повноважень (взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи; анулювання дозволу на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів у власників у разі вчинення ними гендерно обумовленого насильства, а також вилучення зброї та боєприпаси у порядку, визначеному законодавством тощо); 5) діяльність органів Національної поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, що створює сприятливі умови для своєчасного надходження та реагування на факти вчинення домашнього насильства; 6) Національна поліція, будучи центральним органом виконавчої влади, якраз і забезпечує реалізацію державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, у тому числі щодо державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Література

1. Голуб М.В. Деякі напрями роботи Національної поліції з попередження та протидії випадкам домашнього насильства. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 1, 2020. С. 130–133.
2. За домашнє насильство – за ґрати: як в Україні та світі борються зі знущанням у родині URL: https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146.
3. Колесник Л.А. 25 листопада – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства по відношенню до жінок. Л.А. Колесник, С.М. Павлюк Новоград-Волинський медичний коледж: [офіц. сайт]. – 25.11.2015. URL: http://nvmk.org.ua/579-25-listopada-mizhnarodniy-den-borotbizalikvidaciyu-nasilstva-po-vidnoshennyu-do-zhinok.html.
4. Біленко П. Уповноважені органи Національної поліції України як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 19. С. 157–161.
5. Грідіна Н.Б. Місце органів національної поліції України в системі суб'єктів протидії гендерно обумовленому насильству. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1(22) том 3, 2018. С. 108–112.
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/580-19.
7. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 року №877. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/877-2015-п.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017.URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/2229-19.
9. Про організацію своєчасного реагування на факти вчинення домашнього насильства: наказ Національної поліції Україні від 30.08.2019 № 871. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/34529-19.
10. Фелик В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності національної поліції України: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2017. 480 с.
11. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480 URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18.
12. Горшенева И. А. Полиция в механизме современного государства: теоретико-правовые аспекты: автореф. дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. М., 2002. 28 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті повноваження уповноважених органів Національної поліції України як суб'єкта запобігання та протидії домашньому насильству. Розглянуто загальні повноваження уповноважених підрозділів Національної поліції України як іншого органу та установи, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Здійснено аналіз відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, що визначають адміністративно-правовий статус підрозділів Національної поліції України, та встановлено, що спеціальні повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству мають Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, патрульна служба МВС України, підрозділи ювенальної превенції, служба дільничних офіцерів поліції. На підставі аналізу повноважень уповноважених підрозділів Національної поліції України, які здійснюють запобігання та протидію домашньому насильству, необхідно констатувати, що основним суб'єктом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є служба дільничних офіцерів поліції, оскільки більшість повноважень, які визначено у ст. 10 Закону України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», віднесена до їхньої компетенції. Запропоновано закріпити вичерпний перелік уповноважених підрозділів Національної поліції України, які здійснюють запобігання та протидію домашньому насильству, у згаданому Законі.

Ключові слова: Національна поліція, домашнє насильство, протидія, заходи попередження, повноваження.

SUMMARY

The article considers the powers of the authorized bodies of the National Police of Ukraine as a subject of prevention and counteraction to domestic violence. The general powers of the authorized units of the National Police of Ukraine as another body and institution entrusted with the functions of implementing measures in the field of preventing and combating domestic violence are considered. The departmental normative legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which determine the administrative and legal status of the National Police of Ukraine, are analyzed, and it is established that the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine, the patrol service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, units juvenile prevention, the service of district police officers. Based on the analysis of the powers of the authorized units of the National Police of Ukraine, which carry out prevention and counteraction to domestic violence, it should be stated that the main subject in the field of prevention and counteraction to domestic violence is the service of district police officers, as most of the powers defined in Art. 10 of the Law of Ukraine of 07.12.2017 № 2229-VIII «On prevention and counteraction to domestic violence», referred to their competence. It is proposed to enshrine in the mentioned Law an exhaustive list of authorized units of the National Police of Ukraine that prevent and combat domestic violence. The National Police of Ukraine occupies a specific place in the system of subjects of combating domestic violence: it is distinguished by the functions and powers entrusted to it, the organizational structure and the legal status of its officials. The problem of determining the role and importance of the National Police in the system of actors to combat domestic violence is currently poorly understood due to the fact that this body is newly formed and differs significantly from other public administration bodies in this area.

Key words: National police, domestic violence, counteraction, preventive measures, powers.

ПРОФІЛАКТИЧНА ФУНКЦІЯ СУДУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

ГАЧАК-ВЕЛИЧКО Лілія Андріївна - викладач циклової комісії з гуманітарних дисциплін відділення підготовки Військового коледжу сержантського складу Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного

УДК 342.131.83

Статья посвящена рассмотрению вопроса профилактической деятельности суда, в отношении лиц, не достигших совершеннолетия. Анализируется создания ювенальной юстиции. Отмечено, что для работы с несовершеннолетними нужно понимать психологию несовершеннолетнего. Констатировано, что в развитых странах мира, где применяются ювенальные технологии, создание отдельных ювенальных судов не всегда является обязательным. Иногда в обычных судах работают специалисты, имеющие профильное образование и подготовку для работы с детьми.

Подчеркнуто особую важность профилактической деятельности судов с несовершеннолетними правонарушителями. Указано, что на сегодняшний день ювенальный суд в нашем государстве не создано, а затем рассмотрение дел, связанных правонарушениями несовершеннолетних, пока носит общий характер. В результате из-за значительной судебной нагрузки рассмотрение дел задерживается до года, возрастные особенности детей иногда учитываются не в полном объеме. Поэтому существует настоятельная необходимость создания специализированных судов по рассмотрению дел в отношении несовершеннолетних.

Констатировано, что сейчас положение дел с предупреждением правонарушений несовершеннолетних, к сожалению, является негативным: наличие значительного количества органов и субъектов осуществления соответствующих мероприятий, большого количества соответствующих работников, многочисленных «бумажных» результатов при отсутствии реальных достижений на практике.

Ключевые слова: профилактика, предотвращение, несовершеннолетние лица, правонарушения, профилактическая деятельность суда.

Постановка проблеми

Правопорушення неповнолітніх – це небезпечне соціальне явище, оскільки такі правопорушення створюють перешкоди, по-перше, формуванню соціально цінної особистості неповнолітнього; по-друге, змушують суспільство витрачати значні трудові ресурси (лише третина неповнолітніх повертається до повноцінного суспільного життя); по-третє, правопорушення неповнолітніх відіграють не останню роль у формування рецидиву злочинів (дві третини рецидивістів розпочали свій злочинний шлях ще до досягнення повноліття).

Мета статті полягає у визначенні на підставі аналізу чинного законодавства, наукових досліджень та статистичних даних щодо профілактичної діяльності суду щодо неповнолітніх.

Аналіз досліджень даної проблеми

Наукова самостійність профілактики адміністративних правопорушень ство-

рюється зусиллями багатьох учених-адміністративістів (І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Є.В. Додін, М.М. Дорогих, А.П. Клюшніченко, В.К. Колпаков, В.І. Ремньов та інші). Проте варто зазначити, що питання здійснення профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх судом у наукових джерелах висвітлено недостатньо.

Виклад основного матеріалу

Щодо класифікації суб'єктів профілактики правопорушень серед дітей, то І.А. Кобзар усю систему органів, діяльність яких спрямована на профілактику правопорушень серед неповнолітніх, поділяє на три основні групи: 1. Спеціалізовані органи державної влади, діяльність яких охоплює всі сфери життя дітей, а також спрямована на профілактику правопорушень неповнолітніх, виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, здійснення реабілітаційного впливу. 2. Суб'єкти системи правоохоронних органів, діяльність яких спрямована на попередження і розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми, правопорушень, вчинених проти неповнолітніх, застосування до винних осіб передбачених законом заходів, а також відновлення порушених прав і законних інтересів різних осіб (органи внутрішніх справ, прокуратура, суд, а також установи кримінально-виконавчої системи). 3. Суб'єкти, діяльність яких заснована на ініціативі громадських, суспільних, комерційних організацій і носять благодійний характер [1, с.132-134].

На думку Я.М. Квітки, суб'єкти профілактики можна класифікувати в такий спосіб:

1. Суб'єкти, що безпосередньо здійснюють індивідуальну профілактику. До них відносяться: родина, трудові і навчальні колективи, громадські об'єднання населення, а також організаційні структури раннього і безпосереднього попередження правопорушень правоохоронних органів.

2. Суб'єкти, які здійснюють профілактику поряд з виконанням контрольно-наглядових і правоохоронних функцій (суди, прокуратуру, органи внутрішніх справ).

3. Суб'єкти, що здійснюють координацію і управління діяльністю щодо попередження правопорушень (Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) [2, с.80-84].

У міжнародно-правових актах наголошується на бажаності або необхідності створення державами спеціальної системи органів, установ, які б займалися справами неповнолітніх, розробки спеціального законодавства, що стосується неповнолітніх. Зокрема, у п. 40.3 Конвенції про права дитини вказано: «Держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, обвинувачуються чи визнаються винними в його порушенні» [3]. У п. 2.3 Мінімальних стандартних правил здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29 листопада 1985 р. зазначено про те, що в рамках кожної національної юрисдикції слід вжити зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які стосуються безпосередньо неповнолітніх і установ та органів, у функції яких входить здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, і які покликані задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їх основні права [4].

Правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається завдання здійснювати соціальний захист і профілактику правопорушень, визначаються Законом України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [5]. Передбачена цим закон система органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей є окремим елементом ювенальної юстиції, на базі якої можливе створення сучасної, європейського зразка системи

ювенальної юстиції відповідно до рекомендацій щодо впровадження ювенального (дитячого) судочинства, передбачених парламентськими слуханнями з проблем бездомних громадян та безпритульних дітей (лютий 2004 р.) [6] та міжнародними зобов'язаннями України.

На жаль, на сьогодні ювенальний суд у нашій державі не створено, а відтак судовий розгляд справ, пов'язаних правопорушеннями неповнолітніх, поки що носить загальний характер. Внаслідок цього через значне судове навантаження розгляд справ затримується до року, вікові особливості дітей інколи враховуються не у повному обсязі. Тому, на нашу думку, існує нагальна потреба створення спеціалізованих судів з розгляду справ щодо неповнолітніх.

Щодо профілактичної функції суду, то слід зазначити, що в літературі існують різні підходи. Одні автори вказують, що діяльність судів може мати і профілактичний ефект, але останній має виключно опосередкований характер і лише побічно випливає з факту прийняття того чи іншого рішення. У зв'язку з цим не можна стверджувати, що судові органи беруть безпосередню участь у профілактиці правопорушень неповнолітніх [7, с. 146].

Л.М. Голубєва зазначає, що попередження правопорушень неповнолітніх – це система передбачених законом засобів і дій, які суд не тільки має право, але і зобов'язаний здійснювати в інтересах законності. Одним із процесуальних методів попередження правопорушення неповнолітніх є виховний вплив судового засідання і вирок суду. Важливим методом профілактики правопорушень є уважне дослідження судом причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушень, винесення окремих ухвал і постанов у відповідні органи з метою усунення цих причин та умов, розгляд справ виїзними сесіями суду, направлення копії вироку за місцем проживання, роботи або навчання засудженого [8, с. 5].

І.О. Топольскова зазначає, що попереджувальна діяльність суду може здійснюватися у двох напрямках: 1) виховна робота та покарання осіб, які втягли неповнолітніх у вчинення злочину або іншу антигромадську діяльність; 2) покарання самих неповнолітніх за вчинений спільно з дорослим злочин [9, с. 154].

В останні роки широкого поширення одержала точка зору про те, що суди не розглядаються як суб'єкти боротьби із правопорушеннями, оскільки є носіями судової влади. Це питання є спірним тому, що той самий орган і теоретично, і навіть практично може бути елементом відразу декількох систем.

У зв'язку з завантаженістю суддів, видається доцільним внести пропозиції у законодавство стосовно того, щоб справи, зазначені у ч.1 ст. 6 Закону України «Про органи і служи у справах дітей та спеціальні установи для дітей», розглядалися першочергово.

На виконання Закону України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» в Україні для здійснений комплексу заходів щодо виконання судових рішень стосовно неповнолітніх, їхніх батьків (усиновителів), опікунів (піклувальників) створено інститут судових вихователів, одним із основних завдань якого формально зазначено проведення профілактичної роботи у запобіганні правопорушень серед неповнолітніх, виховання належної їхньої правової культури. Однак, у відповідному положенні «Про судових вихователів» затвердженого спільним наказом Верховного суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15 листопада 1995р. [10] чітко не визначені основні методи їхньої діяльності щодо попередження нових правопорушень та злочинів неповнолітніх, та форми взаємодії з іншими органами, які здійснюють захист прав неповнолітніх (кримінальною міліцією у справах дітей, установами та закладами освіти та лікувальними установами, органами опіки та піклування). На нашу думку, чітке врегулювання в законодавстві цих питань сприятиме підвищен-

ню здійснення профілактичної функції судовими вихователями.

Інститут громадських вихователів було засновано ще 1967 р. для підвищення ролі громадськості у вихованні неповнолітніх, які вчинили правопорушення. Основним завданням громадських вихователів є подання допомоги батькам або особам, що їх замінюють, у перевихованні неповнолітніх правопорушників у дусі поваги і додержання законів і правил соціалістичного співжиття. Категорії неповнолітніх, яким призначаються громадські вихователі передбачено в п.3 Положення про громадських вихователів неповнолітніх від 26.08 1967 р. [11].

Відповідно до статті 9 Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року одним із основних завдань громадських формувань з охорони громадського порядку є сприяння органам внутрішніх справ у виявленні і розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участь у гарантуванні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх [12].

Проте з урахуванням сучасного економічного стану, коли звичайні люди більше стурбовані здобуванням засобів до власного існування, аніж участю в суспільних заходах (навіть у разі цілковитої згоди з їх необхідністю), а також відсутністю в законодавстві жодних «пільг» для громадян, які займаються суспільно корисною діяльністю на «громадських» засадах, не можна стверджувати про велику активність та результативність.

Єдине, у чому окремі громадяни інколи беруть участь – це надання адресної матеріальної чи речової, яку можна з певною часткою умовності віднести до розряду участі в усуненні умов та причин вчинення правопорушень. Але така допомога не має систематичного характеру і, як правило, активізується лише у період проведення виборів або виникнення іншої необхідності «рекламування» діяльності того чи іншого суб'єкта [7, с. 148-149].

О.К. Волох підкреслює, що зростає роль Церкви в налагодженні співпраці з державними органами та неурядовими інституціями в профілактичній роботі, передусім щодо морально-духовного впливу на конкретних осіб, які мають антигромадські установки у поведінці.

Поряд з іншими сферами суспільного життя Церква здійснює свою діяльність у сфері попередження як адміністративних деліктів, так і злочинів. Відповідно до положень Соціальної концепції УПЦ,- «... профілактика є можливою насамперед через виховання та просвіту, спрямовані та утвердження в суспільстві істинних духовних та моральних цінностей. У цій справі Православна Церква покликана до активної взаємодії зі школою, засобами масової інформації, правоохоронними органами [13, с.13-14].

Законодавець визначає таке широке коло відповідних суб'єктів тільки через розуміння важливості діяльності щодо попередження правопорушень неповнолітніх. Водночас, наявність значної кількості законодавчих та відомчих актів можна виправдати бажанням як найчіткішої регламентації вказаної діяльності. Але чи забезпечує це в сукупності досягнення поставленої мети? Чи не має місце в Україні негативна тенденція, суть якої в літературі зводиться до такого: боротьба зі злочинністю, а відтак і її профілактика, ведеться не заради досягнення результату, а заради самої боротьби. Приміром, норвезький кримінолог Н. Кристи висловив думку, що весь інститут контролю над злочинністю є частиною системи товаровиробництва та забезпечення великої кількості громадян роботою, з огляду на це його існування залежить зовсім не від рівня злочинності, а виключно від доволі важливої ролі, яку відіграє ця галузь в економічній сфері країни. Безумовно, ця «війна» обходиться дуже дорого, але зазвичай під час бойових дій про витрати ніхто не думає [14, с. 179].

Стан справ з попередженням правопорушень неповнолітніх, на жаль, нагадує

подібну «індустрію»: наявність значної кількості органів та суб'єктів здійснення відповідних заходів, великої кількості відповідних працівників, численних «паперових» результатів за відсутності реальних досягнень на практиці [7, с.144-145].

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що сьогодні нагальною потребою є створення ювенального суду. Оскільки ювенальна юстиція є сучасним дитячим правосуддям, яка виникла наприкінці XIX ст. як спеціальні суди для неповнолітніх, що вчинили будь-які правопорушення. Зрозуміло, що мета таких судів дещо відрізняється від звичайного правосуддя. Ювенальний суд виходить з того, що правопорушення, яке вчинене неповнолітнім, це скоріше не вина, а біда дитини. А отже, потрібно не звинувачувати дитину і карати її, а змінити умови її життя, і, відповідно, виховувати та соціалізувати її.

Література

1. Кобзарь И.А. Противодействие преступности несовершеннолетних в переходный период (криминологический, уголовно-правовой и организационный аспекты). М.: ВНИИ МВД России, 2001. 179с.

2. Квітка Я.М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2002. 226 с.

3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

4. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. URL: http//zakon.rada.gov.ua.

5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01. 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

6. Про Рекомендації парламентських слухань «Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання»: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 16. Ст. 246.

7. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія [В.Д. Воднік, П.Т. Петрик та інші]; під загальною редакцією В.В. Голіни та В.П. Ємельянова. Харків: Право, 2006. 292с.

8. Голубева Л.М. Роль суда в предупреждении преступлений несовершеннолетних. Фрунзе: Илим, 1972. 302 с.

9. Топольскова І.О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: [монографія]. Луганськ: Луганська акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України, 2003. 191 с.

10. Про затвердження Положення про судових вихователів: Наказ Верховного суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15.11.1995р. URL: [http//zakon.rada.gov.ua].

11. Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26.08 1967. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1967. № 34. Ст. 243.

12. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради*. 2000. № 40. Ст. 338.

13. Волох О.К. Попередження адміністративних деліктів органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 19 с.

14. Кристи Нильс Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца / Пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. 2-е изд. М.: РОО "Центр содействия реформе уголовного правосудия", 2001. 224 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду питання профілактичної діяльності суду, стосовно осіб, які не досягли повноліття. Аналізується питання створення ювенальної юстиції. Зазначено, що для роботи з неповнолітніми потрібно розуміти психологію неповнолітньої особи. Констатовано, що в розвинутих державах світу, де застосовуються ювенальні технології, створення окремих ювенальних судів не завжди є обов'язковим. Іноді у звичайних судах працюють фахівці, які мають профільну освіту і підготовку для роботи з дітьми.

Підкреслено особливу важливість профілактичної діяльності судів з неповнолітніми правопорушниками. Вказано, що на сьогоднішній день ювенальний суд в нашій державі не створено, а відтак судовий розгляд справ, пов'язаних правопорушеннями неповнолітніх, поки що носить загальний характер. Внаслідок цього через значне судове навантаження розгляд справ затримується до року, вікові особливості дітей інколи враховуються не у повному обсязі. Тому існує нагальна потреба створення спеціалізованих судів з розгляду справ щодо неповнолітніх.

Констатовано, що нині стан справ з попередженням правопорушень неповнолітніх, на жаль, є негативним: наявність значної кількості органів та суб'єктів здійснення відповідних заходів, великої кількості відповідних працівників, численних «паперових» результатів за відсутності реальних досягнень на практиці.

Ключові слова: профілактика, запобігання, неповнолітні особи, правопорушення, профілактична діяльність суду.

SUMMARY

The article is devoted to the issue of preventive activities of the court in relation to persons who have not reached the age of majority. The issue of creating juvenile justice is analyzed. It is noted that to work with minors you need to understand the psychology of a minor. It is stated that in the developed countries of the world, where juvenile technology is used, the creation of separate juvenile courts is not always mandatory. Sometimes ordinary courts employ specialists who have specialized education and training to work with children.

The special importance of preventive activities of courts with juvenile offenders is emphasized. It is stated that today a juvenile court has not been established in our state, and therefore the trial of cases related to juvenile delinquency is still of a general nature. As a result, due to the significant workload, cases are delayed for up to a year, and the age characteristics of children are sometimes not fully taken into account. Therefore, there is an urgent need to establish specialized juvenile courts.

It is stated that the current situation with the prevention of juvenile delinquency, unfortunately, is negative: the presence of a significant number of bodies and subjects of relevant measures, a large number of relevant employees, numerous «paper» results in the absence of real achievements in practice.

Key words: prevention, prevention, minors, offenses, preventive activity of the court.

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

ДОВГАНЬ Юлія Анатоліївна - здобувач кафедри адміністративного права та процесу, фінансового та інформаційного права ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

УДК 352:366.54

В статье осуществлен анализ задач и функций органов местного самоуправления по обеспечению защиты прав потребителей. Выделены особенности защиты прав потребителей на местном уровне. Отмечено основные направления дальнейшего развития местного самоуправления по защите прав потребителей. Государственная политика в сфере защиты прав потребителей сосредотачивается на создании условий для качественной жизни граждан, безопасности их жизни и здоровья от некачественных, фальсифицированных товаров, работ и услуг. Отмечено, что отсутствие в органах местного самоуправления структурных подразделений по защите прав потребителей делает невозможным оперативно отреагировать на заявление потребителя и решить спорный вопрос в его пользу. В связи с этим потребители остаются защищенными на местном уровне.

Ключевые слова: органы местного самоуправления; государственный контроль; защита прав потребителей; полномочия; отношения.

Постановка проблеми

В умовах глобалізації економіки та різкої поляризації суспільства постає гостра потреба в науковому осмисленні проблеми здійснення повноважень органами місцевого самоврядування у сфері захисту прав споживачів. Діяльність таких структур в європейському споживчому просторі є важливим елементом примноження соціального капіталу. Тому дослідження сутності контролю та повноважень органів місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів в Україні та особливостей його прояву на регіональному рівні є актуальним, відповідає запитам теорії і практики регіонального управління.

Задоволення потреб населення на якісні умови життя займає пріоритетне місце у процесі побудови економічно розвиненої незалежної держави. Створення в Україні ефективного контролю щодо захисту прав і законних інтересів споживачів на місцевому рівні є важливою метою держави на шляху до європейських стандартів життя [1, с. 1]. У провідних країнах світу проблеми якості та захисту прав споживачів є питаннями національної безпеки й перебувають у фокусі економічних інтересів держави та громадян. Державна політика у сфері захисту прав споживачів зосереджується на створенні належних умов для якісного життя громадян, безпеки їх життя та здоров'я від неякісних, фальсифікованих товарів, робіт та послуг [2, с. 135].

Стан дослідження

Питанню захисту прав споживачів з позицій державного управління та місцевого самоврядування приділялась увага в низці праць українських ечених В. Авер'янова, Т. Іванової, В. Куйбіди, А. Ткачука та ін.

Виклад основного матеріалу

Визначення завдань і функцій органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав споживачів потребує подальших досліджень та дискусійних обговорень, адже, як свідчить практика, порушення прав споживачів залишається поширеним явищем й має не тільки суб'єктивну, а й об'єктивну основу.

Актуальність дослідження визначена тим, що на сьогодні проблемі повноважень органів місцевого самоврядування приділялась недостатня увага з боку науковців та практиків з державного управління та регіонального розвитку. Узагальнення наукової думки щодо повноважень органів місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів дасть змогу систематизувати теоретичні аспекти та виокремити практичне значення, яке мають органи місцевого самоврядування в реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів. Особливу актуальність питання захисту споживачів органами місцевого самоврядування набуває саме сьогодні, коли Україна чітко визначилась з курсом на європейську інтеграцію. У зв'язку з цим виникає потреба наукового узагальнення виниклих проблем у цій галузі та на практиці приведення норм чинного законодавства до вимог норм Євросоюзу [1, с. 2].

Незважаючи на різноманітність наукових досліджень проблем державного контролю у сфері захисту прав споживачів, нині немає єдиного науково обґрунтованого підходу до визначення сутності та значення діяльності органів місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів. Крім того, не визначено цілісної концепції, яка б відображала реальне становище контролю щодо захисту прав споживачів на місцевому рівні.

Сьогодні доволі важливим і актуальним є питання розбудови і становлення цілісної системи з питань захисту прав споживачів в Україні, без вирішення якого неможливо забезпечити поступовий соціально-економічний розвиток, розв'язання нагальних потреб у насичені споживчого ринку якісними товарами, роботами та послугами. Тому постає необхідність дослідження основних завдань і функцій органів місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів.

Однією з рис місцевого самоврядування в Україні є те, що воно не є складовою частиною державного механізму управління в країні, проте, як держава, здійснює публічну владу, владу народу.

Конституція України від 28 червня 1996 року і Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року визначають систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування [4; 5].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільські, селищні, міські ради представляють інтереси відповідних територіальних громад і здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції та повноваження місцевого самоврядування. Вони правомочні розглядати та вирішувати питання, віднесені Конституцією та законами України до їх відання [4].

Так, відповідно до ст. 42 Конституції України : «Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [5].

У зв'язку з цим, органи місцевого самоврядування, що реалізують державну політику з питань захисту прав споживачів на місцевому рівні, мають право здійснювати контроль у сфері захисту прав споживачів в рамках делегованих повноважень, передбачених ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року: «…2) здійснення відповідно до законодавства контролю за належною експлуатацією та організацією обслуговування населення підприємствами житлово-комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку, за технічним станом, використанням та утриманням інших об'єктів нерухомого майна усіх форм власності, за належними, безпечними і здоровими умовами праці на

цих підприємствах і об'єктах; прийняття рішень про скасування даного ними дозволу на експлуатацію об'єктів у разі порушення нормативно-правових актів з охорони праці, екологічних, санітарних правил, інших вимог законодавства; (Підпункт 2 пункту «б» статті 30 у редакції Закону № 969-IV (969-15) від 19.06.2003 р.) 3) здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо захисту прав споживачів» [4; 3, с. 173].

Органи місцевого самоврядування, відповідно до ст. 28 Закону «Про захист прав споживачів», наділені певним колом повноважень і мають право створювати при своїх виконавчих органах структурні підрозділи з питань захисту прав споживачів [6]. Аналізуючи систему структурних підрозділів виконавчих органів місцевого самоврядування органів, їх можна поділити на дві групи:

1) спеціально створені та уповноважені здійснювати контроль з питань захисту прав споживачів на території певної громади;

2) структурні підрозділи, що здійснюють захист прав споживачів, виходячи зі своєї загальної компетенції, тобто в конкретній сфері.

Сьогодні 2/3 органів місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) в Україні не мають відділи з захисту прав споживачів взагалі. У багатьох міських радах контроль за дотриманням суб'єктами господарювання законодавства у сфері захисту прав споживачів здійснює спеціаліст відділу торгівлі та побутового обслуговування населення або управління економіки. Це, у свою чергу, призводить до послаблення контролю з боку міських органів публічної влади за якістю товарів, робіт та послуг, що потрапляють на споживчий ринок певної громади. Заяви та скарги споживачів, що надходять до виконавчих органів місцевого самоврядування, відповідно до ст. 7 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 року № 393/96-ВР пересилаються за належністю у відповідний державний орган виконавчої влади для розгляду та прийняття заходів реагування [7].

Відсутність в органах місцевого самоврядування структурних підрозділів з захисту прав споживачів унеможливлює оперативно відреагувати на заяву споживача та вирішити спірне питання на його користь. У зв'язку з цим споживачі залишаються не захищеними на місцевому рівні.

Порушення прав споживачів, на жаль, стало прикрою закономірністю. Підтвердження вищевказаного є те, що в умовах кризи в економіці, фінансовій системі, споживчий ринок в Україні насичується недоброякісною, фальсифікованою продукцією, небезпечною для здоров'я та життя споживачів, що вимагає запровадження жорсткого механізму контролю та нагляду у сфері захисту прав споживачів [3, с. 174].

Виходячи з сьогоднішніх реалій і тих завдань, які стоять перед органами місцевого самоврядування у здійсненні контролю з питань захисту прав споживачів, можна виділити такі основні принципи контролю, як: об'єктивність, дієвість, гласність, систематичність, регулярність.

Принцип об'єктивності контролю органів місцевого самоврядування у захисті споживачів передбачає аналіз реальних фактів та всебічність їх розгляду. І хоча будь-яке управлінське рішення несе в собі елемент суб'єктивності, однак воно має базуватися на об'єктивних, реальних фактах. Так і контрольна діяльність органів місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів повинна ґрунтуватися на дійсності, реальності, конкретності фактів. Об'єктивність контролю у цій сфері випливає із точного вивчення фактів і документів, заслуховування пояснень суб'єктів господарювання, що перевіряються, проведення необхідних підрахунків, аналізів, вимірів, співставлень, виявлення причин порушень, недоліків чи помилок [3, 174].

Дієвість контролю виконавчих органів місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів полягає не тільки у виявленні порушень чинного законодавства у сфері захисту прав споживачів та прийняття заходів реагування до винних суб'єктів господарювання, а й у проведенні профілактичних заходів. Відповідно

до норм ст. 28 Закону України «Про захист прав споживачів» на органи місцевого самоврядування покладено обов'язки не лише виявляти допущені порушення, призупиняти реалізацію неякісної, фальсифікованої продукції, небезпечної для життя, здоров'я, майна споживачів і навколишнього природного середовища, але й глибоко їх проаналізувати, зробити висновки про можливі наслідки та пустити в хід державний механізм захисту споживачів повідомивши про виявленні порушення територіальні органи у справах захисту прав споживачів, інші органи, що здійснюють контроль і нагляд за якістю і безпекою продукції [3, с. 175; 6].

Необхідною умовою подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні та забезпечення виконання покладених на них повноважень із захисту прав споживачів є децентралізація повноважень територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, передбачених ст. 26 Закону України «Про захист прав споживачів» [6].

Побудова злагодженої стрункої системи захисту прав споживачів (громадські організації – органи місцевого самоврядування – територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів – центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів) стане запорукою ефективного захисту прав споживачів і важливою рисою демократичного суспільства. Саме в країнах з розвиненою системою місцевого самоврядування, де функція захисту прав споживачів передана виконавчим органам місцевого самоврядування, громадянам найкраще надається така послуга, як захист прав споживачів [1, с. 5].

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що органи місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів в Україні не спроможні стовідсотково здійснювати ефективний контроль щодо захисту прав споживачів на місцевому рівні. Це обумовлено наступними причинами:

– відсутність взаємодії органів місцевого самоврядування з територіальними державним органами з питань захисту прав споживачів та іншими органами виконавчої влади, що здійснюють контроль (нагляд) у цій сфері [2, с. 138].

– відсутність відповідного структурного підрозділу або відповідальної особи в органі місцевого самоврядування з питань захисту прав споживачів;

– обмежені повноваження органів місцевого самоврядування щодо здійснення ефективного контролю у сфері захисту прав споживачів. Тому це питання є актуальним і потребує негайного вирішення на загальнодержавному рівні.

Література

1. Коваленко А.В. Узагальнення наукової думки щодо контролю органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав споживачів. Теорія та практика державного управління. Вип. 4 (43). 2014. С. 1–6.

2. Коваленко А.В. Експертна оцінка ефективності контрольної діяльності органів місцевого самоврядування щодо захисту прав споживачів. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 11. С. 135–138.

3. Мамонова В., Коваленко А. Діяльність орган в місцевого самоврядування щодо забезпечення захисту прав споживачів: зміст і значення. Держава і суспільство. 2014. № 2. С. 172–177.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2493-14.

5. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

6. Про захист прав споживачів: Закон України № 1024-XII від 12.05.1991 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12.

7. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз завдань та функцій органів місцевого самоврядування щодо забезпечення захисту прав споживачів. Виділено особливості захисту прав споживачів на місцевому рівні. Означено основні напрями подальшого розвитку місцевого самоврядування щодо захисту прав споживачів. Державна політика у сфері захисту прав споживачів зосереджується на створенні належних умов для якісного життя громадян, безпеки їх життя та здоров'я від неякісних, фальсифікованих товарів, робіт та послуг. Наголошено, що відсутність в органах місцевого самоврядування структурних підрозділів з захисту прав споживачів унеможливлює оперативно відреагувати на заяву споживача та вирішити спірне питання на його користь. У зв'язку з цим споживачі залишаються не захищеними на місцевому рівні.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; державний контроль; захист прав споживачів; повноваження; відносини.

SUMMARY

In the article the analysis of tasks and functions of local self-government bodies in the field of protection of consumer rights is carried out. The peculiarities of consumer rights protection at the local level are highlighted. The main directions of further development of local self-government in the field of consumer rights protection are defined. The state policy in the sphere of consumer rights protection focuses on the creation of appropriate conditions for the quality of life of citizens, the safety of their life and health from low-quality, counterfeit goods, works and services. It is stressed that the absence of structural units for the protection of consumers' rights in local self-government bodies makes it impossible to respond promptly to a consumer's statement and to resolve a disputed issue in his favor. In this regard, consumers remain unprotected locally.

Key words: local self-government bodies; state control; protection of consumer rights; powers; relationship

ТЕРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

КУРІНСЬКИЙ Олександр Георгійович - аспірант Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом

УДК 346.54

Статья посвящена анализу положений законодательства, регулирующего вопросы правопреемства участника хозяйственного общества. Освещается непоследовательность правового регулирования указанных вопросов и предлагаются пути и направления совершенствования положений законодательства.

Ключевые слова: субъект хозяйствования, корпоративные права, правопреемство, наследование, хозяйственное общество, доля в уставном капитале, пай.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Відповідно до частини 4 статті 41 Конституції України [1] ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Одним із механізмів набуття права власності є правонаступництво.

Аналіз судової та правозастосовної практики свідчить, що правонаступництво учасника господарського товариства тривалий час викликала складнощі у питаннях набуття права власності на частку у статутному капіталі господарського товариства, і, як наслідок, набуття корпоративних прав.

Законодавчі зміни, що відбулись із прийняттям Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" в аспекті правонаступництва учасника господарського товариства, намітили, на нашу думку, позитивну та якісну динаміку у правовому регулюванні зазначених питань.

Але аналіз чинного законодавства свідчить про непослідовність законодавчих змін, оскільки питання правонаступництва учасника господарських товариств різних видів залишаються або взагалі неврегульовані, або регулюються застарілими нормами, які потребують дослідженню, аналізу та вдосконаленню. Також залишається невирішеною на законодавчому рівні значна кількість питань, що виникають при правонаступництві учасника господарського товариства.

Враховуючи викладене, вдосконалення законодавства, що регулює правонаступництво учасника господарських товариств та впровадження дієвих законодавчих механізмів правонаступництва, охорона прав та законних інтересів учасників господарських правовідносин є домінуючою тенденцією в розвитку сучасних ринкових відносин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою представленої статті є дослідження законодавства, що регулює питання правонаступництва учасника господарського товариства, визначення недоліків правового регулювання, що надасть змогу виявити прогалини у законодавстві та закласти у чинне законодавство такі норми правового регулювання, які здатні забезпечити дієві механізми переходу прав власності на корпоративні паї (частки) господарських товариств. Зазначені інновації будуть створю-

вати більш сприятливі умови для розвитку підприємництва і добросовісної конкуренції в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини та положення законодавства, які регулюють питання правонаступництва учасника господарського товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Дослідженню питань правонаступництва учасника господарського товариства приділено чимало уваги науковців у юридичній літературі. До них, зокрема можна віднести праці: Смітюха А.В., Симоняна Ю.Ю., Кравчука В.М., Сазонова В.В., Бутрин Н.С., Кравченка С.С., Саркунової І.Б., Рабовської С.Я., Сурженко О.А., Оцел В.Г. У зазначених працях аналізуються питання правонаступництва та переходу прав власності на частку у статутному капіталі господарського товариства.

Однак низка питань, пов'язаних із правонаступництвом учасника господарського товариства, перехід корпоративних прав внаслідок правонаступництва потребують більш глибокого аналізу, дослідження та уваги.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

17 червня 2018 року набув чинності Закон України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" (далі – Закон) [2].

Серед інших новел та змін Закону звертає на себе увагу еволюція законодавства, що регулює питання переходу частки до правонаступника (спадкоємця) учасника товариства.

Так, частина 1 статті 23 Закону закріплює, що у разі смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства.

Таким чином, тепер спадкування частки учасника товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю не потребує окремої згоди співзасновників.

Але потребує згоди самого правонаступника, оскільки частина 2 статті 23 Закону закріплює, що у смерті, оголошення судом безвісно відсутнім або померлим учасника - фізичної особи чи припинення учасника - юридичної особи, частка якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 відсотків, та якщо протягом року з дня закінчення строку для прийняття спадщини, встановленого законодавством, спадкоємці (правонаступники) такого учасника не подали заяву про вступ до товариства відповідно до закону, товариство може виключити учасника з товариства.

Попереднім законодавством питання переходу частки до правонаступника (спадкоємця) учасника товариства було врегульоване Законом України "Про господарські товариства" [3]. (далі – ЗУ "Про господарські товариства").

Частина 1 статті 55 ЗУ "Про господарські товариства" до набрання чинності Закону передбачала, що при реорганізації юридичної особи, учасника товариства, або у зв'язку із смертю громадянина, учасника товариства, правонаступники (спадкоємці) мають переважне право вступу до цього товариства.

Частина 2 статті 55 ЗУ "Про господарські товариства" до набрання чинності Закону передбачала, що при відмові правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або *відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця)* йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі (спадкодавцю), вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника. У цих випадках розмір статутного капіталу товариства підлягає зменшенню.

Як справедливо зазначила Рабовська С.Я. корпоративні права померлого учасника корпоративного підприємства у вигляді участі в товаристві за загальним правилом не успадковуються, але вони можуть входити до складу спадщини (…)[4, С. 13]. Спадкування здійснюється тільки щодо майнових

прав спадкодавця, а відносно немайнових прав спадкодавця можна говорити про правонаступництво, як більш широке поняття [4, С. 4.].

Аналогічний підхід також закріпився в судовій практиці.

Так, Верховний суд у Постанові від 13 листопада 2018 року по справі №910/605/18 [5] зазначив: право участі у ТОВ або ТДВ є особистим немайновим правом, а отже, автоматичного набуття статусу учасника товариства у зв'язку з набуттям третьою особою права власності на частку в статутному капіталі не відбувається.

Право безпосередньої участі у ТОВ або ТДВ третя особа набуває тільки з моменту вступу до товариства.

У Постанові від 24 жовтня 2018 року по справі № 911/3773/17 [6] Верховний суд зазначив: набуття права власності на частку в статутному капіталі надає третій особі право на вступ до товариства з обмеженою відповідальністю.

Право участі у товаристві з обмеженою відповідальністю є особистим немайновим правом, яке третя особа набуває лише з моменту вступу до товариства, що відбувається одночасно з прийняттям відповідного рішення загальними зборами товариства.

Закон не пов'язує момент виникнення права участі у товаристві з обмеженою відповідальністю з моментом державної реєстрації відповідних змін у складі учасників товариства з обмеженою відповідальністю.

Відповідно до частини 1 статті 167 Господарського кодексу України корпоративні права - це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Таким чином, корпоративні права є похідними від права власності на частку у статутному капіталі (майні) господарської організації. Отже, внаслідок правонаступництва відбувається перехід права власності на частку у статутному капіталі (майні) господарської організації. І, як наслідок, правонаступник набуває правомочності на участь в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Однак з прийняттям Закону вирішення питання щодо набуття корпоративних прав віднесено лише на розсуд правонаступника і не ставиться в залежність від волі інших учасників господарського товариства.

Такий підхід, на нашу думку, є цілком обґрунтований. Він дозволяє уникнути зловживань з боку учасників господарського товариства та дозволяє правонаступнику самостійно набувати та реалізовувати корпоративні права.

Однак, слід відмітити певну непослідовність законодавця.

Аналіз спеціальних законів, що регламентують діяльність окремих видів господарських товариств, свідчить, що питання правонаступництва учасника цих господарських товариств не знайшли свого подальшого розвитку.

Так, частина 3 статті 69 ЗУ "Про господарські товариства" передбачає, що при реорганізації юридичної особи, учасника повного товариства, або смерті громадянина, учасника повного товариства, правонаступник (спадкоємець) має переважне право вступу до товариства за згодою решти учасників.

Аналогічні правила правонаступництва застосовуються й щодо командитного товариства (стаття 77 ЗУ "Про господарські товариства").

Залишення законодавцем таких застарілих механізмів правового регулювання зазначених питань є необґрунтованим.

Аналіз Закону України "Про акціонерні товариства" [10] (далі – ЗУ "Про акціонерні товариства") свідчить, що окремі питання особливостей правонаступництва акціонера знайшли своє закріплення.

Зокрема, частиною 7 статті 7 ЗУ "Про акціонерні товариства" передбачено, що переважне право акціонерів приватного то-

вариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва.

Інші питання, що обумовлені правонаступництвом залишились поза межами спеціального регулювання.

Акції є цінними паперами, які включаються до загальної спадкової маси та спадкуються на загальних підставах. Тобто без отримання згоди інших акціонерів шляхом переоформлення права власності на акції зі спадкодавця на спадкоємців.

Потребує вдосконалення законодавство, що регламентує правонаступництво окремих видів приватних підприємств.

Так, глава 11 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [7] передбачає наступні види приватних підприємств:

1) приватні підприємства;

2) фермерське господарство;

3) сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарське кооперативне об'єднання;

4) підприємство з іноземними інвестиціями;

5) іноземне підприємство.

Звернемо увагу на перші дві форми приватних підприємств.

Відповідно до частини 1 статті 113 ГК України приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання - юридичної особи.

Наразі в Україні є можливим зареєструвати юридичну особу з організаційно-правовою формою приватне підприємство.

Натомість, детальної регламентації діяльності приватного підприємства законодавство України не містить.

Але в контексті нашого дослідження звертає на себе увагу положення частини 3 статті 113 ГК України, із положень якої ми можемо зробити висновок, що приватне підприємство може мати статутний капітал, а учасники приватного підприємства можуть мати у цьому статутному капіталі частку. Питання правонаступництва учасника приватного підприємства окремо не врегульовані. Відповідно, їх необхідно вирішувати, керуючись загальними нормами права, що, на нашу думку, не у повній мірі відповідає потребам учасників господарських правовідносин.

На відміну від приватного підприємства, питання створення та діяльності фермерське господарство врегульоване окремим законом.

Частина 1 статті 23 Закону України "Про фермерське господарство" [8] (далі – ЗУ "Про фермерське господарство") відносить питання правонаступництва до інституту спадкування. І це, напевно, є цілком обґрунтованим, оскільки відповідно до частини 2 статті 1 ЗУ "Про фермерське господарство" фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

При цьому законом ототожнюються поняття фермерського господарства та цілісного майнового комплексу (його частини).

Частина 2 статті 23 ЗУ "Про фермерське господарство" передбачає, що якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для цього регіону.

У контексті аналізу зазначених норм, очевидною є необхідність їх вдосконалення.

Фермерське господарство має власний складений капітал, який формується за рахунок внесків засновників фермерського господарства, які є родичами або членами сім'ї (ч. 2 ст. 1 "Про фермерське господарство").

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що члени фермерського господарства є носіями корпоративних прав, які обумовлені правом власності на їх частку у складеному капіталі. Однак, спеціальний закон потребує більш детальної регламентації питання правонаступництва (спадкування).

Розглянемо окремо підприємства колективної власності.

Відповідно до статті 2 Закону України "Про кооперацію" [9] (далі – ЗУ "Про кооперацію" кооператив - юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Членами кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу (стаття 10 ЗУ "Про кооперацію").

Стаття 13 ЗУ "Про кооперацію" передбачає, що членство в кооперативі припиняється, зокрема, у разі смерті члена кооперативу - фізичної особи та ліквідації члена кооперативу - юридичної особи.

Частина 4 статті 98 Господарського кодексу України не передбачає припинення членства в кооперативі ліквідацію члена кооперативу-юридичної особи

Відповідно до частини 4 статті 21 ЗУ "Про кооперацію" передбачено, що право власності членів кооперативу - фізичних осіб на свою загальну частку успадковується.

Питання правонаступництва юридичних осіб – членів кооперативу взагалі залишається не вирішеним.

Звертає на себе увагу, що правонаступники членів кооперативу перебувають у залежності від органів управління кооперативу. Закон не передбачає навіть їх переважного права на вступ до кооперативу.

Аналіз статей 101 та 102 ГК України дає підстави дійти висновків, що право власності на пай обумовлює у члена кооперативу наявність відповідних корпоративних прав.

Підсумовуючи викладене, можливо зробити декілька висновків.

1. Відсутність нормативного регулювання правонаступництва члена кооперативу, обумовлює вирішення цих питань на підставі загальних інститутів цивільного та господарського права, що породжує стан правової невизначеності, ускладнює процес правонаступництва та створює передумови для зловживань з боку учасників господарських правовідносин.

2. Питання правонаступництва учасника господарського товариства повинно бути уніфіковане та надавати учасникам господарських правовідносин рівні можливості.

3. Питання правонаступництва учасників господарських товариств потребують дослідження та подальшого розвитку.

4. Правонаступництва учасників господарських товариств не обмежується лише питанням оформлення прав. Оскільки сучасні механізми правонаступництва обумовлюють, зокрема, необхідність тимчасового управління корпоративними правами або навіть господарським товариством.

Так, процес правонаступництва юридичних осіб та спадкування є тривалим. Не виключаються спори між спадкоємцями та корпоративні спори. Весь цей час вищий орган управління господарського товариства позбавлений можливості здійснювати свої повноваження через відсутність кворуму. Трапляються випадки, коли засновником та директором є одна особа. У разі її смерті господарське товариство позбавляється органів управління мінімум на шість місяців, що призводить до його фактичного занепаду внаслідок невиконання господарських зобов'язань.

Зазначене обумовлює запровадження інституту тимчасового управління корпоративними правами.

Ці повноваження на законодавчому рівні можна делегувати органам державної влади або органам місцевого самоврядування із певними обмеженнями.

Але більш раціональним виглядає можливість запровадити механізм залучення за рішенням суду арбітражного керуючого, який буде здійснювати управління підприємством або корпоративними правами до вирішення питань правонаступництва учасників господарського товариства.

Це питання, безумовно, потребує більш глибокого дослідження.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу положень законодавства, яке регулює питання правонаступництва учасника господарського товариства. Висвітлюється непослідовність правового регулювання зазначених питань та пропонуються шляхи та напрямки вдосконалення положень законодавства.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, корпоративні права, правонаступництво, спадкування, господарське товариство, частка у статутному капіталі, пай.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the provisions of the legislation governing the issues of legal succession of a participant in a business company. The inconsistency of the legal regulation of these issues is highlighted and the ways and directions of improving the provisions of the legislation are proposed.

Key words: business activities, corporate rights, legal succession, inheritance, business company, share in the authorized capital, share.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv.

2. Закон України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю"// Відомості Верховної Ради України від 30.03.2018 — 2018 р., № 13, стор. 5, стаття 69.

3. Закон України "Про господарські товариства" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text.

4. Рабовська С.Я. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2007. — С. 4.

5. Постанова Верховного Суду від 13 листопада 2018 року по справі №910/605/18// Єдиний державний реєстр судових рішень: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77821192.

6. Постанова Верховного Суду від від 24 жовтня 2018 року по справі № 911/3773/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77431908.

7. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text.

8. Закон України "Про фермерське господарство" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text.

9. Закон України "Про кооперацію" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text.

10. Закон України "Про акціонерні товариства" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text.

ВИБОРЧІ СПОРИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

СКОЧИЛЯС-ПАВЛІВ Ольга Василівна - кандидат юридичних наук, доцент; доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 342.565.4:342.8
ORCID 0000-0001-6737-7628

В статье рассмотрено понятие и особенности споров относительно правоотношений, связанных с избирательным процессом или процессом референдума, то есть избирательных споров. Отмечено, что законодательство не содержит определения понятия избирательных споров, поэтому целесообразно рассматривать избирательные споры как правоотношения, которые характеризуются противоречиями между субъектами избирательного процесса во время подготовки, проведения, установления и официального объявления результатов выборов. Особенности избирательных споров состоят в том, что их происхождение имеет конституционную основу, однако процесс их рассмотрения и решения урегулирован Кодексом административного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: административное судопроизводство, избирательные споры, срочные административные дела, избирательный процесс.

Постановка проблеми

Сьогодні демократичну, правову державу неможливо розглядати без функціонування налагодженого механізму із захисту прав громадян. З 2005 року в Україні одним із таких механізмів стало адміністративне судочинство. Особливості названого виду судочинства зумовлені багатьма критеріями, серед яких найвагомішими є суб'єктний склад учасників та система судів. З початку створення і до сьогодні адміністративне судочинство знаходиться у постійному перманентному стані. З одного боку, це свідчить про намагання державних інституцій удосконалити судовий захист прав громадян у публічно-правовій сфері, з іншого боку, суспільство не завжди встигає реагувати на нові виклики, що зумовлює виникнення конфліктних ситуацій, які потребують судового вирішення.

Однією із важливих категорій справ, які розглядаються у порядку адміністративного судочинства, є виборчі спори або, як їх іменує Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України), спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму [1].

Аналіз дослідження проблеми

Тематика виборчих спорів перебуває в центрі уваги таких дослідників, як: О.В. Бачеріков, М.В. Жушман, А.Б. Зеленцов, В.П. Іщенко, С.В. Кальченко, О.Д. Лещенко, Є.Б. Лупарєв, І.А. Самсін, М.І. Смокович, В.А. Стукаленко, Ю.Б. Ключковський, С.В. Ківалов, М.І. Мельник, М.І. Ставнійчук, Ю.А. Попова та інші.

Мета статті – дослідити поняття виборчого спору, описати його ознаки та з'ясувати особливості цієї категорії справ в адміністративному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу

На сучасному етапі розвитку законодавства про вибори (Виборчий кодекс

України прийнятий 19 грудня 2019 року) саме за допомогою вирішення виборчих спорів відбувається захист громадянами гарантованого Конституцією України права обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також іншими учасниками виборчого процесу своїх суб'єктивних виборчих прав.

Звичайно, виборчі спори є негативним явищем, проте вони є неминучими, оскільки під час підготовки та проведення виборів пересікаються численні інтереси учасників виборчого процесу – політичних партій (організацій партій), кандидатів та їх довірених осіб, виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій, виборців, офіційних спостерігачів, засобів масової інформації та ін. Проте, слід зазначити, що велика кількість таких спорів свідчить не лише про недоліки при виконанні вимог виборчого законодавства, але й про зростання суспільної свідомості, підвищення зацікавленості до виборів та їх результатів. Логічним є те, що інтерес до виборчих спорів зростає у період проведення виборів.

Відомо, що кожного року Верховний Суд аналізує стан здійснення правосуддя адміністративними судами. Огляд такого звіту за 2019 рік становить інтерес, оскільки в першому півріччі 2019 року відбулись чергові вибори Президента України та позачергові вибори народних депутатів України. Що стосується справ, пов'язаних із проведенням чергових виборів Президента України, то до судів надійшло 5558 позовних заяв, з яких більшість, а саме 5441 позовна заява та справи, або 98% загальної кількості позовних заяв і справ, становили заяви та справи про уточнення списків виборців, 52 – щодо інформаційного забезпечення виборів, 40 – щодо формування складу виборчих комісій та 25 позовних заяв, що стосувалися інших питань, пов'язаних із проведенням чергових виборів Президента України.

Статистика щодо справ, пов'язаних із проведенням позачергових виборів народних депутатів України наступна: до судів надійшло 892 позовних заяви та справи, з них 761 або 85% загальної кількості позовних заяв і справ, становлять заяви та справи про уточнення списків виборців, 43 (5%) – щодо проведення передвиборної агітації, 32 (4%) – щодо інформаційного забезпечення виборів, 28 (3%) – щодо оскарження результатів виборів, 17 (2%) – щодо висування та реєстрації кандидатів та 11 – щодо формування складу виборчих комісій [2].

Незважаючи на те, що виборчі спори супроводжують кожну виборчу кампанію, а КАС України регулює процедуру їх розгляду, разом з тим законодавство не містить визначення поняття виборчих спорів, що зумовлює необхідність розгляду цього питання.

З позиції адміністративного судочинства виборчі спори однозначно є публічно-правовими. Зазначимо, що КАС України оперує поняттям «публічно-правовий спір». Більше того, одним з видів публічно-правових спорів КАС України називає спір, у якому хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи. Звичайно, не можна оминути увагою тавтологію, яка використана у КАС, згідно з якою публічно-правовий спір – це спір, тобто в межах однієї юридичної конструкції об'єднані два етимологічно тотожні слова.

У науковій літературі склалося декілька підходів щодо розуміння виборчих спорів. Згідно з першою позицією, виборчі спори розуміються як адміністративна справа чи справа адміністративної юрисдикції, яку розглядає адміністративний суд [3, с. 6]. Інша група вчених розглядає виборчі спори як правовідносини, що характеризуються суперечностями між суб'єктами виборчого процесу [4, с. 193]. Як правовий конфлікт розглядає виборчий спір М.І. Смокович, таким чином, представляючи третю позицію щодо розуміння сутності виборчих спорів [5, с. 269].

Дозволимо висловити свої міркування стосовно наведених позицій у науковій літературі. Що стосується підходу, згідно

яким виборчий спір розуміють як адміністративну справу, то він видається звуженим, оскільки містить вказівку лише на предмет юрисдикційної діяльності адміністративних судів, залишаючи поза увагою можливість застосування заходів, що гарантують реалізацію виборчих прав. Щодо можливості розгляду виборчого спору як правового конфлікту, то міркування з цього приводу висвітлені в окремій науковій статті [6]. Зазначимо лише, що дотримуємося думки, згідно з якою конфлікт є початковою стадією спору. Не кожен конфлікт переростає у спір. Якщо за допомогою переговорів, спільних обговорень вдалось владнати конфліктну ситуацію, то на цьому вона вичерпується. Якщо ж сторони конфлікту не знаходять рішення, яке задовольняє їхні інтереси, тоді звертаються до третьої сторони за вирішенням спору. Можна сказати, що конфлікт та спір співвідносяться як ціле та часткове.

Виборчі спори пов'язані із виборчими правовідносинами, тобто за своєю юридичною природою є виборчими правовідносинами, які врегульовані Виборчим кодексом України. Тому вважаємо, що виборчі спори слід розглядати як правовідносини, що характеризуються суперечностями між суб'єктами виборчого процесу під час підготовки, проведення, встановлення та офіційного оголошення результатів виборів.

О.Д. Лещенко, досліджуючи конституційний аспект виборчих спорів, усе ж проводить аналіз виборчих спорів з точки зору їх публічно-правового характеру. Автор виділяє такі ознаки виборчих спорів: присутність публічного інтересу; одна зі сторін спору виконує публічні владні функції управління, включаючи виконання делегованих повноважень, і спір виникає у зв'язку з виконанням або невиконанням таких функцій; джерелом виникнення спору є порушення прав у такому процесі суб'єктом владних повноважень; принаймні одна зі сторін є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму; така категорія справ розглядається та вирішується у спеціальному порядку [7, с. 34].

Особливості виборчих спорів зумовлені самою природою виборчого права, оскільки виборчий процес є інститутом конституційного права. Проте, як зауважує О.В. Бачеріков, у виборчих спорах конституційним є лише їх походження [8, с. 316]. Такі спори пов'язані з інтересами всього суспільства, з політичними правами щодо участі у виборах та референдумах, з реалізацією інститутів прямої представницької демократії.

Наступною особливістю виборчих спорів, яка суттєво відрізняє їх від інших публічно-правових спорів, є їх обмеженість у часі, яка стосується того, що виборчий спір виникає з моменту початку виборчого процесу та завершується офіційним оприлюдненням Центральною виборчою комісією результатів виборів. Спори, які виникли поза межами виборчого процесу або не стосуються його, не належать до виборчих спорів згідно КАС України, а тому розглядаються у загальному порядку. На цьому наголошується у Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про практику застосування адміністративними судами положень КАСУ під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом» від 01.11.2013 року. Також у Постанові підкреслюється те, що спір повинен виникнути під час виборчого процесу, та правовідносини, у яких виник цей спір, повинні бути пов'язані з виборчим процесом. Пов'язаність правовідносин з виборчим процесом полягає в тому, щоб ці правовідносини виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів [9].

КАС України відносить виборчі спори до категорії термінових адміністративних справ, разом зі справами щодо гарантованого забезпечення потреб оборони, за зверненням податкових та митних органів, з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця та іншими. У зв'язку з цим для виборчих спорів характерні особливості, які стосуються усіх термінових справ, щодо: повідомлення учасників справи про дату, час та місце розгля-

ду справи; подання заяв по суті справи; обчислення процесуальних строків; проголошення та вручення судових рішень; апеляційного та касаційного оскарження [1].

Разом з тим кожен вид виборчих спорів, які передбачені ст. 273-279 КАС України, мають ще ряд особливостей, які стосуються:

1) підсудності;

2) суб'єктного складу;

3) строків звернення до суду;

4) складу суду при вирішенні справи;

5) строків розгляду і вирішення справи;

6) сплати судового збору;

7) судових рішень за наслідками розгляду справ;

8) здійснення представництва.

Специфіка підсудності виборчих спорів полягає у тому, що всі ланки адміністративних судів уповноважені розглядати виборчі спори залежно від виду виборчого спору. Наприклад, місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні виборчі спори щодо: оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій (ч. 5 ст. 273 КАС України); уточнення списку виборців (ч. 2 ст. 274 КАС України); оскарження дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум (ч. 3 ст. 275 КАС України); оскарження дії чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їхніх довірених осіб, які порушують законодавство про вибори та референдум (ч. 4 ст. 276 КАС України).

Окружним адміністративним судам підсудні виборчі спори щодо: оскарження рішень, дій чи бездіяльності територіальних (окружних) виборчих комісій щодо підготовки та проведення місцевих виборів, виборів Президента України, народних депутатів України; обласних комісій з референдуму і комісії Автономної Республіки Крим з всеукраїнського референдуму, а також членів зазначених комісій (ч. 4 ст. 273 КАС України); оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових чи службових осіб, що порушують законодавство про вибори та референдум за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 275 КАС України); оскарження дій чи бездіяльності кандидатів у народні депутати, у депутати обласних, районних, районних у місті рад, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії (блоку місцевих організацій партій), їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори та референдум (ч. 5 ст. 276 КАС України); оскарження рішень, дій чи бездіяльності окружної виборчої комісії або члена такої комісії (ч.9 ст. 277 КАС України);

Спеціальна підсудність за апеляційним адміністративним судом в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, визначена стосовно виборчих спорів щодо: оскарження рішень, дій або бездіяльності Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії, прийняті в межах виборчого процесу (крім рішень, дій або бездіяльності, що стосуються встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму) (ч. 3 ст. 273 КАС України); оскарження дій кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб (ч. 7 ст. 277 КАС України).

Окремою підсудністю у виборчих спорах наділений окружний адміністративний суд, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ щодо оскарження дій чи бездіяльності ініціативних груп всеукраїнського референдуму, інших суб'єктів ініціювання всеукраїнського референдуму, що порушують законодавство про вибори чи референдум (ч. 3 ст. 276 КАС України).

Категорія справ, що стосується оскарження рішень, дій або бездіяльності Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму віднесена законо-

давцем до підсудності Верховного Суду. Такий підхід, очевидно, зумовлений суспільною значущістю результатів виборів для країни та убезпечення впливу політичних сил на результати волевиявлення.

Суб'єктний склад виборчих спорів теж потребує розгляду, оскільки учасниками таких спорів виступає широке коло специфічних осіб. Виборчий кодекс України суб'єктами виборчого процесу називає виборців, виборчі комісії, партії (організації партій), кандидатів, офіційних спостерігачів [10]. Власне, усі ці суб'єкти можуть виступати стороною у виборчих спорах. Разом з тим КАС України, розширює коло відповідачів виборчих спорів і до таких відносить: органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційні агентства, які не є суб'єктами виборчого процесу, але можуть порушувати законодавство про вибори і референдум. У справах, пов'язаних із виборами Президента України, відповідачами також можуть бути громадські об'єднання, виборчий блок, його посадові особи чи повноважні представники.

Аналіз судової практики із розгляду виборчих спорів показує, що спори, де відповідачами виступають органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації та інформаційні агентства не є численними. Найчастіше відповідачами постають відділи ведення Державного реєстру виборців, а предметом оскарження – їхня бездіяльність щодо не розгляду заяв про тимчасову зміну місця голосування без зміни виборчої адреси та не включення у список виборців [11]. Досить часто також зустрічаються справи про оскарження дій відділень поштового зв'язку «Укрпошти», що полягають у здійсненні перешкоди в користуванні приміщенням, які відведені під виборчі дільниці [12]. Непоодинокими є справи, де суб'єкти виборчого процесу оскаржують дії засобів масової інформації з приводу розміщення тої чи іншої інформації [13].

Найбільшою проблемою, що виникає при зверненні відповідних суб'єктів до суду є визначення підсудності у спорах, де відповідачем виступають засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації та інформаційні агентства. Хоча КАС України в одній статті (275) регулює особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум, проте розділяє підсудність таких справ. Якщо відповідачем виступає орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, то таку справу повинен розглядати окружний адміністративний суд. Якщо ж відповідачем є засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації та інформаційні агентства, то такі справи підсудні місцевим загальним судам як адміністративним. Саме це законодавче положення не враховується позивачами, що зумовлює наявність великої кількості ухвал про направлення справи за підсудністю. Найтиповішими є випадки, коли позивачі, оскаржуючи рішення та діяння органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, подають заяви до місцевих загальних судів, а не до окружних адміністративних судів, як того вимагає КАС України.

Строки подання позовної заяви у виборчих спорах також мають суттєві відмінності від загальних строків подання позовних заяв в інших категоріях адміністративних справ. Загальний строк подання

позовної заяви до суду щодо захисту виборчих прав громадян складає п'ять днів з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності (ч. 6 ст. 273 КАС України). Однак, позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності дільничної виборчої комісії, членів цієї комісії, що мали місце у день голосування і під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування можуть бути подані в дводенний строк з дня прийняття рішення, дії чи бездіяльності (ч.8 ст. 273 КАС України), а щодо уточнення списку виборців – не пізніш як за два дні до дня голосування (ч. 3 ст. 274 КАС України). На відміну від можливості поновлення строків у загальному порядку, строки подання позовних заяв у виборчих справах є абсолютними і не можуть бути поновлені. Тому позовні заяви, апеляційні скарги, що подані після закінчення встановлених строків, суд залишає без розгляду.

Одним із спеціальних строків розгляду виборчих спорів є невідкладний розгляд справи (якщо справа щодо уточнення списку виборців надійшла за два дні до дня голосування, то суд розглядає її невідкладно). Під невідкладністю розгляду справи слід розуміти те, що після надходження позовної заяви суд відразу вирішує питання про відкриття провадження у справі, проводить підготовчі дії, викликає осіб, які беруть участь у справі, після чого починає судовий розгляд справи. Тому правовий інститут невідкладного розгляду справи не означає її розгляд відразу, оскільки до розгляду справи суду потрібно вчинити перераховані процесуальні дії, без проведення яких суд не може розглянути справу, для чого необхідний певний проміжок часу. Однак ці дії суд зобов'язаний вчиняти невідкладно після отримання позовної заяви [9].

Загальне правило адміністративного судочинства про те, що усі адміністративні справи в суді першої інстанції розглядаються і вирішуються суддею одноособово (ст. 32 КАС України) поширюється і на виборчі спори. Але існують певні винятки. Якщо оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність Кабінету Міністрів України, Національного банку України, окружної виборчої комісії (окружної комісії з референдуму), то вони розглядаються і вирішуються в адміністративному суді першої інстанції колегією у складі трьох суддів. Також виборчі спори, які вирішуються Верховним Судом як судом першої інстанції, а це спори щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму потребують участі не менше трьох суддів. Оскільки суб'єктом розгляду окремих виборчих спорів є апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, який розглядає справи як суд першої інстанції, то КАС України теж передбачає обов'язкову участь колегії у складі трьох суддів при розгляді справи(ч. 5 ст. 33).

Не поширюється на виборчі спори і загальне правило про те, що разом із позовною заявою позивач повинен подати документ про сплату судового збору. У виборчих спорах дозволено подавати позовну заяву без сплати судового збору, а вже пізніше суд на стадії вирішення справи одночасно має вирішити питання про стягнення судового збору. Більше того у справах щодо уточнення списку виборців судовий збір не сплачується взагалі. Таке законодавче положення є логічним, адже виборчі спори є швидкоплинними і часто можуть розглядатися у вихідні дні, коли фінансові установи не працюють.

Строк розгляду судом виборчих спорів випливає з їх терміновості і становить два дні після надходження позовної заяви. Проте є винятки з цього правила:

– справи, що надійшли до дня голосування розглядаються у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування (до 6 години ранку);

– справи, що надійшли в день голосування розглядаються, вирішуються до закінчення голосування;

– справи, що надійшли в день голосування, але після закінчення голосування розглядаються у дводенний строк після надходження позовної заяви;

– справи щодо уточнення списку виборців розглядаються у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до голосування, якщо позовна заява надійшла за два дні до дня голосування – невідкладно (суд негайно вирішує питання щодо відкриття провадження, проводить підготовчі дії, викликає учасників справи та проводить судовий розгляд справи).

Апеляційні скарги на судові рішення щодо виборчих справ можуть бути подані у дводенний строк з дня їх проголошення, а на судові рішення, ухвалені до дня голосування, – не пізніше як за чотири години до початку голосування (до 4 години ранку). Апеляційний суд не може повертати заяву на новий розгляд. Касаційне оскарження для виборчих спорів не передбачене.

Висновки

Діяльність суб'єктів виборчого процесу не може залишатися поза судовим контролем, який носить універсальний характер та є ефективним механізмом відновлення порушених виборчих прав. Згідно з п. 6. ч.1 ст. 19 КАС України, спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму (виборчі спори) підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства. Виборчі спори мають ряд особливостей як щодо їх природи, так і процесу вирішення, що зумовленно швидкоплинністю виборчого процесу. Завданням судів при вирішенні таких справ є оперативний та ефективний розгляд справи з тим, щоб забезпечити максимальну реалізацію громадянами свого виборчого права, яке є одним з основних серед усіх політичних прав.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10686.

2. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2019 році. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Admin_sudu_2019.pdf.

3. Бачеріков О. В. Адміністративне судочинство у справах, пов'язаних із виборчим процесом: автореф…дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 21 с.

4. Сьох К.Я. Механізми вирішення виборчих спорів в Україні. *Підприємництво, господарство та право*. 2019. № 6.- С. 192-197.

5. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.

6. Скочиляс-Павлів О. В. Публічно-правовий спір як предмет розгляду в адміністративних судах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 9-2. Т.1.- С. 123–126.

7. Лещенко О.Д. Виборчий спір: до визначення дефінітиву та характерних рис. *Судова апеляція*. 2011. № 2 (23).- С. 32–39.

8. Бачеріков О.В. Виборчі спори як адміністративно-правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 316–321.

9. Про практику застосування адміністративними судами положень КАСУ під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 01.11.2013 року № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015760-13#Text.

10. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

11. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 22.05.2014 р. № 826/6931/14. URL: http://www. reyestr. court.gov.ua.

12. Рішення Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 20.03.2019 р. № № 200/4279/19 http://www. reyestr.court. gov.ua.

13. Постанова Баришівського районного суду Київської області від 23.10.2012 р. № 1001/1534/2012. http://www. reyestr. court.gov.ua.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто поняття та особливості спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, тобто виборчих спорів. Наголошено, що законодавство не містить визначення поняття виборчих спорів, тому доцільно розглядати виборчі спори як правовідносини, що характеризуються суперечностями між суб'єктами виборчого процесу під час підготовки, проведення, встановлення та офіційного оголошення результатів виборів. Особливості виборчих спорів полягають у тому, що їх походження має конституційну основу, проте процес їх розгляду та вирішення врегульовано Кодексом адміністративного судочинства України. Кодекс адміністративного судочинства України передбачає особливості розгляду і вирішення справ щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій; щодо уточнення списку виборців; щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори та референдум; щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу; щодо справ, пов'язаних із виборами Президента України. У статті проаналізовано особливості виборчих спорів щодо підсудності, суб'єктного складу, строків звернення до суду, складу суду при вирішенні справи, строків розгляду і вирішення справи, сплати судового збору, судових рішень за наслідками розгляду справ, здійснення представництва.

Ключові слова: адміністративне судочинство, виборчі спори, термінові адміністративні справи, виборчий процес.

SUMMARY

The article considers the concepts and features of disputes concerning legal relations related to the election or referendum process, that is election disputes. It is emphasized that the legislation does not contain a definition of election disputes, so it is advisable to consider election disputes as legal relations characterized by contradictions between the subjects of the election process during the preparation, conduct, establishment and official announcement of election results. The peculiarities of election disputes are that their origin has a constitutional basis, but the process of their consideration and resolution is regulated by the Code of Administrative Procedure of Ukraine. The Code of Administrative Procedure of Ukraine provides for the peculiarities of consideration and resolution of cases concerning appeals against decisions, actions or omissions of election commissions, referendum commissions, and members of these commissions; to clarify the voter list; on appeals against decisions, actions or omissions of executive bodies, local governments, mass media, news agencies, enterprises, institutions, organizations, their officials and officials, creative workers of mass media and news agencies that violate the legislation on elections and referendums; to appeal against the actions or inaction of candidates, their proxies, the party (bloc), the local party organization, their officials and proxies, referendum initiative groups, other subjects initiating the referendum, official observers from the subjects of the election process; on matters related to the election of the President of Ukraine. The article analyzes the peculiarities of election disputes regarding jurisdiction, subject composition, terms of appeal to the court, composition of the court in resolving the case, terms of consideration and resolution of the case, payment of court fees, court decisions on the results of proceedings, representation.

Key words: administrative proceedings, election disputes, urgent administrative cases, election process.

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

ПОПОВ Володимир Юрійович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

УДК 343.985

У статті розглянуто актуальні питання використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування терористичного акту. Наголошено на особливій ролі інституту спеціальних знань в інформаційно-технологічному забезпеченні розслідування злочинів зазначеної категорії як для успішного вирішення тактичних завдань, що постають перед слідством, так і для проведення повного, всебічного та об'єктивного досудового розслідування, забезпечення об'єктивності дослідження всіх обставин розслідуваної події. Досліджуються питання призначення та проведення судових експертиз як основної та найбільш кваліфікованої форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичного акту. Визначено сутність судової експертизи, яка полягає в науково обґрунтованому дослідженні з використанням судово-експертних технологій та спеціалізованих експертних методів матеріальних об'єктів, документів, що надаються в розпорядження обізнаної особи (експерта) з метою встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією, а також отримання за результатами такого дослідження доказової інформації у вигляді висновку експерта. В аспекті цієї проблематики висвітлено особливості призначення вибухо-технічної експертизи (експертизи вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу), експертизи зброї та слідів її використання (судово-балістичної експертизи), судово-медичних експертиз, криміналістичних експертиз документів при розслідуванні терористичного акту. Окреслено коло питань, що підлягають з'ясуванню під час проведення зазначених видів судових експертиз. Окрема увага автором приділяється сучасним напрямкам можливостей судово-медичної експертизи – цитологічним та молекулярно-генетичним експертним дослідженням, які слідчому доцільно призначати під час досудового розслідування терористичного акту з метою встановлення об'єктів біологічного походження, їх групової, видової та органотканинної приналежності, визначення їх відповідних генетичних ознак (ДНК-профілів), що дозволить одержати доказову інформації щодо причетності підозрюваного до вчинення терористичного акту, а також ідентифікувати невстановлених осіб, які загинули під час здійснення терористичної атаки.

Ключові слова: злочин, тероризм, терористичний акт, протидія, спеціальні знання, судова експертиза, експерт, висновок експерта.

Постановка проблеми

Виявлення, збирання та аналіз слідової інформації про вчинення терористичного акту не уявляється можливим без професійної допомоги обізнаних осіб, що дозволяє компенсувати недостатність або відсутність власних знань і навичок слідчого у певних галузях науки і техніки, значно розширити його можливості у дослідженні та використанні джерел доказів та орієнтуючої інформації щодо зазначених злочинів. У цьому

аспекті взаємодія слідчих з фахівцями відповідної галузі відіграє суттєву роль як для успішного вирішення тих чи інших тактичних завдань, що постають перед слідством, так і для проведення комплесного та всебічного досудового розслідування, забезпечення об'єктивності дослідження всіх обставин розслідуваної події.

Ступінь розробленості проблеми

Дослідженню різних аспектів використання спеціальних знань, їх місця і ролі в системі джерел доказової інформації неодноразово приділяли свою увагу вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема Т.В. Авер'янова, В.Є. Бергер, Л.П. Булига, В.Г. Гончаренко, Л.М. Ісаєва, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, М.Я. Сегай, М.Г. Щербаковский та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Однак актуальні питання використання спеціальних знань у формі залучення експерта до участі у кримінальному провадженні при розслідуванні терористичних актів окреслені більш вузько, виходячи насамперед зі специфіки зазначених злочинів.

Постановка завдання

Метою цієї статті є дослідження актуальних питань призначення судових експертиз як основної процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичного акту.

Виклад основного матеріалу

Перш за все необхідно відзначити, що традиційно в юридичній літературі під терміном «спеціальні знання» розуміють наукові, технічні та інші, в тому числі криміналістичні, професійні знання, отримані в результаті навчання, і навички, набуті у процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, що використовуються спільно з науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою отримання доказової і орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальних справах [8, с. 9].

Однією з основних та найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування є судова експертиза, яка в наукових джерелах визначається як процесуальна дія, що полягає в дослідженні експертом, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, речових доказів, матеріалів, інших об'єктів, осіб із метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження [9, с. 422]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [10]. Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України висновок експерта є процесуальним джерелом доказів.

Як відзначають науковці, значення експертизи для забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів полягає в тому, що вона: а) забезпечує одержання нових доказів; б) дає змогу вводити до процесу доказування фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; в) дає можливість перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами; г) дає змогу за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей і речей [11, с. 105].

Отже, сутність судової експертизи полягає в науково обґрунтованому дослідженні з використанням судово-експертних технологій та спеціалізованих експертних методів матеріальних об'єктів, документів, що надаються в розпорядження обізнаної особи (експерта) з метою встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією, а також отримання за результатами такого дослідження доказової інформації у вигляді висновку експерта.

Аналіз практики розслідування терористичних актів демонструє, що у кримінальних провадженнях цієї категорії, як правило, призначалися наступні види судових експертиз: вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу); експертиза зброї та слідів її використання (су-

дово-балістична експертиза); судово-медична експертиза; криміналістичні експертизи документів. Розглянемо їх детальніше.

Вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу) проводиться з метою встановлення природи вибуху, його епіцентру та радіусу поширення вибухової хвилі, визначення конструкційних характеристик вибухового пристрою, механізму його дії, способу виготовлення, виду засобу ініціювання і способу підривання, виявлення слідів вибухових речовин та продуктів їхнього розпаду на предметах-носіях (одязі, уламках, ґрунті тощо), встановлення належності вибухової речовини до конкретного роду (групи) вибухових речовин, належності окремих фрагментів та елементів, вилучених з місця події, до єдиного вибухового механізму, а також отримання інших вихідних даних, що можуть сприяти слідству у з'ясуванні обставин минулої події та пошуку осіб, причетних до реалізації терористичних намірів.

До об'єктів зазначеного виду експертизи насамперед належать демонтовані пристрої, металеві уламки та осколки, металеві предмети, схожі на боєприпаси або вибухові пристрої, зразки ґрунту й речовин (продуктів їхнього розпаду), які були вилучені з місць найбільш інтенсивних руйнувань (з воронки на місці вибуху), певні предмети обстановки, що знаходились на ділянці пригоди та є носіями слідів термічного впливу, осколкових ушкоджень, локальних деформацій тощо. Крім того, на дослідження експерту надаються довідки про категорію небезпечності вибухових матеріалів, копії актів знешкодження (розрядження, руйнування, знищення) вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів, копії протоколу огляду місця події, фото з місця події на оптичному носії тощо.

На вирішення судової вибухо-технічної експертизи слідчий пропонує наступні питання: 1) Чи належать надані на експертне дослідження предмети до категорії бойових припасів, вибухових пристроїв? Яким способом (саморобним чи промисловим) вони виготовлені? 2) Чи належать у конструктивному поєднанні, надані на експертизу предмети з сейф пакету до категорії вибухових пристроїв, боєприпасів? Чи придатні утворені предмети до вибуху? 3) Який спосіб приведення вибухового механізму в дію був застосований у даному випадку? 4) Чи є предмети, вилучені з місця події, осколками (частинами, деталями тощо) вибухового пристрою, якщо так, то якого саме? 5) Які вражаючі фактори притаманні даному механізму та для яких цілей він використовується? 6) Чи належить даний зразок до вибухових речовин? Якщо так, то до яких саме? 7) Яке призначення та області застосування встановленої вибухової речовини?

Експертиза зброї та слідів її використання (судово-балістична експертиза) призначається перш за все у випадках, коли терористичний акт вчиняється шляхом нападу із застосуванням зброї або ж збройного захоплення заручників. Зокрема, як свідчить аналіз слідчої практики, у провадженнях аналізованої категорії найбільш поширеними є дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу. Мета їх провадження полягає у встановленні фактів належності об'єктів – засобів та знарядь вчинення злочину до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів та придатності таких об'єктів для здійснення пострілів. Встановлюються також вид, модель та калібр зброї, її конструкційні характеристики, спосіб виготовлення, отримуються відомості щодо дистанції та напрямку пострілу, кількості здійснених пострілів, місця знаходження того, хто стріляв, інших обставин пострілу на місці терористичної атаки.

У межах балістичних досліджень експерту направляються: вогнепальна зброя та її комплектуючі елементи, знайдені на місці терористичного посягання або вилучені у підозрюваного; кулі та гільзи, виявлені на місці події; предмети та одяг потерпілих зі слідами пострілів (пороховими відкладеннями, кульовими отворами тощо); протоколи слідчих експериментів, слідчих оглядів з фототаблицями і схемами, порівняльні та інші матеріали, необхідні для вирішення питань, поставлених перед експертом.

У ході проведення вказаного експертного дослідження можуть бути вирішені наступні питання: 1) Чи належить наданий на дослідження предмет, поміщений до сейф-пакету, до вогнепальної зброї? 2) Якщо є вогнепальною зброєю, чи придатний вказаний об`єкт для здійснення пострілів та чи здійснювався з нього постріл після останнього чищення або змащування? 3) Яким способом (промисловим, саморобним) виготовлено зазначений об`єкт (його окремі деталі)? 4) Чи містить зазначений об`єкт ознаки сторонніх змін конструкції та пристосування для здійснення пострілів? 5) Судячи з ознак виготовлення саморобної зброї, якими могли бути кваліфікація, професійні навички особи, яка її виготовила? 6) Який початковий зміст знищених (спиляних, забитих і т.ін.) маркувальних позначень, номера, що були на зброї? 7) Чи можливо встановити дистанцію пострілу за вказаними пошкодженнями, якщо можливо, то яка саме вона є?

Судово-медичні експертизи проводяться з метою вирішення низки питань, пов'язаних із встановленням причин смерті потерпілих від терористичного акту у цьому конкретному випадку, визначенням прижиттєвого або посмертного походження виявлених на трупі ушкоджень, їх локалізації, механізму спричинення та давності утворення. За допомогою провадження цієї експертизи досліджуються тяжкості травм, отриманих у результаті злочинної події, виявляється прямий або опосередкований причинно-наслідковий зв'язок між перебуванням особи на місці вчинення терористичного акту та наявними у нього хворобливими явищами чи ушкодженнями, з'ясовується характер та вид таких хворобливих змін, встановлюється кількість травмуючих впливів, загальний стан здоров'я тощо. У межах цього виду судової експертизи можуть бути проведені дослідження трупів та живих осіб, потерпілих від терористичного посягання.

До основних питань, що підлягають з'ясуванню, відносять: 1) Чи відбулося погіршення стану здоров`я потерпілого внаслідок його перебування на місці скоєння терористичного акту, тобто поруч із місцем вибуху вибухового пристрою? 2) Чи наявний причинно-наслідковий зв`язок між перебуванням потерпілого на місці скоєння терористичного акту та наявними у нього хворобами або станом перебігу хвороб? 3) У яких обсягах відбулося погіршення здоров`я потерпілого внаслідок його перебування на місці скоєння терористичного акту? 4) Який характер та локалізація тілесних ушкоджень, наявних у потерпілого, отриманих на місці події? 5) До якого ступеня тяжкості відносяться тілесні ушкодження, виявлені у потерпілого? 6) Яка причина та час настання смерті потерпілого? 7) Чи є причинний зв'язок між отриманими потерпілим на місці терористичного посягання тілесними ушкодженнями та настанням його смерті?

Також у межах судово-медичних експертних досліджень, під час досудового розслідування терористичного акту, слідчим можуть бути призначені *цитологічна* та *молекулярно-генетична експертизи*. Зокрема, за допомогою судово-цитологічної експертизи можливо встановити групову, видову та органотканинну приналежність наданої на дослідження крові або епітеліальних клітин і, таким чином, з'ясувати, чи можуть вони походити від особи потерпілого, особи терориста, або ж від іншої особи. Разом із цим, на підставі висновків проведеного молекулярно-генетичного дослідження встановлюється наявність на вилучених у ході огляду місця події предметах об'єктів біологічного походження (зразків крові, букальних клітин, потожирових накладень), визначаються їх генетичні ознаки (ДНК-профіль), що дозволяє перевірити чи співпадають генетичні ознаки із виявлених клітин з ядрами на поверхні тих чи інших засобів вчинення злочину (або їх окремих елементів), з генетичними ознаками підозрюваного і тим самим одержати доказову інформації щодо його причетності до вчинення терористичного акту. Доцільним є й призначення цієї судової експертизи з метою встановлення генетичних ознак крові (букального епітелію) трупа невстановленої особи, яка загинула під час терористичної атаки та її ідентифікації.

Криміналістичні експертизи документів призначаються, як правило, у випадках, коли особою терористом висловлюються письмові погрози щодо реалізації терористичних намірів. Такі погрози можуть мати

друкарський або рукописний спосіб оформлення (листи, записки, телеграми тощо), містити в собі певні відомості стосовно особистості злочинця або ж взагалі мати по відношенню до їх відправника анонімний характер. У таких ситуаціях за допомогою почеркознавчих, авторознавчих та техніко-криміналістичних досліджень можливо встановити конкретного виконавця рукопису (автора тексту), його гендерні, вікові, соціальні й інші характеристики, отримати будь-які криміналістично значущі відомості про оточуючі умови створення даних записів, функціональний стан самого виконавця тексту в момент його складання (стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, фізичної втоми, нервово-емоційних навантажень чи стресу тощо), дослідити властивості матеріалів письма та спосіб його виготовлення.

Типовими питаннями, що вирішують криміналістичні експертизи документів, залежно від їх напрямку, є такі: 1) Чи придатний наданий на дослідження рукописний текст, у якому містяться погрози щодо вчинення терористичного акту, для встановлення особи, яка його виконала? 2) Чи виконаний даний рукопис від імені вказаної у постанові особи нею особисто, або іншою особою? 3) Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи виконаний даний текст у незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця? 4) Чи наявні в наданому на дослідження тексті факти свідомого спотворення письмової мови? 5) Яка стать і приблизний вік автора тексту? Чи є у тексті інші соціально-біографічні дані автора? Якщо так, то які саме? 6) Який спосіб поліграфічного друку використано під час виготовлення даного тексту? 7) Чи виготовлено надані матеріали на одному або різних друкарських засобах?

Поряд із розглянутими нами видами експертних досліджень, залежно від способу здійснення терористичних посягань та обставин, які підлягають з'ясуванню, слідчим також можуть призначатися *пожежно-технічна експертиза* – у разі, якщо акт тероризму вчинено шляхом контактного або дистанційного ініціювання загоряння встановлюються причина виникнення пожежі, місце знаходження її осередку та джерела запалювання, що могли спричинити горіння; *експертиза речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин* – якщо мало місце розповсюдження отруйних речовин визначається конкретний вид небезпечної речовини, її безпосередні властивості, механізм дії, зони і осередки ураження, *експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів* – у випадках, коли здійснювався напад на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі й необхідно з'ясувати спосіб несанкціонованого доступу до інформаційних вузлів в комп'ютерній системі та яким чином було отримано контроль над віддаленою (локальною) інформаційною системою, що спричинило порушення або припинення функціонування стратегічно важливих об'єктів національної інфраструктури або інші тяжкі наслідки. Важливе значення в отриманні доказової інформації при розслідуванні терористичного акту мають й інші експертні дослідження, зокрема трасологічні експертизи (експертизи слідів рук, взуття, одягу людини, слідів транспортних засобів і т.д.), портретні, судово-психологічні, відеофонографічні та інші судові експертизи.

Висновки

Підбиваючи підсумки, варто відзначити особливу роль інституту спеціальних знань в інформаційно-технологічному забезпеченні розслідування терористичного акту. Найбільш важливою процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування аналізованих злочинів є судова експертиза, яка відіграє першорядне значення у з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню, які можливо встановити лише шляхом їх кваліфікованого дослідження з використанням відповідних науково-технічних засобів та експертних методів, перевірці за допомогою інноваційних експертних технологій вже встановлених органолептичними методами фактичних відомостей щодо розслідуваної події, а також забезпеченні встановлення раніше невідомих фактів терористичної діяльності та одержанні нової доказової інформації. Висновок експерта є одним із передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством самостійним джерелом доказів.

Література

1. Аверьянова Т.В., Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва: Норма, 2006. 480 с.

2. Експертизи в судовій практиці: навч. посіб. / В.Г. Гончаренко, В.Є. Бергер, Л.П. Булига та ін. Київ: Либідь, 1993. 197 с.

3. Исаева Л.М. Криминалистическое учение о специальных знаниях сведущих лиц: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2009. 61 с.

4. Клименко Н.І., Комісарова Н.О., М.Л. Комісаров Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку та підвищення ефективності судових експертиз: навч.-метод. посіб.; за ред. Н.І. Клименко. Донецьк: Цифрова типографія, 2012. 234 с.

5. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных познаний в следственной и судебной практике: учеб. пособ. Киев: КГУ, 1987. 100 с.

6. Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. Киев: РИО МВД УССР, 1987. 247 с.

7. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

8. Щербаковский М.Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

9. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.

10. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 28. Ст. 232.

11. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 512 с.

SUMMARY

The article considers topical issues of using special knowledge in the process of pre-trial investigation of a terrorist act. Emphasis is placed on the special role of the institute of special knowledge in information and technological support of investigation of crimes of this category, both for successful solution of tactical tasks facing the investigation and for conducting a full, comprehensive and objective pre-trial investigation, ensuring objectivity of all circumstances. the event under investigation. The issues of appointment and conduct of forensic examinations as the main and most qualified form of use of special knowledge during the investigation of a terrorist act are investigated. The essence of forensic examination is determined, which consists in scientifically substantiated research with the use of forensic technologies and specialized expert methods of material objects, documents provided to a knowledgeable person (expert) in order to establish the facts related to the investigated event, as well as obtaining the results of such research evidence in the form of an expert opinion. In terms of this issue, the features of the purpose of explosive examination (examination of explosive devices, traces and circumstances of the explosion, examination of explosives, explosive products and shots), examination of weapons and traces of its use (forensic ballistic examination), forensic examinations, forensic examinations of documents during the investigation of a terrorist act. The range of issues to be clarified during these types of forensic examinations is outlined. The author pays special attention to modern areas of forensic examination - cytological and molecular genetic expert research, which investigators should appoint during the pre-trial investigation of a terrorist act to establish objects of biological origin, their group, species and organo-tissue affiliation. genetic traits (DNA profiles), which will provide evidence of the suspect's involvement in the terrorist act, as well as to identify unidentified persons who died during the terrorist attack.

Key words: crime, terrorism, terrorist act, counteraction, special knowledge, forensic examination, expert, expert opinion.

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯВИЩА НАЙМАНСТВА

СЕМЧЕНКО Олександр Володимирович - аспірант кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України

УДК 343.2

У даній статті наведений приклад досвіду провідних країн світу щодо нормативного регулювання явища найманства. Встановлено, що спектр використання приватних військових компаній у різних країнах є доволі широким. З'ясовано, що легалізованим приватним військовим компаніям провідних країн світу доручається саме будівництво військової інфраструктури, охорона вантажів та дипломатичних установ, підготовка та навчання військових кадрів, впровадження військових технологій та виробництво зброї, здійснення розвідувальних або контррозвідувальних заходів, а також участь у бойових діях та контртерористичних операціях, здійснення окремих «специфічних» доручень, в яких держава не може офіційно задіяти представників правоохоронних органів та збройних сил. Виявлено, що, на даний час, легальні іноземні приватні військові компанії відносяться до юридичних осіб приватного права, які виконують функції військових, поліції, служб безпеки або надають супутні послуги і працюють за контрактами з урядами, державними управліннями, міжнародними урядами та неурядовими організаціями, а також з транзитними та логістичними компаніями.

Ключові слова: приватні військові компанії, приватний військовий бізнес, правовий статус, військова допомога/послуга, охоронні послуги.

Постановка проблеми

Беручи до уваги те, що події на Сході України, спричинені агресією Російської Федерації, призвели до появи високопрофесійних фахівців військової сфери, котрі по звільненню з лав національних збройних формувань не матимуть змоги реалізувати свої вміння та навички в мирному житті, доцільно приділити увагу дослідженню процесу та досягнутих позитивних результатів легалізації явища найманства іноземними країнами.

Стан опрацювання

Розгляд питань світових тенденцій нормативного регулювання явища найманства тісно переплітається з проблематикою дослідження кримінальної відповідальності за найманство згідно кримінального кодексу України. З огляду на те, що досліджувана проблематика сьогодення набуває все більшої актуальності, варто звернути увагу саме на іноземний досвід. Про те, на даний час наявні тільки поодинокі спроби частково легалізувати найманство в Україні, зокрема, шляхом розробки та подальшого «втілення в життя» законопроекту «Про військово-консалтингову діяльність».

Метою статті є вивчення досвіду провідних країн світу, в яких явище найманство нормативно врегульоване.

Результати дослідження

Необхідно зазначити, що фахівцями у сфері приватного військового бізнесу наголошується на тому, що ключовою відмінністю приватних військових компаній від загонів найманців є те, що такі компанії контролюються державою та працюють саме в її інтересах.

Висновки

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про доцільність вивчення українськими законодавцями міжнародного досвіду нормативного регулювання явища найманства, врахування їх негативного досвіду та взяття за «озброєння дієвого продукту» при подальшій розробці нормативно-правових актів, які змогли б врегулювати підняту нами проблематику.

На даний час в різноманітній літературі все більше згадується про те, що сьогодні у світі приватні військові компанії *(Private military and security company)* все більше виконують правоохоронні та військові функції, які раніше здійснювалися виключно правоохоронними органами та збройними силами держави, що в свою чергу дозволяє значно економити державний бюджет.

Надалі варто зауважити, що саме світовий досвід вказує на те, що спектр використання приватних військових компаній у різних країнах є доволі широким. Зокрема, зазначеним юридичним особам державами доручається будівництво військової інфраструктури, охорона вантажів та дипломатичних установ, підготовка та навчання військових кадрів, впровадження військових технологій та виробництво зброї, здійснення розвідувальних або контррозвідувальних заходів, а також участь у бойових діях та контртерористичних операціях, здійснення окремих «специфічних» доручень, в яких держава не може офіційно задіяти представників правоохоронних органів та збройних сил.

Так, на сайті американської приватної військової компанії «Xe Services LLC» у розділі «Government Service» *(послуги для уряду)*, зазначено, що вказана компанія за дорученням уряду США виконала більш ніж 80 000 різних спеціальних місій та завдань у самих ворожих регіонах землі. При цьому, у США не має більш перевіреної військової фірми, коли йде мова про підтримку уряду США [1, 2].

Разом із цим, досвід використання військових приватних компаній показує, що резонансні події за участю приватних військових компаній у різних регіонах планети *(Афганістані, Іраку, Сирії, деяких країнах Африки)*, звинувачення правозахисними організаціями представників окремих військових компаній у бандитизмі та масовому вбивстві людей, чисельних порушеннях прав людини, недотриманні прийомів, правил та звичаїв ведення війни, підняло на поверхню чимало правових питань та інших питань, що стосуються їхньої діяльності.

Зокрема, існування приватних військових компаній винесло на порядок денний в багатьох країнах світу чимало нових правових питань, а саме:

– чи повинна бути обмеженою монополія держави на легальне застосування сили, заходів державного примусу;

– чим діяльність приватних військових компаній відрізняється від найманства;

– за яких умов співробітники цих компаній можуть придбати, застосувати, перевозити зброю та інше спеціальне обладнання;

– як у міжнародному масштабі та на національному рівні має регламентуватися імпорт-експорт військових послуг;

– якими мають бути організаційні, фінансові, правові умови для того, щоб приватна військова компанія не перетворилася у бандитське угруповання;

– які фахові та інтелектуальні критерії мають бути застосовані до співробітників приватних військових компаній;

– яким чином держава має контролювати діяльність приватних військових компаній, в яких випадках вона має нести за їхню діяльність матеріальну або іншу юридичну відповідальність.

При цьому, фахівцями у сфері приватного військового бізнесу наголошується на тому, що ключовою відмінністю приватних військових компаній від загонів найманців є те, що такі компанії контролюються державою та працюють в її інтересах. На сьогоднішній день об'єм світового ринку приватних військових послуг складає порядку 100 млрд. дол. США [1, 3, 4, 10].

Варто зазначити, що світову практику використання можливостей приватних військових компаній було розпочато ще в 60-ті рр. XX сторіччя. В цей час у Великій Британії було створено компанію «Watchguard

International», засновником якої був колишній військовий Девід Стерлінг.

На сьогоднішній день найбільш відомими світовими приватними військовими компаніями є: Ксесервіс ЛЛСІ *(Xe Services LLC, колишній Blackwater)*; Крол Секюріті Інтернешнл *(Kroll Security International)*; АЙТІТІ Корпорейшн *(ITT Corporation)*; МПРАЙ *(MPRI)*; Нортроп Грумман *(Northrop Grumman)*; Райтеон *(Raytheon)*; Шарп енд Інтернешнл *(Sharp End International)*; КБР *(KBR)*.

Правові засади діяльності приватних військових компаній створені національним законодавством незначної кількості країн.

Зокрема, у США на рівні міністерства оборони цієї країни прийнято порядок взаємодії військовослужбовців армії США та співробітників приватних військових компаній у зоні бойових дій – Настанова FM 100-21 [1, 4].

У 2004 році керівник тимчасової адміністрації в Іраку П. Бремер підписав наказ № 17 *(Coalition Provisional Authority Order 17)*, відповідно з яким контрактники США *(в тому числі, співробітники приватних військових компаній)* отримували недоторканість – вони не могли бути притягнуті до відповідальності за вчинені на території Іраку злочини та інші правопорушення у відповідності до законодавства Іраку [1, 5, 6].

Досліджуючи світові тенденції нормативного регулювання явища найманства, звернемо увагу на те, що у 2008 році представниками Фундації міжнародного права штату Вісконсін у США було розроблено модельний закон про приватні військові компанії, який заслуговує на увагу.

Зокрема, структурно цей закон виглядає наступним чином: дефінітивна база; обмеження у діяльності приватних військових компаній; правила поводження зі зброєю працівників приватних військових компаній; кваліфікаційні вимоги до працівників приватних військових компаній та умови підготовки фахівців у галузі приватного військового бізнесу; вимоги до статутів приватних військових компаній.

Цікавим є визначення дефініції поняття «приватна військова компанія» у цьому проекті.

Американські законодавці в розрізі цього нормативного акту зазначили, що приватні військові компанії відносяться, головним чином, до юридичних осіб приватного права, які виконують функції військових, поліції, служб безпеки або надають супутні послуги, і працюють за контрактами з урядами, державними управліннями, міжнародними урядами та неурядовими організаціями, а також з транзитними та логістичними компаніями.

Звернемо увагу на те, що однією з небагатьох країн світу, де чітко визначено правовий статус приватних військових компаній є Південно-Африканська Республіка *(далі – ПАР)*.

Зупинимось на більш детальному розгляді прикладу ПАР.

Так, безпосередньо правовий статус приватних військових компаній у ПАР регламентується законом «Про регулювання іноземної допомоги» від 19.10.1998 № 15 та законом «Про заборону найманської діяльності та регулювання деяких видів діяльності у країні озброєного конфлікту» від 17.11.2006 № 27.

Закон 1998 року стосується як безпосередньо найманства, так і діяльності приватних військових компаній. Згідно ст. 2 закону «Про регулювання іноземної допомоги», забороняються усі види найманської діяльності, включаючи вербування, використання, навчання, фінансування найманства, а також участь у найманській діяльності. Регулювання іноземної допомоги охоплює як військову допомогу для однієї із сторін збройного конфлікту *(консультації або навчання; кадрова; фінансова; логістична; розвідувальна або оперативна підтримка; набір особового складу; медичні або медико-санітарні послуги; закупівля та постачання обладнання)*, так і охоронні послуги *(забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у конфлікті або захист їхньої власності)*.

Згідно зі ст. 4 зазначеного Закону, будь-яка особа або компанія, що бажають надати військову допомогу за рубіж, мають отримати дозвіл в Національному комітеті з питань контролю за звичайними озброєннями.

Крім того, під час реалізації дозволу необхідно отримати у цьому Комітеті

погодження угоди або контракту щодо надання військових послуг на території іноземної держави у кожному окремому випадку. Комітет у своєму складі має 8 міністрів та 3 заступників міністрів, які призначаються Президентом та був заснований у 1995 році. Під час отримання заявки на отримання дозволу або погодження контракту Комітет дає рекомендацію Міністру оборону ПАР, який приймає остаточне рішення.

Стаття 6 Закону зобов'язує Комітет вести реєстр дозволів та рішень про погодження, що приймаються Міністром оборони, а також надавати щоквартальні звіти до Виконавчої Ради, парламенту та Парламентського комітету з питань оборони та ветеранів війн.

У статті 7 Закону розроблені критерії, які можуть бути підставою щодо відмови у наданні дозволів або рішень про затвердження контрактів.

При цьому, дозвіл/погодження не видається, якщо воно суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням країни, призводить до порушення прав та свобод людини, поставить під загрозу мир внаслідок створення дестабілізуючого військового потенціалу або послугує для підтримки та заохочення міжнародного тероризму у будь-якій формі, буде сприяти ескалації регіональних конфліктів, а також наносити шкоду національним та міжнародним інтересам Республіки.

Відповідно до статті 8 закону «Про регулювання іноземної допомоги», за порушення правил щодо надання іноземної допомоги передбачена відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі. Розміри покарання відповідно до даної статті детально не конкретизовані.

З метою сприяння притягнення до кримінальної відповідальності у статті 9 зазначеного Закону встановлена екстериторіальна юрисдикція судів по справах щодо правопорушень, які підпадають під дію закону «Про регулювання іноземної допомоги» [1, 7, 8].

В законі ПАР «Про заборону найманської діяльності та регулювання деяких видів діяльності у країні озброєного конфлікту» надано визначення поняття «військові послуги» та їхній перелік.

Де: ***Військовою послугою*** визначається будь-які форми допомоги, послуг або діяльності, що мають військовий характер або пов'язані з діяльністю збройних сил, а також військова допомога одній із сторін збройного конфлікту. ***Охоронні послуги***, крім забезпечення безпеки осіб, втягнутих у конфлікт, та їхньої охорони та майна, передбачає надання караульних послуг, консультативних послуг з питань охорони, підготовку, встановлення, обслуговування або ремонт охоронного обладнання, а також спостереження на наданими сигналами та повідомленнями [1, 9].

З огляду на викладене, варто зазначити, що проблеми законодавчого врегулювання явища найманства в Україні потребують подальшого вивчення у напрямку пошуку шляхів удосконалення положень законопроєктів України, зокрема зазначений «Про військово-консалтингову діяльність» з урахуванням досвіду провідних зарубіжних країн, де досліджуваній проблематиці приділено першочергову увагу.

Література

1. Невзоров І., Хотенець П. Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр).* Харків : ХНУВС, 2017. С. 212–214.

2. Government Services: Урядові послуги: інформ. матеріали з сайту приват. військ. компанії «Зі». URL: http://www.xe-company.com/Government_Services.

3. Gillard E.-C. Business goes to war: private military/security companies and international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, No. 863. P. 525–572.

5. Contractors on the Battlefield: Field Manual No. 3-100.21. Headquarters Department of the Army. Washington, DC, 3 January 2003. URL: https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-100-21.pdf (Last accessed: 17.03.2017).

6. Status of the Coalition Provisional Authority, MNF - Iraq, Certain Missions and Personnel in Iraq: Coalition Provisional

Authority Order Number 17 (Revised), 27 June 2004. URL: http://www.refworld.org/docid/49997ada3.html.

7. Prohibition of Mercenary Activities and Regulation of Certain Activities in Country of Armed Conflict Act: No. 27, 2006. URL: http://www.gov.za/sites/www.gov.za/files/a27-06.pdf (Last accessed: 17.03.2017).

8. Regulating of Foreign Military Assistance Act 15 of 1998. *Website of State Security Agency (South Africa)*. URL: http://www.ssa.gov.za/Portals/0/SSA%20docs/Legislation/Regulation%20of%20Foreign%20Military%20Assistance%20Act%2015%20of%201998.pdf .

9. Батырь В. А. Международное гуманитарное право: учебник для вузов. 2-е изд. перераб. и доп. М.: Юстицинформ, 2011. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Rfq7AAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false.

10. О разработке международной конвенции о борьбе с деятельностью наемников: резолюция Ген. Ассамблеи ООН A/RES/34/140 от 14.12.1990 г.

URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/.RESOLUTION/GEN/NR0/382/35/img/NR038235.pdf?OpenElement

Semchenko Oleksandr Volodymyrovych,
graduate student of the Department of Criminal and Administrative Law, Academy of Advocacy of Ukraine

GLOBAL TRENDS IN THE REGULATION OF THE PHENOMENON OF HIRING

This article gives an example of the experience of leading countries in the regulation of the phenomenon of hiring. Found that the range of use of private military companies in different countries is quite wide. It has been found out that legalized private military companies of the leading countries of the world are charged with the construction of military infrastructure, cargo and diplomatic institutions protection, training and training of military personnel, introduction of military technologies and production of weapons, carrying out of annihilation or counterintelligence activities, as well as participation in hostilities counterterrorism operations, the implementation of certain «specific» proxies in which the state cannot formally involve representatives of law enforcement agencies and armed forces. It is revealed that, currently, legal foreign military private companies refer to private law entities that perform military, police, security or related services and work under, contracts with governments, governments, international governments and non-governmental organizations, and also with transit and logistics companies.

Key words: private military companies, private military business, the legal status, military assistance/service, security services.

Науково-практичний журнал

Європейські перспективи

European Perspectives

№ 2, 2020

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 02.01.2020 р.
Підписано до друку 07.02.2020 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,15
Тираж 1200. Зам. № 266

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76